

**EMPATİ YÖNELİMLİ SİBER ZORBALIK PSİKO-EĞİTİM
PROGRAMININ LİSE 9. VE 10. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SİBER
ZORBALIK DÜZEYLERİNE ETKİSİ**

Ayşe Akyüz

YÜKSEK LİSANS TEZİ

REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK ANABİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ, 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 12.(on iki) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Ayşe

Soyadı : Akyüz

Bölümü : Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Lise 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi

İngilizce Adı : Effect Of Empathy-Oriented Cyberbullying Psycho-Education Program on Cyberbullying Level of 9th and 10th Grade Students

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Ayşe Akyüz

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Ayşe Biber tarafından hazırlanan “Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Lise 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi (Konya Cihanbeyli Güven Belgin Anadolu Lisesi Örneği)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Gazi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zehni KOÇ

(Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık A.B.D., Gazi Üniversitesi)

Başkan: Prof. Dr. Melek Şabuoğlu

Üye: Doç. Dr. Mehmet KANDEMİR

Tez Savunma Tarihi: 28/08/2019

Bu tezin Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Selma YEL

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

.....

Canım Aileme ve Eşime

**EMPATİ YÖNELİMLİ SİBER ZORBALIK PSİKO-EĞİTİM
PROGRAMININ LİSE 9. VE 10. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SİBER
ZORBALIK DÜZEYLERİNE ETKİSİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Ayşe Akyüz

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2019

ÖZ

Bu araştırmanın amacı araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının lise 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin zorba ve mağdur olma açısından siber zorbalık davranışlarına ve empati düzeylerine etkisini incelemektir. Araştırma açıklayıcı karma yöntemle dayalı olarak yapılmıştır ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde hazırlanan psiko-eğitim programının siber zorbalık ve empati üzerine etkisinin; ikinci bölümünde ise uygulanan psiko-eğitim programına ilişkin katılımcı görüşlerinin incelenmesi yer almaktadır. Araştırmanın ilk bölümü 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Konya İli Cihanbeyli ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir Anadolu Lisesi'nde yürütülmüştür. 9. ve 10. sınıfa devam etmekte

olan 198 öğrencinin Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği, Temel Empati Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formunu yanıtlaması sağlanmıştır. Elde edilen verilerden yola çıkarak 12’şer kişiden oluşan deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur. Ardından 12 kişiden oluşan deney grubuna 8 oturumdan meydana gelen “Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programı” uygulanmıştır. Kontrol grubu ile herhangi bir çalışma yürütülmemiştir. Psiko-eğitim programının uygulanmasının ardından deney ve kontrol gruplarına aynı ölçme araçları tekrar uygulanmış ve son test verileri elde edilmiştir. Nicel verilerin analizinde örneklemin küçük olması ($n < 30$) nedeni ile parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Deney grubunun ve kontrol grubunun ‘siber kurban olma’ ve ‘siber zorba olma’ sıklıkları ve ‘empati’ düzeylerine ilişkin öntest ve sontest puanlarına Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile bakılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının ‘siber kurban olma’ ve ‘siber zorba olma’ sıklıkları ve ‘empati’ düzeylerine ilişkin sontest puanları Mann-Whitney U testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının öğrencilerin siber zorba olma, siber zorbalık kurbanı olma sıklıkları ile empati düzeyleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programına ilişkin katılımcı görüşlerinin incelenmesi amacıyla psiko-eğitim programına katılan 12 öğrenci ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesi, eğitim programının konusu, içeriği, yöntemi ve etkinlikleri açısından değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan sorular doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizi betimsel analiz ile yapılmıştır. Yapılan analizde katılımcıların psiko-eğitim programının amacına ulaşmada ve amaca yönelik içerikte yeterli olduğunu ifade ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: siber zorbalık, empati, psiko-eğitim programı, ergenler

Sayfa Adedi: 129

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zehni KOÇ

**EFFECT OF EMPATHY-ORIENTED CYBERBULLYING PSYCHO-
EDUCATION PROGRAM ON CYBERBULLYING LEVEL OF 9TH
AND 10TH GRADE STUDENTS (Ph. D)**

Ayşe Akyüz

**GAZI UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES**

July 2019

ABSTRACT

The aim of the present study was to review the effect of empathy-oriented cyberbullying psycho-education program developed by the researcher on cyberbullying behaviours and empathy levels of 9th and 10th grade students. The research was based on descriptive mixed method and consists of two sections. The first part includes review of the effect of psycho-education program on cyberbullying and empathy; second part includes the review of opinions of the participants who participated into the psycho-education program. The first part of the study was conducted in an Anatolian High School in Cihanbeyli district of Konya during 2018-2019 academic year. One hundred and ninety eight students attending 9th and 10th grades were asked to respond to Cyber Bullying and Internet Aggression Screening Scale, Basic Empathy Scale and Personal Information Form. Based on the data obtained, experimental and control groups including 12 students each were created. Then, “Empathy-Oriented Cyber Bullying Psycho-Education Program consisting of 8 sessions was applied to the experimental group including 12 students. No

study was conducted with the control group. Following the implementation of the psycho-education program, same measurement tools were applied to the experimental and control groups again and final test data were obtained. Non-parametric tests were used in the analysis of quantitative data because of the small sample size ($n < 30$). Frequency of "being a cyber victim" and "being a cyber bully" as well as preliminary test and final test scores related to "empathy" levels were analysed through Wilcoxon's signed Rank test in the experimental and control groups. Frequency of "being a cyber victim" and "being a cyber bully" as well as final test scores related to "empathy" levels were analysed through Mann-Whitney U test in the experimental and control groups. According to the results of the analysis, it was found that the empathy-oriented cyberbullying psycho-education program did not have a positive effect on the frequency of being a cyber bully, being a victim of cyber bullying and empathy levels. In the second part of the research, focus group interviews were conducted with 12 students who participated into the psycho-education program in order to examine the participants' views on the empathy-oriented cyber bullying psycho-education program. The focus group interview was conducted in accordance with the questions prepared in order to evaluate the subject, content, method and activities of the training program. Analysis of the data obtained was carried out with descriptive analysis. It was concluded that psycho-education programs are sufficient to achieve the goal in terms of goal-oriented content.

Key words: cyberbullying, empathy, psycho-education program, adolescents

Number of the pages: 129

Consultant: Assist. Prof. Dr. Zehni KOÇ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ	xii
BÖLÜM 1.....	1
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Problemi	1
Araştırmanın Amacı	6
Araştırmanın Önemi	7
Araştırmanın Sınırlılıkları	9
Araştırmanın Varsayımları.....	9
Tanımlar	10
BÖLÜM II.....	11
KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	11
Siber Zorbalık.....	11

Siber Zorbalık Nedir?	11
Siber Zorbalık Türleri	16
Siber Zorbalığın Yaygınlığı	19
Siber Zorbalığın Etkileri	21
Geleneksel Akran Zorbalığı ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişki	23
Siber Zorbalığı Önleme ve Müdahale Çalışmaları	25
Empati	28
Empatinin Tanımı ve Tarihçesi	28
Empati Eğitimi	31
İlgili Araştırmalar	35
Siber Zorbalık İle İlgili Araştırmalar	35
Empati ve Eğitimi ile İlgili Araştırmalar	43
BÖLÜM III.....	49
YÖNTEM.....	49
Nicel Yöntem	49
Araştırma Deseni	50
Araştırma Grubu	51
İşlem	53
Veri Toplama Araçları	55
Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psikoeğitim Programı	59
Veri Analizi	64
Nitel Yöntem	64
Araştırma Deseni	64
Araştırma Grubu	65
İşlem	65

Veri Toplama Aracı	65
Veri Analizi	66
BÖLÜM IV	67
BULGULAR VE YORUM.....	67
Nicel Bulgular	67
Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Durumlarına İlişkin Betimsel Bulgular	67
Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programının Etkililiğine İlişkin Bulgular	70
Nitel Bulgular.....	75
Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programına İlişkin Odak Grup Görüşmesi ile Elde Edilen Bulgular	75
BÖLÜM V.....	84
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	84
Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Durumlarına İlişkin Betimsel Bulguların Tartışılması.....	84
Psiko-Eğitim Programının Etkisine Yönelik Nicel Bulguların Tartışılması.....	85
Psiko-Eğitim Programının Siber Zorba ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Durumlarına Etkisine Yönelik Bulguların Tartışılması.....	85
Psiko-Eğitim Programının Empati Düzeyine Etkisine Yönelik Bulguların Tartışılması	89
Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programının Değerlendirilmesine İlişkin Nitel Bulguların Tartışılması.....	92
Öneriler.....	96
Araştırma Sonuçlarına Dayalı Öneriler	96
Gelecekte Yapılabilecek Araştırmalara Yönelik Öneriler	97

KAYNAKLAR.....	100
EKLER	119
EK 1. Etik Komisyon İzni	120
EK 2. İl Milli Eğitim Müdürlüğü İzni	121
EK 3. Katılımcı Velileri İçin Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu.....	122
EK 4 . Kişisel Bilgi Formu.....	124
EK 5. Temel Empati Ölçeği	125
EK 6. Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği	126
EK 7.Odak Grup Görüşmesi Oturum Planı.....	128

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. <i>Nicel Araştırma Deseni</i>	49
Tablo 2. <i>Deney ve Kontrol Grubu Katılımcılarının Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Bilgilerine Ait Betimsel İstatistik Tablosu</i>	50
Tablo 3. <i>Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorba Olma, Siber Zorbalık Kurbanı Olma ve Empati Düzeyleri Öntest Puanlarının Mann-Whitney U Testi Sonuçları</i>	51
Tablo 4. <i>Deney Grubu Uygulama Öncesi Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Testleri Yanıtlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları</i>	67
Tablo 5. <i>Deney Grubu Uygulama Sonrası Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Testleri Yanıtlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları</i>	68
Tablo 6. <i>Kontrol Grubu Uygulama Öncesi Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Testleri Yanıtlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları</i>	68

Tablo 7. Deney Grubu Uygulama Sonrası Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Testleri Yanıtlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları.....	69
Tablo 8. Deney grubunun Temel Empati Ölçeği ve Siber Zorbalık ile İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına Ait Betimsel İstatistikler.....	70
Tablo 9. Deney Grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ile Temel Empati Ölçeği Ön Test ve Son Test Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	70
Tablo 10. Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Ön Test Puanlarının Deney ve Kontrol Grubuna Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	71
Tablo 11. Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Son Test Puanlarının Deney ve Kontrol Grubuna Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	72
Tablo 12. Kontrol Grubunun Temel Empati Ölçeği ve Siber Zorbalık ile İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına Ait Betimsel İstatistikler.....	73
Tablo 13. Kontrol Grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ile Temel Empati Ölçeği Ön Test Ve Son Test Puanları Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları.....	73

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Bu bölümde araştırma problemi, araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıklar, varsayımlar ve tanımlar yer almaktadır.

Araştırmanın Problemi

Bilgi ve iletişim teknolojileri zaman içerisinde gelişip farklılaşmaktadır. İnsanlar ise bu değişim ve gelişmeleri takip etmekte, bu değişim ve gelişmelere ayak uydurmaya çalışmaktadır. Günümüzde iletişim teknolojileri her yaştan bireyin günlük hayatında sıklıkla kullandığı araçlar haline gelmiştir. Gerek yurt dışında yapılan araştırmalar (Patchin ve Hinduja, 2006; Slonja ve Smith, 2008) gerek ise yurt içinde yapılan araştırmalar (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın, 2008) ergenler tarafından bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoğun bir biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Bulunduğumuz dönemin gerekleri haline gelen bilgiye hızlı bir şekilde ulaşma, teknolojiyi aktif şekilde kullanma, elde edilen bilgileri uygun zamanda ve şekilde

değerlendirme, eleştirel düşünme becerileri, bilgi ve iletişim teknolojilerinden alınan destek ile sağlanmaya başlamıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen bu değişimler hayatı yeniden şekillendirmiştir. İnsanlar iletişim kurmak, arkadaşlık edinmek, keyifli zaman geçirmek, alışveriş yapmak, film seyretmek gibi eylemlerini bilgi ve teknoloji araçları ile gidermeye başlamıştır. Ergenler ilk sırada akıllı telefonlar olmak üzere bilgisayar ve bilgisayarın türevlerinden oluşan teknolojik aletler aracılığıyla çok geniş kitleler ile iletişim kurabilmektedir. Bu iletişim ve haberleşme metin mesajları, sohbet odalarında iletişim kurma, sosyal ağlar üzerinden sesli ve görüntülü iletişim kurma, elektronik posta gönderme ve benzer yöntemler ile meydana gelmektedir. Tüm bu metodlar kişilerin zaman ve mekan açısından bağımsız olmalarına rağmen haberleşmelerine imkan sağlamaktadır. Birbirini tanımayan kişiler bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile ortak bir noktada bir araya gelebilmektedir (Yetim, 2015).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gençler için birçok olumlu faydası bulunmaktadır. Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişme bireylerin arkadaşlık, eğlence, alışveriş gibi pek çok etkinliğini teknolojik araçlara taşımıştır. Buna bağlı olarak web siteleri, elektronik postalar, mesaj uygulamaları, sohbet odaları, iletişim siteleri gibi iletişim araçlarının kullanımı da yaygın bir hale gelmiştir (Hinduja ve Patchin, 2009). Gençler iletişim teknolojileri aracılığı ile yüzyüze arkadaşlık kurmakta zorlandıkları kişiler ile iletişime geçebilmekte, arkadaşlıklarını geliştirebilmektedir. Geniş kitleler ile arkadaşlık kurabilme imkanı aynı zamanda gençlerin daha kısa sürede daha çok sayıda bilgiye ve kültüre ulaşabilmelerini de sağlamaktadır (Yetim, 2015).

Bireylerin yeni arkadaşlar edinmesi, bu arkadaşlıkları sürdürmesi, toplumsallaşması ve sosyal ilişkiler kurması, toplumsal kuralları şekillendirmesi bu araçlar üzerinden gerçekleşmektedir (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011). Cep telefonu, bilgisayar, internet gibi teknolojik araçlar günümüzde ergenler için arkadaşlık ve sosyal etkileşim kurmada önemli bir yere sahiptir. Bir ergenin cep telefonunun olup olmaması, sahip olduğu cep telefonunun ve bilgisayarının hangi marka olduğu, interneti kullanıp kullanmaması, teknolojik araçları kullanma becerileri, ergenin bulunduğu sosyal gruptaki yerini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Ergenler arkadaş grubundan uzak kalmamak ve gruptan dışlanmamak amacı ile de teknolojik araçları kullanmaktadır (Soydaş, 2011).

Bilgi ve iletişim teknolojileri hem bilgiye hem de kişilere ulaşmayı daha kolay ve ekonomik bir hale getirmekte ve bireylerin hayatında olumlu pek çok amaca hizmet etmektedir. Benzer durum eğitim ortamında da geçerli olmaktadır. Öğrenciler eğitimleri için gerekli olan, bilgilerini pekiştirebilecekleri pek çok sayıda yazılı, sesli ve görsel materyale, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile ulaşabilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin bu olumlu katkılarının yanında yanlış bilgilere ulaşma, özel bilgilerin saklanamaması, siber zorbalık, uygunsuz çevrimiçi iletişim kurma ve yüz yüze iletişimde azalma, kimliğini gizleyerek suç davranışları sergilemede artış, yalnızlık gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Donchi ve Moore, 2004; Finn ve Banach, 2000). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımındaki bu artışın ergenler için beraberinde getirdiği diğer olumsuzluklar ergenlerin pornografik ve şiddet içeren materyaller ile daha sık karşılaşması ve siber ortamlarda farklı kişiler ile tanışılması ve daha sonra bu kişiler ile yüz yüze buluşmaların gerçekleştirilmesi şeklinde sıralanmaktadır (Valkenburg ve Soeters, 2001).

Ergenler bilgi ve iletişim teknolojilerini kendi aralarında haberleşme ve bilgiye ulaşma aracı olarak kullanmanın dışında bir başkasına zarar vermek, o kişiyi utandırmak, tehdit etmek gibi olumsuz amaçlar için de kullanmaktadır. Bu durum gençler arasında mağduriyet durumlarını ve şiddet olaylarını artırmaktadır (Yetim, 2015).

Literatürde bu şekilde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak bir başkasının mağdur edilmesi, dijital ortamlarda tacizde bulunma, rahatsız edici şekilde takip etme, cinsel içerikli ses, yazı, görüntü paylaşma gibi durumları ifade eden pek çok kelime kullanılmaktadır. Siber zorbalık kavramı da bunlardan biridir. Siber zorbalık kavramı ilk kez 2000 yılında kullanılmıştır¹ ve İngilizce “cyberbullying” kelimesinin karşılığıdır. Bu kelimenin ilk bölümü olan “cyber”, dilimize “sanal, siber, sayısal, dijital, elektronik” gibi birçok şekilde çevrilmiştir. Daha kapsayıcı olduğu düşünüldüğünden bu çalışmada bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilen kasıtlı, sürekli ve rahatsız edici, zarar verici her tür eylem için “siber zorbalık” kavramı kullanılmıştır.

¹<https://www.dictionary.com/browse/cyberbullying> adresinden 22.01.2019 tarihinde erişilmiştir.

Akran zorbalığının teknolojik araçlar ile gerçekleşen formuna siber zorbalık denmektedir. Teknolojide gerçekleşen yenilikler ve teknolojik araçların daha yaygın kullanımı geleneksel zorbalıkların bu alanlara taşınmasına neden olarak siber zorbalık isimli yeni bir zorbalık türünü ortaya çıkarmıştır. Hinduja ve Patchin (2009b) siber zorbalığı, bir birey ve bir grup tarafında tek bir kişiye veya bir gruba yönelik olarak kasıtlı ve tekrarlayıcı şekilde elektronik araçlar ile zarar verici davranışlarda bulunmak şeklinde tanımlamıştır.

Başka bir tanımda siber zorbalık “elektronik veya dijital teknolojiler aracılığıyla birey ya da grup tarafından başkalarına zarar veya rahatsızlık vermeyi hedefleyen, tekrar eden düşmanca davranışlar” olarak tanımlanmıştır (Tokunaga, 2010, s.278).

Siber zorbalık olaylarına her yaş grubu içerisinde rastlanılmaktadır. Gerek yurtiçinde gerek ise yurt dışında yapılan araştırmalar siber zorbalığın yaygın bir problem olduğunu göstermektedir (Ayas ve Horzum, 2012; Bayram ve Saylı, 2013; Çalışgan, 2013; Patchin ve Hinduja, 2011). Siber zorbalık yaş düzeyi, ülke ve kültür ayrımı gözetmeksizin öğrencilerin okul yaşamını ve iklimini olumsuz etkileyerek çocukların ve gençlerin sosyal ve psikolojik çeşitli problemler yaşamalarına neden olmaktadır (Korkmaz, 2018). Siber zorbalığı önleme ve müdahale etme noktasında en etkili ve uygulaması en az maliyetli yöntem çocuk ve gençlerin henüz siber zorbalık yaşamadan önce daha güçlü hale getirilmesidir (Topçu, Yıldırım ve Erdur-Baker, 2013). Bu bilgiden yola çıkıldığında siber zorbalığa yönelik olarak gerçekleştirilen önleyici ve bilinçlendirici çalışmaların artırılması önem taşımaktadır.

Siber zorbalık, teknolojinin yaygınlaşan kullanımı ile akran zorbalığının yeni bir yüzü olarak ortaya çıkmıştır (Özdemir ve Akar, 2011). Bu nedenle de akran zorbalığının literatürü daha eski tarihlere dayanırken siber zorbalık literatürü akran zorbalığıyla kıyaslandığında daha yenidir. Literatüre bakıldığında akran zorbalığı ve siber zorbalığın birbiri ile ilişkili ve ortak noktaları bulunan iki kavram olduğu görülmektedir. Siber zorbalığın görülme sıklığı ve yaygınlığı akran zorbalığı ile benzer özellikler taşımaktadır (Kocatürk, 2014; Li, 2007b; Tanrıkuu ve Campbell, 2015). Ayrıca hem siber zorbalığının hem de akran zorbalığının kurbanlar ve zorbalar üzerindeki etkileri benzerlik göstermektedir (Beran ve Li, 2005; Olweus, 2011; Pişkin, 2002). Bu benzerliklerden

hareketle iki zorbalık türünü önlemeye yönelik yapılacak çalışmaların da benzer şekilde geliştirileceği, siber zorbalığı önlemeye yönelik yapılacak çalışmalarda akran zorbalığı için kullanılan çalışmalardan yola çıkılabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Siber zorbalığı önleme ve siber zorbalığa müdahale etme konularında halihazırda akran zorbalığı için geliştirilen programların kullanılabileceği düşünülmektedir (Topçu-Uzer ve Tanrıku, 2017).

Yapılan çalışmalar ergenlerin yetişkinlere oranla daha fazla şekilde zorbalığa maruz kaldıklarını göstermektedir (Fitzpatrick, Dulin ve Piko, 2007). Siber zorbalık birçok gencin ebeveynleriyle konuşmamayı tercih ettiği bir alandır (Cassidy, Jackson ve Brown, 2009; Mishna, McLuckie ve Saini, 2009; Mishna, Saini ve Solomon, 2009; Slonje ve Smith, 2008). Örneğin, Slonje ve Smith (2008), araştırmalarında çalıştıkları öğrencilerin %50'sinin siber zorbalık hakkında herhangi bir kişiyle konuşmak istemediğini, %35,7'sinin bir arkadaşıyla konuştuğunu, %8,9'unun bir ebeveyni veya vasisi ile konuştuğunu, hiçbir öğrencinin bu konuyu öğretmenlerle konuşmayı tercih etmediğini ortaya koymaktadır. “Çocukların ve gençlerin, ebeveynler, öğretmenler ve kanun uygulayıcı personel gibi yetişkinlerden destek almaktan nadiren bahsettiklerini belirten bir başka çalışma, iletişimin önemini vurgulamaktadır (Mishna, McLuckie ve Saini, 2009). Benzer şekilde Cassidy vd., (2009) çalışmalarındaki öğrencilerin dörtte birinin yaşadığı siber zorbalık olaylarından kimseye bahsetmeyeceğini bildirmiştir. Bu araştırma sonuçları siber zorbalık olaylarının dışı vurumunun az olduğunu ve giderek yaygınlaşan bu problemin gençler için olumsuz sonuçlar meydana getirdiğini; önleme ve müdahale çalışmalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Empati kavramı hem insan hayatında hem de psikoloji ve psikolojik danışmanlık alanında büyük öneme sahiptir. Empati kavramını bu denli önemli yapan şey insanların sahip oldukları empati düzeylerinin davranışlarını değiştirmede olan etkisidir (Kaukiainen vd. 1999). Akran zorbalığı, saldırganlık ve şiddet olaylarının empati ile ilişkili olduğunu gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Jolliffe ve Farrington, 2004; Loudin, Loukas ve Robinson, 2003; Gini, Albiero, Benelli ve Altoe, 2007).

Kaya ve Siyez (2010), empatik eğitimin kişilerin saldırganca davranışlarını azalttığını ifade etmektedir. Çünkü bireyler empatik eğilim ile davranışlarının karşılarındaki

kişilerde meydana getireceği zararları daha iyi tahmin edebilmektedir. Kowalski ve Limber (2007), siber zorbalığın siber ortamda gerçekleştirdikleri olumsuz davranışların sonuçlarını göremedikleri için karşılarındaki kişiyle empati kurmakta güçlük yaşadıkları, empati kuramamanın bir sonucu olarak da meydana gelen olayların yalnızca siber ortamda kaldığını düşündüklerini ve olumsuz davranışlarını sonlandırmakta zorlandıklarını belirtmiştir.

Empati kavramının şiddet, saldırganlık, akran zorbalığı ve siber zorbalık ile ilişkisi ve bilgi ve teknoloji araçlarının kullanımı ile artan siber zorbalık olaylarına yönelik siber zorbalığı önleme ve müdahale etme çalışmalarına olan ihtiyaç göz önüne alındığında bu araştırmada siber zorbalığı önlemeye yönelik empati yönelimli bir psiko-eğitim programı hazırlanmış ve uygulanarak etkililiği denenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda ilgili literatürde siber zorbalık olarak tanımlanan davranışları azaltmak ve empati becerisini artırmak amacı ile empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programı hazırlanmış ve bu psiko-eğitim programının siber zorbalık ve empati düzeylerine etkisi incelenmiştir. Ayrıca deney grubuna uygulanan psiko-eğitim programına ilişkin katılımcı görüşlerinin değerlendirmesi yapılmıştır.

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Deney grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber zorba olma alt ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
2. Deney grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber kurban olma alt ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
3. Deney grubunun Temel Empati Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?

4. Deney ve kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği siber zorba olma alt ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
5. Deney ve kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber kurban olma alt ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
6. Deney ve kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
7. Kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber zorba olma alt ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
8. Kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber kurban olma alt ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
9. Kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık var mıdır?
10. Deney grubunda yer alan katılımcıların empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının içeriğine, etkililiğine, siber zorbalık yapmayı ve siber zorbalığa maruz kalmayı önleme ile empati becerisini geliştirme konusundaki yeterliğine ilişkin görüşleri nelerdir?

Araştırmanın Önemi

Empati ile temellendirilen siber zorbalık eğitimi olması açısından bu araştırma Türkiye’de yapılan ilk çalışma özelliği taşımaktadır. Bu durum, ilerleyen süreçte hazırlanacak ve geliştirilecek olan bu konu ile ilişkili çalışmalara yön vermesi ve kaynak oluşturmaları açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada siber zorbalığı önleme sürecinde

empati becerisinin seçilmesinde etkili olan neden siber zorbalığı önleme sürecine yeni bir bakış açısı geliştireceğı düşüncesi olmuştur.

Son zamanlarda dünya çapında zorbalık ile ilgili yapılan çalışmaların sayısında artış görölmektedir. Türkiye’de bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla tarama modeli ile hazırlanmıştır. Ancak deneysel ve karma desenli çalışmaların sayısı oldukça azdır (Kocatürk, 2017). Bu araştırmanın deneysel bir yapıda olması araştırmayı önemli kılmaktadır.

Araştırmanın alanyazına bir diğerkatkısı, siber zorbalık, siber zorbalığı önleme ve müdahale yaklaşımları, empati, empati eğitimi konularında kapsamlı bir literatür taraması sağlamasıdır. Yapılan literatür taramasında yurt içinde yapılan çalışmaların yanında yurt dışında bu konular ile ilgili yapılmış olan çalışmaların da derlemesi yapılmıştır. Bu araştırma aracılığı ile siber zorbalık ve empati konularında çalışmayı düşünen araştırmacıların siber zorbalık, türleri, yaygınlığı, önleme ve müdahale çalışmaları, empati ile siber zorbalık arasındaki ilişki konularında güncel kaynaklara ulaşma fırsatı bulabilecektir.

Siber zorbalık mağduru olmanın psikolojik sorunların gelişimi için tehdit oluşturabileceğini ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Arıcak, 2009; Erdur-Baker ve Tanrikulu, 2010; Ybarra, 2004). Bu bulgu okul çocukları için siber mağduriyetin psikolojik sonuçlarını azaltmalarına yardımcı olmak için eğitim programları geliştirmenin gerekliliğini göstermektedir. Siber zorbalığı önleme amaçlı olarak hazırlanmış olan psiko-eğitim programı, zorbalığın azaltılmasında önleyici çalışmaların önemi (Musu-Gillette, Hansen, Chandler ve Snyder, 2015) dikkate alındığında siber zorbalığa yönelik farkındalığın artmasında ve okullarda siber zorbalığın meydana gelmesinin önlenmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada empati düzeyindeki artışın siber zorbalığı azaltacağına ilişkin düşüncenin gelişmesinde geleneksel zorbalık ile empati arasında bulunan ilişki motivasyon kaynağı oluşturmuştur. Yurt içinde siber zorbalığın önlenmesine yönelik bir program geliştirme çalışmasının oldukça az sayıda olduğu, empatinin olumsuz davranışları azaltmada etkili bir beceri olduğu ancak empati becerisini kazandırarak siber zorbalığı azaltma yönünde

bir eğitim programının daha önce yapılmamış olduğu göz önüne alındığında bu çalışmanın alan yazında önemli bir yere sahip olacağı düşünülmektedir.

Tüm durumlar özetlendiğinde bu araştırmanın siber zorbalığı azaltma, empati becerisini artırma konusunda kuramsal bir çerçeve sağlayacağı, ilerleyen süreçte siber zorbalık ve empati ile ilgili yapılacak araştırmalara kaynaklık edeceği, okullarda siber zorbalığı önleme ve azaltma; empati becerisini artırma çalışmalarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları olarak şunlar kabul edilmiştir:

1. Araştırmadan elde edilen veriler 2018-2019 eğitim öğretim yılında Konya ili Cihanbeyli ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir Anadolu Lisesinde öğrenim gören ve araştırmanın deney ve kontrol grubuna gönüllü olarak katılan 24 öğrenci ile sınırlıdır.
2. Psiko-eğitim programı her biri 75 dakika süren sekiz oturum ile sınırlıdır.
3. İzleme testinin zaman sınırlılığı nedeni ile uygulanamaması araştırmanın sınırlılığıdır.
4. Araştırma öğrencilerin empati düzeylerini ölçmek için kullanılan “Temel Empati Ölçeği” ve siber zorbalık düzeylerini ölçmek için kullanılan “Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği”nden elde edilen veriler ile sınırlıdır.

Araştırmanın Varsayımları

1. Araştırmanın çalışma grubunun evreni temsil ettiği,

2. Araştırmaya katılan öğrencilerin kendilerine uygulanan ölçme araçlarını içten ve samimi bir şekilde yanıtladıkları

varsayılmıştır.

Tanımlar

Empati: Başka birisinin var olan duygusal durumu ve bilişsel olarak sahip olduğu düşüncelere bir cevap olarak doğan ve kişinin duygu ve düşüncelerine paralellik taşıyan tepkilerdir (Eisenberg ve Miller, 1987).

Siber Zorbalık: Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak kasıtlı ve tekrarlı şekilde başkalarına zarar verici davranışlarda bulunmaktır (Hinduja ve Patchin, 2015).

Zorba: Fiziksel veya psikolojik açıdan kendisinden zayıf olan yaşlılarına yönelik sürekli ve kasıtlı olarak rahatsız edici davranışlardan bulunan kişidir (Pişkin, 2002).

Mağdur: Fiziksel veya psikolojik olarak kendisinden güçlü akranları tarafından sürekli ve kasıtlı şekilde rahatsız edici davranışlara maruz kalan kişidir (Pişkin, 2002).

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde siber zorbalık ve empati ile ilgili literatür sunulacaktır. İlk bölümde etkileri ve yaygınlığı da dahil olmak üzere siber zorbalığın ne olduğu, türleri, geleneksel zorbalık ile siber zorbalık arasındaki ilişki ve siber zorbalığı önleme ve müdahale çalışmaları ile empatinin ne olduğu, bileşenleri, gelişimi, empati eğitimi ve empati ile siber zorbalığı önleme konularında bilgi verilmiştir. Ayrıca ilgili araştırmalar sunulmuştur.

Siber Zorbalık

Siber Zorbalık Nedir?

Zorbalık günümüzde okullarda sıklıkla görülen bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zorbalık davranışı, teknolojinin hızla ilerlemesi ve gençler tarafından yoğun bir şekilde kullanılması ile birlikte teknolojik araçlar kullanılarak yapılmaya başlanmıştır. Bu durum okulda öğrencilerin uyguladıkları zorbalıklara siber zorbalık adı ile yeni bir türün eklenmesine neden olmuştur (Ayas ve Horzum, 2011). Siber zorbalık kavramı farklı araştırmalarda internet zorbalığı (internet bullying), internet saldırganlığı (internet aggression), internet tacizi (internet harassment) ve elektronik zorbalık (electronic bullying) gibi isimler ile de kullanılmaktadır (Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Williams ve Guerra, 2007).

Siber zorbalık, internet aracılığı ile kişilerin kasıtlı ve sürekli bir şekilde zarara uğratılması olarak tanımlanmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2006). Kısa ve basit görünen bu tanım, içerisinde önemli noktaları taşımaktadır. Bir davranışın siber zorbalık olarak tanımlanabilmesinde davranışın tesadüfi olarak değil kasıtlı olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Ayrıca davranışın karşıdaki kişiye zarar verici olması ve bilgisayar, cep telefonu gibi teknolojik araçlar ile gerçekleştirilmesi ayırıcı özellik taşımaktadır. Siber zorbalık taciz veya tehdit içeren mesajlar (metin veya e-posta ile) göndermeyi, bir web sitesi veya sosyal paylaşım sitesi aracılığı ile (Facebook gibi) bir kişi hakkında küçük düşürücü yorum yapmayı, tehdit içerikli paylaşımlarda bulunmayı içermektedir (Patchin ve Hinduja, 2006; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2007; Patchin ve Hinduja, 2009).

Başka bir tanımda siber zorbalık, elektronik iletişim araçlarının savunmasız bir mağdura yönelik olarak bir kişi ve bir grup tarafından kasıtlı ve tekrarlı şekilde saldırganca kullanılması olarak ifade edilmektedir (Smith vd.,2008).

Siber zorbalık, "bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak bir birey ya da gruba, özel ya da tüzel bir kişiliğe karşı yapılan teknik ya da ilişkisel tarzda zarar verme davranışlarının tümüdür." (Arıcak, 2011, s.10). İsimsiz telefon çağrıları, isim gizli tutularak gönderilen spam e-postalar, tehdit ve hakaret içerikli, bir kişi veya grubu lekelemeye yönelik olarak mesaj ve e-posta ile yayılan ses, görüntü, metin ve virüslü e-postalar siber zorbalık ismi altında toplanmıştır (Arıcak, 2009). Willard (2005) da siber zorbalığı, internet ve diğer dijital iletişim araçları kullanılarak zarar verici ve acımasız görüntü ve seslerin gönderilmesi olarak tanımlamaktadır.

Siber zorbalığın küçük formları geleneksel zorbalıkta olduğu gibi karşıdaki kişiyi göz ardı etmeyi, o kişiye saygısızlık yapmayı, o kişi ile alay etmeyi, başka bir deyişle kişiyi huzursuz etmeyi içermektedir. Daha yıkıcı biçimlerini ise bir kişi hakkında söylenti yaymak, kişiyi gizlice takip etmek, kişiyi fiziksel olarak tehdit etmek ve o kişinin söylediği şeyleri başkalarına teknolojik araçlar aracılığı ile yaymak oluşturmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2010).

Bir davranışın zorbalık olarak değerlendirilmesinde güç dengesizliğinin varlığı, sürekliliğin olması ve kasıtlı olarak zarar verme amaçlı gerçekleşmesi olmak üzere üç

temel etmen bulunmaktadır (Olweus'danaktaran Korkmaz, 2018). Bu üç ölçütten süreklilik yani tekrarlanma durumuna bakıldığında Dooley, Pyzalski ve Cross (2009) bu sürecin siber zorbalık durumunda daha farklı şekilde meydana geldiğini ifade etmiştir. Siber zorbalığın bir kez gerçekleşmesine rağmen siber ortamda çok sayıda kişi tarafından görülmesi, siber ortamdan kaybolmasının zor olması, farklı kişilerce de paylaşılabilmesi gibi nedenler ile davranışın olumsuz sonuçları mağdur açısından sürekli tekrarlanmaktadır. Zorbalık davranışlarında amaç karşıdaki kişiye zarar vermektir. Ancak siber zorbalık karşıdaki kişiye zarar verme amacı dışında eğlenmek, şakalaşmak amaçları ile de meydana gelebilmektedir (Yaman ve Peker, 2012; Topçu, vd., 2013). Diğer bir ölçüt olan taraflar arasında güç dengesizliğinin bulunması durumu da siber zorbalıkta tam anlamıyla görülmemektedir. İnternet ortamında zorba ve mağdur kişinin kimliklerini gizleyebilmeleri, onlara güç kazandırmaktadır (Dooley vd., 2009). Siber zorbalık durumlarında zorba ile mağdur arasında güç dengesizliğini meydana getiren durum bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma becerileri olmaktadır (Soydaş, 2011).

Siber zorbalığın okullarda karşılaşılan genel zorbalığın bir uzantısı olması nedeni ile siber zorbalığın profilinin oluşturulmasından önce en yaygın karşılaşılan zorbalık biçimlerine ve bu zorbalıkların hangi koşullarda meydana geldiğini bakılması yararlı olmaktadır (Shariff, 2005). Zorbalığın açık ve gizli olmak üzere iki formu bulunmaktadır. Açık zorbalık dövüşmek, tekmelemek, itmek, cinsel dokunma gibi fiziksel saldırganlıkları içermektedir. Bu zorbalıklara akran grubundan dışlanma, gizlice takip etme, rahatsız edici bakışlarda bulunma, dedikodu çıkarma, sözlü tehdit ve tacize maruz bırakma gibi gizli zorbalıklar eşlik edebilmektedir (Olweus'dan aktaran Shariff, 2005). Gizli zorbalıklar rastgele bir kişiye yapılabileceği gibi ayrımcılık içeren şekilde de gerçekleşmektedir. Okullarda zorbalığı dostça yapılan şakalardan ayıran bazı koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar zorbalığın kasıtlı, ısrarcı ve acımasız olmasıdır. Failler ve mağdurlar arasında güç dengesizliği bulunmaktadır (Artz'dan aktaran Shariff, 2005).

Siber zorbalık pek çok şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bir kişiye ve gruba öfkeli ve kaba mesajlar göndermek, kişileri rahatsız edici ve tekrarlayıcı şekilde mesajlar ile taciz etmek, tehlikeli ve korkutucu tehditlerde bulunmak, kişi ve kişiler hakkında gerçek olmayan, zarar verici ve aşağılayıcı ifadelerde bulunmak ve bunları yaymak, başka biri gibi davranarak suç niteliğinde davranışlarda bulunmak siber zorbalığa örnek oluşturmaktadır.

Ayrıca kişilerin özel mesajlarını, görüntülerini ve kişi hakkında utandırıcı bilgileri başkaları ile paylaşmak, kişiden utanç verici bilgi ve görüntülerini istemek, kişiyi gruptan dışlamaya yönelik eylemlerde bulunmak, kişiyi dışlamaya yönelik materyallerini web sitelerinde, bloglarda ve e-posta aracılığı ile yayınlamak da siber zorbalığı oluşturmaktadır. Siber zorbalık e-posta, tartışma grupları, sohbet araçları, anlık mesajlaşma uygulamaları, haber grupları, mobil cihazlar üzerinden mesajlaşma ve görüntülü iletişim ile gerçekleşebilmektedir. Siber zorbalık zaman zaman cinsel tacizi içermekte; zaman zaman ise ırksal, dini ve kültürel önyargı ile ilgili olmaktadır (Willard, 2005).

Araştırmacılar, zarar verme amaçlı olarak gerçekleştirilen bir dizi siber zorbalık yöntemi belirlemiştir. Öğrenciler genellikle “anlık mesajlaşma, sohbet odaları, e-posta mesajları ve web siteleri” aracılığıyla siber zorbalık kurbanı olmakta ve siber zorbalık yapmaktadır (Kowalski ve Limber, 2007, s. 525). Li (2007), siber zorbalık sürecinde e-posta, sohbet odaları ve cep telefonları da dahil olmak üzere teknolojilerin bir arada kullanıldığını, Slonje ve Smith (2008) ise siber zorbalığın en yaygın olduğu yerler olarak e-posta ve anlık ileti sistemleri işaret etmiştir. Bir çalışmada Wright, Burnham, Inman ve Ogorchok (2009), ortaokul öğrencilerinde, siber zorba ve mağdurlar tarafından kullanılan elektronik yöntemleri incelemiştir. Siber zorba ve mağdurlardan, ankete katılan ortaokul öğrencilerinin %52.9'undan fazlası siber zorbalığın MySpace'de gerçekleştirdiğini, %50'sinin cep telefonlarını kullandığını ve %35'inin e-posta kullandığını ortaya koymuştur. Wright vd. (2009) MySpace,'in siber zorbalığın en yaygın olarak meydana geldiği uygulama olduğunu, araştırma katılımcılarının % 70'inden fazlasının sosyal paylaşım sitelerini başkalarına zarar verme amaçlı kullandığını, cep telefonları ile zorbalık yapma oranının %47, sanal oyunlarda % 23, e-posta ile % 17, çevrimiçi videolar aracılığı ile % 11 ve sohbet odaları ile % 5 oranında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Gençler arasında çevrimiçi davranışlara yönelik olarak hatalı bazı düşünceler bulunmaktadır. Çevrimiçi ortamlarda özgür şekilde konuşma haklarının olduğu, internette gizliliklerin veya ifadelerin yol açtığı zararlardan bağımsız olarak başkaları hakkında istediği her şeyi söyleme hakkı olduğu ve çevrimiçi gerçekleşen olayın çevrimiçi ortamda kalması gerektiği gibi hatalı düşünceler siber ortamlarda olumsuz davranışların

oluşmasında ve bu davranışların gün ışığına çıkmamasında etkili olmaktadır (Willard, 2005).

Siber zorbalığın okullarda denetlenmesini zorlaştıran üç özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler anonimlik, sınırsız izleyiciye ulaşabilme ve cinsel açıdan rahatsız edici davranışların siber zorbalığın yaygın bir biçimi olmasıdır. Çoğu siber zorbalık anonim olarak gerçekleşmektedir. Çünkü zorbalar ekran isimleri ile kendi kimliklerini saklamaktadır. Bu durum okullarda çeşitli zorluklar oluşturmaktadır. Siber zorbalık anonim olarak başlasa da zaman içerisinde okuldaki öğrenmeyi etkilemekte, öğrenciler için sosyal ve psikolojik açıdan yıkıcı olabilmektedir (Gati vd., 2004).

Siber zorbalık ne kadar uzun süre devam ederse o kadar çok sayıda kişi zorbalığa katılmakta ve sınırsız bir kitleye ulaşabilmektedir. Okulda arkadaşlar arası bir şaka ile başlayan olay siber ortamda gizli psikolojik zorbalık olarak hızla büyüebilmektedir. Binlerce siber alanda yüzlerce kişinin katılımı ile olay gelişmekte, okulda siber zorbalık yapmayan kişilerin siber ortamların arkasına sığınarak zorbalık davranışlarına katılmasına neden olabilmektedir (Shariff, 2005). Ayrıca yapılan araştırmalar siber zorbalıkların büyük oranda cinsel içerikli olduğunu göstermektedir. Bu üç özellik okullarda hukuki ve eğitsel açıdan endişe oluşturmaktadır. Okullar öğrencilerin çevrimiçi davranışlarını takip etmekte ve bunu denetleme noktasında sınırları belirlemekte güçlük yaşamaktadır. Siber zorbalık çoğu zaman denetlenebilir sınırların dışında gerçekleşmektedir. Okul dışında, evde, okul saatleri dışında gerçekleşmesi denetim ve müdahaleyi güçleştirmektedir (Shariff, 2005).

Öğrenciler arasında siber zorbalığın meydana gelmesinde en etkili neden olarak arkadaşlık ilişkilerinde meydana gelen bozulma ve yıpranma gösterilmektedir. Özellikle sona eren duygusal ilişkinin ardından gençler intikam amaçlı olarak siber zorbalığa başvurmaktadır. Ayrıca bir diğer bireye yönelik kıskançlık ve çekememezlik duygusunun varlığı; kişinin farklı ırk, etnik köken ve tercihlerine ilişkin ön yargının bulunması ve o kişiyi grup dışına atma amaçlarıyla da siber zorbalığa başvurulduğu görülmektedir (Hoff ve Mitchell, 2009).

Siber Zorbalık Türleri

Araştırmacılar siber zorbalık türlerini sınıflamada ortak bir yapıda buluşmamaktadır (Padır, Eroğlu ve Çalışkan, 2015). Siber zorbalık, yapılan eylemlerin içeriğine göre (Willard, 2005) ve siber zorbalık için kullanılan iletişim aracına göre (Smith vd. 2008) sınıflanmaktadır. Siber zorbalığın sınıflandırılmasında en sık olarak kullanılan sınıflama Willard (2005)'a ait olan sınıflamadır. Willard (2005, 2007), siber zorbalığın sınıflamasını yapılan eylemin içeriğine göre gruplandırmaktadır. Aşağıda siber zorbalık için yaygın olarak kullanılan yöntemlerden oluşan sınıflama yer almaktadır:

1. *Çevrimiçi Kavga (Flaming)*: Çevrimiçi ortamlarda kaba, öfkeli ve uygun olmayan mesajlar kullanmak şeklinde tanımlanmaktadır. Çevrimiçi kavgalara daha çok çevrimiçi oynanan oyunlarda, forum sitelerinde, sohbet odalarında, paylaşımların altında bulunan yorum kısımlarında karşılaşılmaktadır (Willard, 2007; Hinduja ve Patchin, 2015). Çevrimiçi kavgaların herkese açık bir alanda gerçekleşiyor olması nedeni ile bu kavgalara şahitlik eden kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler zaman zaman kavgaları desteklerken zaman zaman da sakinleştirme rolünü üstlenmektedir (Willard, 2007, s. 5-6).
2. *Zarar Verme (Harassment)*: Tekrarlayan şekilde rahatsız edici, kaba, tehdit ve hakaret içeren mesajlar göndermek, kişinin güvenliğine yönelik olarak endişe duymasına neden olacak çevrimiçi etkinliklerde bulunmak, kişinin korkmasını neden olacak çevrimiçi etkinliklerde bulunmak, casus yazılım ve virüs kullanarak kişiyi izlemek bu kapsama girmektedir. Çevrimiçi kavgadan farklı yanı sürekli şekilde gerçekleşmesidir (Özer, 2016; Willard, 2007).
3. *Karalama, İftira Atma (Denigration)*: Bir kişinin hakkında kendi itibarına zarar verecek nitelikte acımasız dedikodu ya da söylentiler yayma, kişi ile internet ortamında dalga geçme, aşağılama, dedikodu yayma şeklinde ortaya çıkmaktadır (Willard, 2007, s. 7-8).
4. *Farklı Kimliğe Bürünme (Impersonation)*: Sahte hesap ile kişinin yerine geçmek, onu taklit etmek, kişiyi utandıracak ve zarar verecek mesajlar göndererek kişiyi çevresine karşı zor duruma düşürmek şekilleri ile ortaya çıkmaktadır (Willard, 2005). Amaç

kişinin saygınlığını azaltmak, ilişkilerini bozmak ve karşıdaki kişiye sıkıntı vermektir (Özer, 2016). Bu siber zorbalık türü kişisel internet sayfası, blog ve sosyal ağ üzerinden gerçekleşebilmekte, kişinin ismi ile başka kişilere mesaj gönderilmekte, kişinin gerçekleştirmediği bir suçtan sorumlu olmasına neden olunmaktadır (Willard, 2007, s. 8).

5. *İfşa Etme (Outing)*: Kişinin resim ve videolarının, sırlarını, utandırıcı bilgilerinin cep telefonu aracılığı ile diğer telefonlara gönderilmesi, web sitelerinde paylaşılması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Willard, 2005).
6. *Kandırma (Tricking)*: Kişileri kandırarak güvenlerini kazanmak, dost gibi görünmek, bu sayede istediklerini yaptırmak ve gizli bilgilerini edinmek ve elde edilen bilgileri internet üzerinde paylaşmak şeklindedir (Willard, 2005).
7. *Dışlamak (Exclusion)*: Birini arkadaş listesi veya oyun gibi çevrimiçi bir gruptan kasten uzak tutmak, katılmasını engellemeye çalışmak, kasıtlı olarak kişiyi uzaklaştırma olarak tanımlanmaktadır ve büyük bir duygusal etkiye neden olmaktadır (Kowalski ve Limber, 2007).
8. *Utandırma*: Kişiyi utandıracak zor kullanma, saldırganlık ile gerçekleştirilen anların teknolojik araçlar ile kaydedilmesi ve çevrimiçi ortamlarda diğer kişiler ile paylaşılması şeklinde tanımlanmaktadır (Willard, 2005).
9. *Sexting*: Kişinin cinsel içerikli resim ve görüntülerinin paylaşılması şeklinde tanımlanmaktadır (Waller, 2009; Willard, 2005).

Smith vd. (2008) siber zorbalığı kullanılan iletişim araçlarına göre cep telefonu, metin mesajı, elektronik posta, web sitesi üzerinden yapılan ve fotoğraf ve video göndermek, kısa mesaj atmak, sohbet uygulaması üzerinden siber zorbalık yapmak şeklinde sınıflandırmıştır.

Mishna, Saini ve Solomon (2009), siber zorbalığın yayımlama (posting), sahte tavır takınma (masquerading) ve zorlama (coercing) olmak üzere üç türü bulunduğunu yapmış oldukları araştırma sonucu ortaya koymuştur. Bir başka araştırmada siber zorbalık

gerçekleştirilen eylemlerin doğrudan ya da dolaylı olarak yapılmasına ilişkin bir sınıflamaya gidilmiştir (Riebel, Jager ve Fischer, 2009).

Arıca (2011)'e göre zorbalığın elektronik zorbalık ve elektronik iletişim zorbalığı olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Elektronik zorbalık daha çok teknik olarak zarar verme amaçlı olarak gerçekleştirilmektedir. Kişisel şifreleri ele geçirmek, siteleri hacklemek, spam mail göndermek ya da virüslü dosyalar göndermek elektronik zorbalığı ifade etmektedir. Elektronik zorbalık bir kişi tarafından gerçekleştirileceği gibi bir grup tarafından da gerçekleştirilebilir. Yapılan saldırılar bir kişiye ya da büyük bir kurum veya devletin yazılımlarına zarar verici şekilde olabilmektedir. Elektronik iletişim zorbalığı ise daha çok karşıdaki kişiye psikolojik zarar verme amaçlı olarak gerçekleştirilmektedir. Kişiyi bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile sürekli olarak rahatsız etmek, kişiyle alay etmek, dedikodu yaymak, hakarete bulunmak, kişinin izni olmadan görüntülerini yaymak gibi eylemler elektronik iletişim zorbalığıdır ve kişilerin duygularına etki etmektedir (Arıca, 2011).

Nocentini vd. (2010), siber zorbalığı şu şekilde sınıflamıştır;

1. Yazılı-sözlü davranışlar; telefon görüşmeleri, kısa mesajlar, e-postalar, anlık mesajlaşma uygulamaları, sohbetler, bloglar, sosyal ağ toplulukları, web siteleri.
2. Görsel davranışlar; cep telefonu ya da internet yoluyla resim ve video gönderme veya paylaşma.
3. Hariç tutmak; bilerek birini çevrimiçi bir grubun dışında bırakmak.
4. Kimliğe bürünmek; kişisel bilgilerin çalınması ve başka birinin adını ve hesabını kullanarak gizli bilgilerin ifşa edilmesi.

Özetle, siber zorbalığın sınıflandırılmasına ilişkin farklı görüşler olduğu; sınıflandırmaların yapılan eylem, kullanılan araca, eylemin doğrudan veya dolaylı şekilde gerçekleşmesine göre yapıldığı görülmektedir.

Siber Zorbalığın Yaygınlığı

Dünya genelinde elde edilen verilerden yola çıkılarak “We are social” ve “Hootsuite” tarafından hazırlanan “Digital in 2018” raporuna göre dünya genelinde internet kullanan kişi sayısı 4 milyarı aşmaktadır. Bununla beraber insanların internette harcadıkları zamanda da artış meydana gelmiştir. İnsanlar günlük ortalama altı saati internet üzerinde geçirmektedir. 2017 yılında 200 milyon kişi ilk mobil cihazını satın almıştır. 7,6 milyar dünya nüfusunun üçte ikisinin bir cep telefonu bulunmaktadır. Bu cep telefonlarının büyük kısmını akıllı telefon oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da sosyal medya kullanımında artış görülmektedir. Son 12 ay içerisinde her ay 1 milyon kişi sosyal medya kullanmaya başlamıştır. 2018’deki internet kullanıcılarının sayısı yıllık %7 artışla 4.021 milyara, sosyal medya kullanıcılarının sayısı yıllık %13 artışla 3.196 milyara, cep telefonu kullanıcılarının sayısı yıllık % 4 artışla 5.135 milyara ulaşmıştır. Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de internet ve sosyal medya kullanımında artış meydana gelmiştir. Türkiye’de 2017 yılında %60 olan internet kullanan kişi oranı, 2018’de %67’ye yükselmiştir (Kemp, 2018). Türkiye İstatistik Kurumunun 2018 yılı bilgi toplumu verilerine bakıldığında 2017 yılında %66,8 olan internet kullanım oranının 2018 yılında 72,9’a yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2018). İnternet kullanımında meydana gelen bu artışlar beraberinde siber zorbalığın da daha sık yaşanmasına neden olmaktadır (Bayram ve Sayılı, 2013; Özer, 2016).

Kowalski vd. (2014) yapmış oldukları araştırmada, siber zorbalık ile ilgili yapılan araştırmaları incelemiştir. Bu meta-analiz çalışmasında siber mağduriyet oranlarının %10 ile %40 değerleri arasında değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Schneider, O’Donnell, Stueve ve Robert (2012), siber ve okul zorbalığında mağduriyetin ve bu durumun psikolojik sıkıntı ile ilişkisini incelediği araştırmalarında, araştırmaya katılan öğrencilerin son 12 ayda %15,8’inin siber zorbalığa, %25,9’unun okul zorbalığına maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra ve Runions (2014), yapmış oldukları araştırmada siber mağduriyet oranını %15 olarak bulmuştur.

Selkie, Fales ve Moreno (2016), siber zorbalık ve siber mağduriyetin yaygınlığını araştırdıkları çalışmalarında siber zorbalığın %1 ile %41 oranları arasında, siber mağduriyetin %3 ile %72 oranları arasında, mağdur ve siber zorba olmanın %2,3 ile

%16,7 oranları arasında değiştiğini ortaya koymuştur. Escortell, Delgado, Martinez-Monteagudo ve Ingles (2017), İşpanya’da ilköğretim, ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinde siber zorbalık yaygınlığı üzerine ulusal ve uluslararası çalışmaları ele alan araştırmalarında siber zorbalık mağduru öğrencilerin oranının devlet okullarında %13,8, özel okullarda %13; siber zorba oranlarının devlet okullarında % 0,4 ve özel okullarda % 0,9; seyirci oranlarının devlet okullarında %37.7, özel okulda % 38 olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Burnham, Wright ve Houser (2011), ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık durumundan haberdar olma, katılma ve bunlarla başa çıkma derecelerini inceledikleri çalışmalarından elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin yaklaşık %15’i başkalarına siber zorbalık yapmakta ve neredeyse %30’u siber zorbalığa maruz kalmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin %50’si diğerlerinin siber zorbalığa uğradığından haberdar olmaktadır.

Slonje ve Smith (2008) alışmalarındaki öğrencilerin %17,6’sının siber zorbalık mağdurları olduğunu tespit etmiştir. Li (2006), çalışmasındaki öğrencilerin dörtte birinin siber zorbalık mağduru olduğunu ve öğrencilerin altıda birinin geçmişte siber zorbalığa başvurduğunu ortaya koymuştur.

Siber zorbalığın yaygınlığını saptamaya yönelik olarak gerçekleştirilen başka bir çalışmada gençlerin internet üzerinden bir başka kişiye yönelik zorbalık yapma oranı %12 olarak bulunmuştur. Aynı araştırmada gençlerin kurban olma oranları %4, hem zorba hem kurban olma oranları ise %3 olarak bulunmuştur (Ybarra ve Mitchell, 2004). İlerleyen yıllarda yapılan çalışmalarda bu oranlar daha yüksek değerler ile karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak daha ilerleyen bir tarihte yapılan araştırmada öğrencilerinin %56,1 oranında siber zorbalık mağduru oldukları ortaya konmuştur (Hoff ve Mitchell, 2009).

Ülkemizde siber zorbalığın yaygınlığı ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde de siber zorbalığın ve mağduriyetin yaygın olarak karşılaşılan bir durum olduğu görölmektedir. Arıca vd. (2008), yapmış oldukları araştırmada öğrencilerin siber zorbalık yapma oranının %36 olduğunu ortaya koymuştur. Erdur-Baker ve Kavşut (2007), yapmış oldukları araştırmada siber zorbalığın daha çok meydana geldiği yaş

grubunu, bilgi ve iletişim teknolojilerini en yoğun kullanan 14-19 yaş grubu olarak bulmuştur. Dilmaç (2009), yapmış olduğu araştırmada üniversite öğrencilerinin siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranlarını incelemiş ve öğrencilerin %23'ünün en az bir kez siber zorbalık yaptığı, %55'inin en az bir kez siber zorbalığa maruz kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Arıcak (2009), yapmış olduğu araştırmada öğrencilerin %20'sinin en az bir kez zorbalık yaptığı, %54'ünün ise en az bir kez siber zorbalığa maruz kaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Tüm bu araştırmalardan elde edilen sonuçlara bakıldığında siber zorbalık yapma ve siber mağdur olma sıklığının yüksek olduğu söylenebilir.

Siber Zorbalığın Etkileri

Bilgisayarın ve cep telefonlarının gün geçtikçe milyonlarca insan tarafından kullanılması ve yaygınlığının gitgide artması, insanların birbiriyle iletişim ve etkileşim kurmak, bilgi toplamak, haber almak, eğlenceli zaman geçirmek, hayatlarını renklendirmek amacı ile bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmalarını da beraberinde getirmiştir (Herring, 2002). Bilgi ve iletişim araçlarını arkadaşlık ve iletişim kurma, bilgi toplama ve eğlenme amaçları ile kullanan çevrimiçi nüfusun yanında sayısı giderek artan bir kesim interneti zarar verme, incitme, tehdit ve taciz etme, rahatsız etme gibi antisosyal amaçlar ile kullanmaktadır (Ayas ve Horzum, 2010; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Herring, 2002). Bu kötü amaçlı kullanımların ise diğer bireyler üzerinde çeşitli olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler gençlere denetimi ve yasaklamaları olmayan, sınırsız bir kullanım alanını da beraberinde getirmiş ve bu durum gençlerin sosyal ilişkilerinde çatışmalar yaşamalarına, kaygı bozukluklarına, depresyona, artan öfke ve düşmanlık duygusuna ve strese, ders başarılarında düşüşe yol açmıştır (Ayas, 2014; Batmaz ve Ayas, 2013; Ceyhan, 2008; Colwell ve Kato, 2003; Hinduja ve Patchin, 2009; Horzum ve Ayas, 2014).

Okulda var olan ama bilinmeyen siber zorbaların varlığı ve okulda devam eden zorbalıklar okuldaki her öğrenciyi olumsuz olarak etkilemekte, eğitimdeki eşit fırsatlardan faydalanma imkanını azaltmaktadır (Devlin'den aktaran. Shariff, 2005). Akademik açıdan yetersiz olmak, siber zorbalığın ve mağduriyetin önem taşıyan yordayıcılarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Eroğlu, 2011; Peker, Eroğlu ve Ada, 2012). Yapılan araştırmalarda siber zorbalık mağduru olan öğrencilerin derslere odaklanamadıkları, kendilerini çaresiz ve dışlanmış hissettikleri için okul notlarında ani bir düşüş yaşandığı (Beran ve Li, 2005), devamsızlık sayılarında artış olduğu (Raskauskas ve Stoltz, 2007), okul ortamını güvensiz bir yer olarak tanımladıkları (Varjas, Henrich ve Meyers, 2009) sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Siber zorbalık mağduru olmanın psikolojik sorunların gelişimi için tehdit oluşturabileceğini ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Arıcak, 2009; Erdur-Baker ve Tanrıku, 2010; Ybarra, 2004). Hinduja ve Patchin (2009), yapmış olduğu araştırmada siber zorbalık ile çevrimdışı kötü muamele, duygusal ve psikolojik problemler, akademik zorluklar, düşük benlik saygısı, klinik depresyon, sosyal destek eksikliği gibi sıklıkla karşılaşılan problemlerin çakıştığı sonucuna ulaşmıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri ergenler için sınırsız, kuralsız ve denetlemesi güç bir ortam sağlamaktadır. Bu durum kurulan ilişkilerde çatışmalar yaşanmasına, depresyona, kaygı bozukluklarına, öfke ve düşmanlık duygularının oluşmasına, strese neden olmakta ve öğrencilerin ders başarısını düşürmektedir (Ayas, 2014; Batmaz ve Ayas, 2013; Hinduja ve Patchin, 2009; Horzum ve Ayas, 2014). Bir araştırma siber zorbalığa maruz kalan kişilerin %13'ünün majör depresyon, %17'sinin ise minör depresyon geçirdiğini ortaya koymuştur (Ybarra, 2004).

Schneider, O'Donnell, Stueve ve Robert (2012), yapmış oldukları araştırmada siber zorbalık mağdurlarının okul performanslarının ve okula bağlılıklarının düşük olduğunu ortaya koymuştur. Zorbalık mağduriyeti, depresif belirtiler ve intihar düşüncesi, kendine zarar verme ve intihar girişimi ve psikolojik sıkıntı olasılığı ile tutarlı ve sağlam bir şekilde ilişkili bulunmuştur. Ayrıca mağduriyet ve psikolojik sıkıntı arasındaki ilişki hem siber hem de okul zorbalığı durumunda mağdur olan öğrencilerde daha güçlü değerler almaktadır.

Erdur-Baker ve Tanrikulu (2010), yapmış oldukları araştırmada ortaokul çocuklarının (mağdur ve zorba) depresif belirtilerle ilişkisini incelemiştir. Bu incelemede siber mağdur olduklarını bildiren öğrencilerin daha yüksek düzeyde depresif belirtiler gösterdiği ortaya konmuştur.

Geleneksel Akran Zorbalığı ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişki

Geleneksel akran zorbalığı ile siber zorbalık arasında yüksek bir ilişki bulunmaktadır. Bunu ortaya koyan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra ve Runions (2014), geleneksel ve siber zorbalığın ilişkisine yönelik yapılan araştırmaları meta-analiz yolu ile inceledikleri araştırmalarında geleneksel zorbalığın, siber zorbalıktan iki kat daha yaygın olduğunu, siber ve geleneksel zorbalığın yüksek derecede ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Siber zorbalığı geleneksel akran zorbalığından ayıran bazı özellikleri bulunmaktadır. Siber zorbalığı diğer zorbalıklardan ayıran özelliklerden birisi zorbaca davranışların bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile gerçekleştiriliyor olmasıdır (Ayas ve Horzum, 2010). Ayrıca, gizlilik, yer ve zaman konusunda bir sınırlılığın bulunmaması, mağdur kişiye kolay ulaşılabilir olması, diğer zorbalık türlerindeki gibi fiziksel bir gücün varlığına ihtiyaç duyulmaması, daha geniş bir etki alanının bulunması, kişilerin teknoloji aracılığı ile baskı altına alınmanın kolay olması ve okul dışında her yerde ve günün her saatinde gerçekleştirilebiliyor olması diğer ayırt edici özellikler olarak sayılmaktadır (Campbell, 2005; Eroğlu ve Peker, 2011; Li, 2007a).

Okulda gerçekleşen akran zorbalıklarında, zorbalığa maruz kalan kişi, zorbalık yapan kişiyi tanımaktadır. Ancak siber zorbalıkta zorba kişi çoğu zaman bilinmemektedir. Siber zorbalık durumunda zorbalık yapan kişinin tanıdığı ya da tanımadığı bir kişi olduğunu ayırt etmek güç olmaktadır (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Bu güçlük nedeni ile zorbalığa maruz kalan kişiler akran zorbalığından farklı olarak daha yoğun olarak çaresizlik hissetmektedir (Slonje ve Smith, 2008). Kimliğin siber ortamda rahatça gizlenebilmesi, karşıdaki kişiye yönelik iftira atma, dedikodu çıkarma, tehdit etme gibi zarar verici ilişkisel zorbalıkların daha rahat şekilde yapılmasına yol açmaktadır

(Beckerman ve Nocero, 2003). Patchin ve Hinduja (2009)'a göre de zorba kişinin kimliğini siber ortamlarda gizleyebilmesi karşısındaki kişiyi rahatsız edici ve korkutucu davranışlarını yaparken sosyal kurallara uymama noktasında kendini daha özgür olarak hissetmesine neden olduğunu ifade etmiştir.

Siber zorbalıkta akran zorbalığından farklı olarak, zorbalık yapan kişilerin karşılarındaki kişi için davranışlarının sonuçlarını görmemeleri nedeni ile empati kuramadıkları ve buna bağlı olarak da zorbaca davranışlarına devam ettikleri görülmektedir (Dehue, Bolman ve Völlink, 2008; Slonje ve Smith, 2008; Willard, 2005).

Geleneksel akran zorbalığında mağdur ile zorba kişi arasında boy, kilo, yaş gibi fiziksel açıdan güç dengesizliği bulunmaktadır. Ancak siber ortamda yapılan zorbalıklarda böyle bir güç dengesizliği bulunmamaktadır. Ancak zaman zaman bilgisayar becerilerinin güçlü ve zayıf olması durumu etkili olabilmektedir. Siber ortamda zorba kişilerin kimliklerini gizleyebilmesi ile ayrı bir üstünlük kazanmaları, mağdur kişi için bir korku ve olumsuz etki oluşturmaktadır (Li, 2008).

Akran zorbalığına bakıldığında zorbalık davranışları belirli bir yerde ve zamanda gerçekleşmektedir. Ancak siber zorbalık cep telefonu ve internetin bulunduğu her ortamda ve her zaman gerçekleşebilmektedir (Li, 2008). Ve siber zorbalık çok kısa süre içerisinde çok fazla sayıda kişiye ulaşabilmektedir (Campbell, 2005; Li, 2007a). Siber zorbalık sonucu oluşan verilerin çeşitli araçlar ile kayıt altına alınabiliyor olması ise siber zorbalığın etkisinin uzun süre devam etmesine neden olmaktadır (Li, 2008). Shariff (2008) de benzer şekilde siber zorbalık amaçlı kullanılan materyalin siber ortamda bir kez paylaşımının yapılması ile sınırsız sayıda kişiye ulaşımının mümkün olduğunu; web sitelerinde, sosyal paylaşım sitelerinde, anlık mesajlaşma araçları ile sürekli bir biçimde insanlara ulaşabileceğini ifade etmektedir.

Siber zorbalığın geleneksel akran zorbalığından ayrılan bir diğer yönünü ise denetlenebilmesi ve çevrenin farkındalığının düşük olması oluşturmaktadır. Akran zorbalığı çoğunlukla okul ortamında, öğretmen, ebeveyn ve okul idarelerinin denetimi altında gerçekleşmekte ve olaya ilişkin farkındalıklar ve denetlemeler daha kolay gerçekleşmektedir. Ancak siber ortamda gerçekleşen zorbalıklarda ebeveyn ve

öğretmenlerin teknolojik aletlere gençler kadar hakim olmaması ve gerçekleşen zorbalıklara ilişkin farkındalıklarının az olması siber zorbalığa yönelik denetimini zorlaştırmaktadır. Hukuki açıdan da yeterli kanuni düzenleme ve emniyet güçleri tarafından denetlemenin azlığı da bu süreci zorlaştıran bir diğer unsur olmaktadır (Dehue vd., 2008). Denetimin yetersizliği ise siber zorbayı cesaretlendirici olmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2009; Williams ve Guerra, 2007).

Yurtal ve Cenksever (2015), ilköğretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğasını inceledikleri araştırmada cinsiyet değişkeni açısından da zorbalık türlerine bakmışlardır. Rahatsız edici cinsel içerikli sözler duyma, internetten hoşla gitmeyen mesajlar alma, rahatsız edici telefonlar ve telefon mesajları alma gibi zorbalıklara erkeklerin kızlardan daha fazla maruz kaldıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Özetle, siber zorbalık ile akran zorbalığını birbirinden ayıran özellikler siber zorbalıkta var olan gizlilik, belli bir yere ve belli bir mekana bağlı olma durumunun olmaması, kişinin fiziksel bir güce sahip olma koşulunun bulunmaması, daha çok sayıda ve daha kolay şekilde mağdur kişiye ulaşılabilir olması ve mağdura yönelik daha yoğun bir baskı kurulabilmesi, okul ortamı ile sınırlı olmayıp her saat ve ortamda gerçekleşebiliyor olması şeklinde sıralanmaktadır (Campbell, 2005; Li, 2008; Yaman vd., 2011).

Siber Zorbalığı Önleme ve Müdahale Çalışmaları

Şiddet, saldırganlık ve zorbalığın temellerini açıklayan çeşitli kuramlar bulunmaktadır. Freud, psikanalitik kuramında şiddeti, yaşam ve ölüm olmak üzere ikiye ayırdığı insan içgüdülerinden ölüm içgüdüğü içerisinde ele almıştır. Şiddet, ölüm içgüdüğüne bağlı olarak dürtüsel şekilde ortaya çıkmaktadır. Salırganlık kişinin kendisine yönelik şiddet eğilimini dış dünyaya yansıması olarak tanımlanmaktadır (Karahan ve Sardoğan, 2004).

Bazı kuramlar ise şiddet ve saldırganlığı sonradan öğrenilen davranış şekli olarak belirtmektedir. Bu kuramların başında davranışçı kuram gelmektedir. Davranışçı kuramın temsilcilerinden olan Watson, psikanalitik yaklaşımın aksine insanların doğuştan sahip oldukları içgüdülerinin bulunmadığını, insanların yaşamı boyunca çeşitli koşullarda

meydana gelen şartlanmalar sonucunda davranışların şekillendiğini belirtmiştir (Karahan ve Sardoğan, 2004). Davranışçı kuram tüm davranışların öğrenme ile meydana geldiğini, refleksler dışında her türlü davranışın çevre ile oluşan etkileşim sonucunda şekillendiğini öne sürmektedir (Corey, 2005).

Sosyal bilişsel kuram, insan davranışlarının çevre ile sürekli karşılıklı bir ilişki içinde olduğunu öne sürmektedir. Çevre insan davranışlarını şekillendirdiği gibi, insan da davranışları ile içinde bulunduğu çevreyi şekillendirmektedir (Karahan ve Sardoğan, 2004). Saldırgan davranışlar gözlem ve çevreyi model alma yoluyla edinilmektedir. Çocuk yaşlardan itibaren kendilerine model aldıkları yetişkinlerin davranışlarını gözlemleyen çocuklar, çevreden aldıkları ödül ve cezalar aracılığı ile bu saldırganlık davranışlarını ya devam ettirmekte ve sıklığı artırmakta ya da ortadan kaldırmaktadır (Koç Erdamar, 2013).

Şiddet ve zorbalık olayların temellerine yönelik farklı görüşler olmasına rağmen, tüm görüşler zorbaca davranışların azaltılabilmesi, engellenebilmesi ve daha yapıcı davranışlar ile yer değiştirebilmesi konusunda uzlaşma sağlamaktadır (Çifçi, 2010).

Herhangi bir bağlamda zorbalığın kalıcı fiziksel ve duygusal sonuçları olabileceği iddiası, ebeveynleri, eğitimcileri ve politika yapıcıların müdahale çabalarını benimsemelerine neden olmuştur ve zorbalığın zararlı sonuçlarını hafifletmeye yardımcı olan programlara ciddi bir eğitimsel ve klinik ilgi bulunmaktadır (Olweus ve Limber, 2010).

Siber zorbalık ile mücadele etme sürecinde atılması gereken ilk adım iyi bir planlama yapmaktır. Okul içerisinde yapılması planlanan bir mücadele planında hem okul psikolojik danışmanlarının hem de öğretmenlerin bir araya gelerek bir kurul oluşturması önem taşımaktadır. Siber zorbalığa yönelik oluşturulacak mücadele planları içerisinde teknolojinin hayatımızdaki yeri, siber zorbalığın nasıl meydana geldiği, siber zorbalığın riskleri, zorbalık sürecinde kimliğin gizli tutulabileceği, geleneksel zorbalıktan daha kapsamlı ve daha zarar verici olabileceği, öğrenciler tarafından ifade edilmesi güç olaylar olduğu bilgilerinin yer alması etkililiği açısından yararlı olmaktadır (Diamanduros vd., 2008).

Ülkemizde siber zorbalığı önleme ve müdahale amaçlı olarak hazırlanmış araştırmalara bakıldığında genellikle ortaöğretim öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirildiği görülmektedir (Peker, 2013; Tamer, 2014; Tanrikulu, 2013). Tanrikulu (2017) araştırmasında okullarda siber zorbalığı önleme ve siber zorbalığa müdahale etmeye yönelik olarak dokuz farklı ülkede hazırlanan 17 ayrı programı incelemiştir. İnceleme sonucunda programların birbirlerinden farklı çeşitli kuramsal yapılara dayandığı, programların içeriklerinin çoğunlukla teknolojiye dayanmadığı, programlarını genelinin siber zorbalığı önleme ve müdahale etmede etkili olduğu görülmüştür. Araştırmacı tarafından siber zorbalığın evrensel bir problem olduğu ve bu problemi önlemeye yönelik hazırlanan programların önemli bir yerinin olduğu vurgusunu yapmıştır.

Siber zorbalığı önleme ve müdahale çalışmalarının kuramsal bir temele dayalı olması önem taşımaktadır. Siber zorbalığı önleme ve müdahale çalışmaları çok sayıda kurama dayalı olarak hazırlanabilmektedir. Bu kuramsal temel çalışmaların etkililiğini artırmaktadır (Tanrikulu, 2017). Bu kuramlardan biri olan Genel Gerilim Teorisi, siber zorbalığa başvuran çocukların hem günlük hayatta hem de siber ortamlarda çeşitli engellemeler yaşamalarının siber zorbalığa neden olduğunu ileri sürmektedir (Patchin ve Hinduja, 2011). Ekolojik yaklaşım, siber zorbalığı açıklarken aile, okul, çevre ve kültürel yapı gibi faktörleri dikkate almaktadır (Gökkaya, 2015). Sosyal Bilgiyi İşleme Kuramı, siber zorbalığa başvuran bilgiyi işleme süreçlerinde problem yaşadıklarını, sağlıklı problem çözme yöntemlerini uygulayamadıklarını ifade etmektedir. Gerekçeli Eylem Teorisi, siber zorbalığa yönelik pozitif görüşlerin varlığının ve mağdur kişiye yönelik kurulan empatinin az olmasının siber zorbalığın meydana gelmesinde etkili olduğunu öne sürmektedir (Yaman vd., 2011). Önleme ve müdahale çalışmaları oluşturulurken bu kuramların göz önüne alınması önem taşımaktadır.

Her okulda görülen zorbalık olayı farklı bir içeriğe ve biçime sahip olmaktadır. Bu durum okullarda hazırlanacak olan zorbalığı önleme programlarının okula göre planlanmasını gerekli kılmaktadır. Okullar için etkili programların öğrencilerin, velilerin ve öğretmenlerin şiddet konusunda bilgilerini artırıcı, okuldaki zorbalık olaylarına ilişkin açık ve net kural koyucu, okulda yer alan tüm paydaşları içine alan, zorbalık olayının meydana geldiği sınıf dışındaki sınıflar için de kontrol ve denetimi sağlayan bir yapıda olması gerekmektedir (Astor, Meyer, Benbenishty, Marachi ve Rosemond, 2005)

Özetle siber zorbalığı önleme ve müdahale çalışmaları hazırlanırken belli bir kuramı temel alma, içeriğini belirlerken okulu ve çevreyi dikkate alma, iyi bir planlama yapma, plana hem okul psikolojik danışmanlarını hem de okul öğretmenlerini dahil etme önemli kriterleri oluşturmaktadır.

Empati

Empatinin Tanımı ve Tarihçesi

Literatür incelendiğinde empatiye ilişkin ortak ve tek bir tanımın olmadığı, empatinin farklı araştırmacı ve kuramcılar tarafından farklı biçimlerde tanımlandığı görülmektedir. Empati, kişinin kendisini karşısında bulunan kişinin yerine koyarak, var olan durumlara onun gözünden bakması, o kişinin hissettiği duygu ve düşünceleri anlaması ve anladıklarını karşısındaki kişiye iletmesi olarak tanımlanmaktadır (Irving ve Dickson, 2004). İnsanlar yaşamları boyunca birbirleri ile iletişim halinde bulunmuş ve bu durum empatinin bir ihtiyaç haline gelmesine neden olmuştur. Empati etkili iletişimin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir (Cüceloğlu, 1994; Dökmen, 2005). Empati ile var olan kişilerarası ilişkiler daha açık, karşıdaki kişiyi kabul edici ve daha gerçek insan ilişkileri haline almaktadır (Şahin ve Akbaba, 2017).

Empati kavramının psikolojik danışmada danışan ile danışman arasında kurulan ilişkiden günlük kurulan ilişkilere kadar geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır (Dökmen, 2005). Empati kavramına ilk olarak 1900’lü yıllarda Alman bir psikolog olan Teodor Lipss’in estetik ve psikolojideki çalışmalarında kullanımı ile rastlanmaktadır (Barrett-Lennard, 1993). Dilimize Fransızcadan geçmiş olan empati kelimesinin kökü Eski Yunanca’ya kadar gitmektedir. Empatheia kelimesi Yunanca “en(iç)” ile “patos(duygu)” kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Titchener’in 1909 yılında “empathia” kelimesinden hareketle yaptığı tercüme ile kelime İngilizceye “empathy” olarak girmiştir (Dökmen, 2005, s.135).

Empati kavramı literatüre 1897 yılında girmiş ve zamanla farklı şekillerde ele alınmaya devam etmiştir. 1950’li yıllarda empati bilişsel bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu yıllarda empati kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyması ve o kişinin sahip

olduğu özellikler hakkında bilgi edinmesi olarak tanımlanmıştır. 1960'lı yıllarda ise empati duyuşsal bir yön kazanmış ve karşıdaki kişinin duyuşsal dünyasını anlamak ve buna uygun olarak karşıdaki kişiye tepki vermek şeklinde tanımlanmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde empati son şeklini almış ve karşıdaki kişinin duygularını anlamak ve bunu karşıdaki kişiye ifade etmek şeklinde tanımlanmıştır (Batson, Fultz ve Schoenrade, 1987; Kandemir ve Özbay, 2006).

Literatüre bakıldığında empati kavramının en çok Carl Rogers ile bir arada olduğu görülmektedir. Rogers (1976), empati kavramını psikolojik danışma esnasında terapistin danışana ait özel dünyasına girmesi ve sözlü ve sözsüz şekilde danışanın dünyasına katılma kapasitesi ve terapistin dünyayı danışanın gözünden görebilmesi olarak açıklamaktadır. Empati becerisine sahip olmak için bir kişilik özelliği olan sosyal duyarlılığa sahip olması gerekmektedir. Sosyal duyarlılık eğitim ile daha da geliştirilebilir bir kişilik özelliğidir (Rogers'dan aktaran Akkoyun, 1982). Empatik olan kişiler çevrelerinde olan olaylara karşı daha duyarlı olmaktadır. Örneğin bir öğretmen sınıfında mutsuz olan bir öğrenciyi fark edebilmekte, çevresindeki kişilerle olan ilişkilerinde tepkileri algılayabilmekte, eş ve çocukları ile arasındaki ilişkinin daha ince noktalarının farkında olabilmektedir (Akkoyun, 1982).

Kohut (1959), empatiyi terapötik ilişki esnasında kullanımı faydalı olan, karşımızdaki kişi hakkında bilgi toplamayı sağlayan, merhamet ve düşmanlık duygularını beraberinde getirebilen, doğru ve yanlış görünen olayları anlamak için kullanılabilen bir araç olarak tanımlamıştır. Kohut (1959)'a göre empatinin iki işlevi bulunmaktadır. İlk olarak empati terapistin danışanın iç dünyasını anlamaya olan katkısıdır. Danışanı ile empati kurmayan bir terapistin etkili bir terapi sunamayacağını belirtmektedir. İkinci olarak annenin çocuğu ile kurduğu empatik iletişimin çocuğun benlik gelişimine olan katkısıdır. Çocuğun ihtiyaçlarına empatik tepkide bulunmadığında anne çocuğun benlik gelişimini olumsuz etkilemektedir.

Barrett-Lennard (1981), Rogers'ın empatiye ilişkin görüşlerinden hareketle üç basamaklı bir empati modeli oluşturmuştur. Ortaya koydukları bu model ile empatinin tek taraflı değil karşılıklı olarak iki kişi arasında gerçekleşen dairesel bir süreç olduğu belirtilmektedir. Bu modele ilişkin basamaklar şunlardır:

1. İlk basamak empatik anlama basamağıdır ve bu basamak empati kuracak kişinin içinde gerçekleşmektedir.
2. İkinci basamakta empati kuran kişi karşısındaki kişi ile ilgili olarak anladıklarını, karşısındaki kişiye aktarmaktadır.
3. Üçüncü basamakta kendisi ile empati kurulan kişi, empati sonucu elde edilen ve kendisine iletilen mesajı algılamakta ve bu mesajla ilgili empati kuran kişiye geri bildirimde bulunabilmektedir.

Davis (1983), empatinin çok boyutlu bir yapı olduğunu, empatinin en genel anlamı ile bir kişinin görülen yaşantılarına karşısındaki kişni vermiş olduğu tepkiler olarak tanımlandığını, empatinin bakış açısı alma, hayal gücü, empatik ilgi ve kişisel sıkıntı olmak üzere dört bileşeninin bulunduğunu belirtmiştir.

Ivey (1987), empatinin tanımlanmasına yeni bir bakış açısı ekleyerek kültürün de dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. İnsanın bir kültür içinde yaşadığını ve o kültürden bağımsız olamayacağını ifade eden Ivey (1987), empati sürecinde yalnızca karşımızdaki kişiyi anlamaya çalışmanın yeterli olmadığını, aynı zamanda o kişinin içinde bulunduğu kültürü de anlamının gerektiğini vurgulamıştır.

Dökmen (1988), empatiye ilişkin çok sayıda ve birbirinden çeşitli yönleri ile farklı tanımın yapıldığını, araştırmacılar tarafından farklı tanımlamaların kullanıldığını ifade etmektedir. Empatiyi yalnızca karşıdaki kişinin duygularını anlamak olarak tanımlayanlar olduğu gibi, hem duygu hem de düşüncelerini anlamak şeklinde ifade edenler de bulunmaktadır. Empati karşıdaki kişiyi anlamayı içeren şekilde tanımlandığında empatinin bilişsel yönü; karşıdaki kişi ile benzer şekilde hissetmeyi içeren şekilde tanımlandığında ise empatinin duygusal yönü vurgulanmaktadır.

Dökmen (2005), karşısındaki kişinin yerine kendini koymak, o kişinin fenomenolojik alanına girmek; karşıdaki kişinin sahip olduğu duygu ve düşünceleri doğru bir şekilde anlayabilmek ve empatinin duyuşsal ve bilişsel alanlarını kullanarak ortaya çıkan empatik anlayışı karşıdaki kişiye iletmek olmak üzere empati kurma sürecinin üç aşamadan meydana geldiğini ifade etmiştir.

Empatinin kişiler arası ilişkilerde önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu nedenle de pek çok meslek elemanına empati becerilerini geliştirmeye yönelik eğitimler verilmektedir. Örneğin hekimlere, ticaret ile uğraşan kişilere, psikologlara ve psikolojik danışmanlara empati ile ilgili eğitimler verilmektedir. Araştırmalar empati ile kendini açma, toplumsal yapıya uyum sağlama, sosyal duyarlılık arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Yani duygu ve düşüncelerini diğer kişilere daha rahat ve iyi bir şekilde ifade eden kişilerin topluma daha uyumlu ve daha fazla sosyal duyarlılığa sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında anksiyete, depresyon, çocuk istismarı ve saldırganlık durumları ise empati ile negatif ilişkiye sahip olmaktadır (Brems'den aktaran. Dökmen, 2005).

Empati iki boyutta ele alınmaktadır. Bu boyutlar empatik eğilim ve empatik beceridir. Empatik eğitim karşısaki kişinin duygu ve düşüncelerini anlama potansiyelini ifade ederken, empatik beceri ise karşısaki kişinin duygu ve düşüncelerinin anlaşılması ve bunların karşısaki kişiye aktarılmasıdır (Ulus, 2015).

Empatinin bileşenleri farklı kaynaklarda farklı şekillerde belirtilmektedir. Günümüzde empati bileşenlerinden en çok kabul göreni bilişsel ve duygusal öğelerdir. Bu araştırmada empatinin bilişsel empati ve duygusal empati olmak üzere iki boyuttan meydana geldiği görüşü kabul edilmiştir.

Empati Eğitimi

Siber zorbalık davranışında bulunanların kişilik özelliklerine bakıldığında okulda problemlili davranışlar sergileyen, akademik başarıları düşük, anne ve babası ile yeterli ilişki kuramayan, bilgisayarı iyi düzeyde kullanabilen, madde kullanma eğilimleri yüksek, internet ortamında saldırganca tutumlara sahip, önyargılı ve öfkeli hareket eden, baskıcı ve bu baskıyı kurmak için interneti kullanan, kimliklerini gizleyen, intikam duygusu yoğun, özgüvenleri yüksek, empati becerileri düşük kişiler olduğu görülmektedir (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011).

Empati kavramı hem insan hayatında hem de psikoloji ve psikolojik danışmanlık alanında büyük öneme sahiptir. Empati kavramını bu denli önemli yapan şey insanların sahip olduğu empati düzeylerinin davranışlarını değiştirmede olan etkisidir. Empati düzeyleri

birbirinden farklı olan kişilerin sergilemiş olduğu davranışlar da farklılık göstermektedir (Kaukiainen vd., 1999). Örneğin empati düzeyini saldırgan ve antisosyal davranışlarla ilgili olduğu bulunmuştur (Jolliffe ve Farrington, 2004). Empati düzeyindeki artış saldırgan ve antisosyal davranışların azaltılmasına yardımcı olmaktadır ve empati ile saldırganlık (Loudin, Loukas ve Robinson, 2003) ve zorbalık (Gini, Albiero, Benelli ve Altoe, 2007) arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Araştırmaların bulguları empati ile saldırganlık arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Yani, saldırgan davranış deneyimi olanların empati düzeylerinin daha düşük olması beklenmektedir. Empati ile agresif davranışların hafifletilebileceği öne sürülmektedir (Björkqvist, Österman ve Kaukiainen, 2000; Kaukiainen vd., 1999). Loudin, Loukas ve Robinson (2003) ise yapmış olduğu çalışmada erkekler için düşük düzeydeki empati düzeyleri ile daha yüksek saldırganlık düzeyleri arasında bir ilişki olduğunu; ancak benzer ilişkinin kadınlar için geçerli olmadığını bulmuştur.

Saldırganlık ile empati arasındaki negatif ilişkinin ortaya çıkmasında prososyal davranışların etkili olduğu düşünülmektedir. Prososyal davranış, başka bir kişiye fayda sağlamak ve yardım etmek için tasarlanmış gönüllü davranış olarak tanımlanmıştır (Eisenberg, Losoya ve Guthrie'den aktaran Topcu, 2008). Prososyal davranış, empati ile pozitif; agresif davranışlar ile negatif ilişkilidir. Başka bir deyişle, empati düzeyleri yüksek olanların, daha düşük empati düzeyine sahip olan kişilere oranla daha olumlu bir davranış sergiledikleri görülmüştür (McMahon, Wernsman ve Pernes, 2006). Benzer şekilde Eisenberg ve Miller (1987) empati ve olumlu davranışlar arasında olumlu bir ilişki olduğunu öne sürmüştür.

Geleneksel zorbalarda saldırganlık ve olumsuz perspektiften bakma düzeyinin daha yüksek olduğu ve mağdurlarına yönelik empatik olamadıkları görülmektedir. Empati bu noktada prososyal bir cevap olarak kabul edilmektedir ve prososyal davranışları daha yüksek olanlar, başkalarının duygularına karşı sorumlu ve duyarlı davranmaktadır (Barnett'dan aktaran Topcu, 2008). Bu nedenlerle prososyal davranışları olan bireylerde zorbalık davranışı görülmemiştir (Warden ve Mackinnon, 2003).

Daha önce yapılan çalışmalarda, insanlarda empatinin gelişiminde yüz yüze ilişkinin önemi bir rolü olduğunu göstermiştir (örn., Carr ve Lutjemeier, 2005). Çalışmanın sonuçlarına göre, daha önce fiziksel şiddet içeren davranışlar bildiren gençlerin başkalarının yüzlerini farkına varmadıkları bulunmuştur. Yapılan çalışma bu özelliği ile empati geliştirmede diğer kişinin yüz ifadesini görmenin önemini vurgulamaktadır. Siber ortamlarda yüz yüze ilişkinin mevcut olmaması empatinin önemi de artmaktadır. Benzer şekilde, Sonnby-Borgström, Jönsson ve Svensson'un (2003) araştırma sonuçları, karşısındaki kişinin yüzünü görebilenlerin, yüzünü göremeyenlere oranla daha fazla empatiye sahip olacağını belirtmiştir. Siber alanda insanlar başkalarının yüzünü ve yüz ifadelerini de görememektedir. Bu nedenle, düşük empati düzeyinin, yüz yüze ilişki eksikliğinin bir sonucu olarak siber zorbalık deneyimiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Kaya ve Siyez (2010), empatik eğitimin kişilerin saldırganca davranışlarını azalttığını ifade etmektedir. Çünkü bireyler empatik eğilim ile davranışlarının karşısındaki kişilerde meydana getireceği zararları daha iyi tahmin edebilmektedir. Kowalski ve Limber (2007), siber zorbaların siber ortamda gerçekleştirdikleri olumsuz davranışların sonuçlarını göremedikleri için karşısındaki kişiyle empati kurmakta güçlük yaşadığını, empati kuramamanın bir sonucu olarak da meydana gelen olayların yalnızca siber ortamda kaldığını düşündüklerini ve olumsuz davranışlarını sonlandırmakta zorlandıklarını belirtmiştir.

Empati eğitimi ile ilgili çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Çeşitli mesleklerde görev yapan kişilere yönelik empati eğitimleri verilmiştir. Doktorlara (Poole ve Sanson-Fisher, 1980), hemşirelere (Balcı Çelik, 2008), öğretmenlere (Ekinci, 2010), huzurevi çalışanlarına (Hasgül, 2018) yapılmış empati eğitim çalışmaları bulunmaktadır. Annelere empati eğitimi vererek çocukları ile olan iletişimlerini artırmayı amaçlayan araştırmalar da bulunmaktadır (Ünal, 2003).

Literatüre bakıldığında empatinin eğitim ile geliştirilebileceğini öne süren çok sayıda araştırma ile karşılaşılmalıdır (Akkoyun, 1982). Literatürde empati eğitiminin iletişim eğitimi ile kesin çizgiler ile ayrılmadığı, zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldığı, empatik becerinin iletişim becerisinin bir parçası olarak kabul edildiği görülmektedir (Dökmen, 1988).

Empati/iletişim becerisini geliştirmek üzere kullanılan dört teknik bulunmaktadır. Bu teknikler didaktik/bilgi verme (didactic) modeli, yaşantıyla öğrenme (experiential) modeli, rol oynama (role playing) ve modelden öğrenme (modeling) şeklinde sıralanmaktadır (Dalton, Sundblad ve Hylbert, 1973; Payne, Weiss ve Kapp, 1972).

1. Didaktik Yaklaşım: Bu yaklaşımda bir uzman ve öğrenciler bulunmaktadır. Uzman kişi öğrencilere teorik bilgiler aktarmaktadır.
2. Yaşantısal Yaklaşım: Bu yaklaşımda bir kişinin başka bir kişi ile yaşadığı iletişim kaydı grup içerisinde izlenmekte ve görüntülerin eleştirisi yapılmaktadır.
3. Rol Oynama Yaklaşımı: Bu yaklaşımda ğrenci ve denek ya kendisi olarak ya da karşısında bulunan kişinin rolüne bürünerek iletişim kurmaktadır. Rol oynama tekniğı hem iletişimi hem de empatik becerinin artırılmasında kullanılan önemli bir tekniktir. Psikodramada da en sık kullanılan yöntemlerden birini oluşturmaktadır (Dökmen, 1987). Rol oynama tekniğini empati eğitiminde bu kadar önemli yapan şey, rol oynama esnasında kişinin, karşısındaki kişinin yerine geçmesi ve o kişi gibi hissetmesi durumudur. Empatinin tanımında da empatinin bir rol alma ve olaylara karşısındaki kişinin bakış açısı ile bakma olduğu belirtilmektedir. Empatinin tanımı bu şekilde yapıldığında rol oynama tekniğinin empati eğitiminde çok önemli bir teknik olduğu görülmektedir (Dökmen, 1988).
4. Modelden ğrenme Yaklaşımı: Denek ve öğrencinin uzman kişiyi model aldığı, uzman kişinin kurduğu iletişimi doğrudan ve bir görüntü üzerinden izleyerek öğrendiği yaklaşımı ifade etmektedir.

Empati eğitiminde kullanılabilecek bir diğer yol ise kişilere yüz ifadelerini dikkate alarak duyguları teşhis etme eğitimi vermektir. Empati becerisinin bir parçası olarak da yüz ifadelerinin teşhis edilmesi kabul edilmektedir (Dökmen, 1988). Probleme Dayalı ğrenim (PD), empati becerisini geliştirmede kullanılan yöntemlerden biridir. PD oturumları sekil ile on kişilik ğrenci grupları ve bir grup lideri ile gerçekleştirilmektedir. Öğrencilere grup lideri öncülüğünde verilen senaryolar ile empati becerisi kazandırmak amaçlanmaktadır. Grup sürece etkin olarak katılım göstermekte, birbirinin idnlemeyi ve anlamayı öğrenmektedir. Psikodrama (Dökmen, 1988; zdağ, 1999), modelden öğrenme

ve eleştirel düşünme teknikleri (Gulanick, 1977) empati eğitiminde etkili olan diğer tekniklerdir. Hodges (1991), empatinin didaktik bilgi verme, etkileşim kurma, yaşantısal olarak bir kişinin rolüne girme, bir modeli gözleme yolları ile öğrenilebileceğini ifade etmektedir. Empati eğitimlerinde yukarıda belirtilen yaklaşımların hepsi kullanılabileceği gibi bir veya birkaçı da kullanılabilmektedir.

İlgili Araştırmalar

Bu bölümde siber zorbalık ile empati ve eğitimiyle ilgili yurt içinde ve yurt dışında yapılmış olan araştırmalar sunulmuştur. Ayrıca empati temelli olarak hazırlanan zorbalığı önlemeye yönelik yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Siber Zorbalık İle İlgili Araştırmalar

Siber Zorbalık ile İlgili Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar

Doane (2011), kısa bir video programı hazırlayarak üniversite öğrencilerinin siber zorbalıkların azaltmayı ve empati becerilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Programın 50 dakikalık ilk bölümünde katılımcıların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanırken deneyimledikleri olumsuz yaşantılarını, bu yaşantılar ile ilgili algılarını ve duygularını belirlemek amaçlanmıştır. Ardından katılımcılara bu olumsuz yaşantıları ile ilgili sorulardan oluşan bir anket online olarak gönderilmiş ve anketi doldurmaları istenmiştir. Siber zorbalık ile ilgili 10’ar dakikalık altı adet video katılımcılara izlettirilmiş ve video ile ilgili sorular sorularak ilk bölüm tamamlanmıştır. Araştırmanın ikinci kısmı bir ay sonra gerçekleştirilmiştir. 20 dakika süren bu bölümde katılımcıların bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ile ilgili online soruları yanıtlamaları istenmiştir. Beş ay sonra gerçekleşen ve 20 dakika süren üçüncü kısımda yine bilgisayar gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı hakkında online sorular yanıtlamaları istenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların siber zorbalıklarının azaldığı, siber zorbalık hakkındaki bilgi ve farkındalıklarının arttığı, siber zorbalık hakkındaki normların değiştiği görülmüştür.

Ybarre (2004), depresyon ile siber zorbalık arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında altı ay içerisinde en az altı kez internete girmiş olan 10 ile 17 yaş arasındaki 1501 bireylerden son bir yıl içerisinde siber tacize uğrayanların daha yüksek oranda depresyon belirtileri gösterdiği saptanmıştır. Beran ve Li (2005), Kanada’da 7 ve 9. sınıfa devam eden 432 öğrenci ile yürüttükleri çalışmada öğrencilerin üçte ikisinden fazlasının (% 69) siber zorbalık olaylarını duyduğu, yaklaşık dörtte birinin (% 21) birkaç kez zorbalığa uğradığı ve birkaç öğrencinin (% 3) siber zorbalıkla meşgul olduğu bulunmuştur. Ayrıca, siber taciz mağdurlarının, özellikle öfke, üzüntü, kaygı, derslere yoğunlaşamama, okul başarısında düşme ve okula devam etmeme gibi çeşitli olumsuz sonuçlar yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Patchin ve Hinduja (2006), siber zorbalığın yaşanma sıklığını ve doğasını inceledikleri çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin %11’inin siber zorbalık yaptığı, %29’unun siber zorbalığa maruz kaldığı, %47’sinin ise siber zorbalığa şahit olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Sohbet odaları, mesaj uygulamaları ve elektronik postalar siber zorbalığa en çok rastlanılan uygulamalar olarak bulunmuştur. Öğrenciler tehdit aldıklarını, kötü muamele gördüklerini, başkalarının kendileri ile eğlendiğini ve haklarında gerçek olmayan söylentilerin çıkarıldığını ifade etmiştir.

Raskauskas ve Stoltz (2007), 13-18 yaş grubundaki öğrenciler ile gerçekleştirdikleri araştırmasında öğrencilerin siber mağdur olma oranlarını %49, siber zorbalık oranlarını %21 olarak saptamıştır. Monks, Robinson ve Worlidge (2012), 7 ile 11 yaş arasındaki çocukların siber zorbalık durumlarını, siber zorbalığa ilişkin algılarını ve siber zorbalık ile baş etme yöntemlerini inceledikleri çalışmada öğrencilerin %21’inin siber zorbalığa maruz kaldığını, %5’inin ise siber zorbalık yaptığını bulmuştur. Ayrıca öğrencilerin tamamının siber zorbalığa yönelik olumsuz bir algısının bulunduğu, mağdur olan kişinin duygularını olumsuz etkilediğinin farkında olduğu ve mağdurlar tarafından en sık kullanılan baş etme yönteminin okul rehberlik servisine başvurmak olduğu ortaya konulmuştur.

Schultze-Krumbholz vd. (2012), ortaokul öğrencilerine yönelik olarak “The Media Heroes” isimli bir müdahale programı geliştirmiş ve bu program okul müfredatına kanalize edilmiştir. Programın uzun formu 45 dakikalık 15 oturumdan meydana gelirken,

kısa formu 90 dakikalık dört oturumdan oluşmaktadır. Rol oynama, tartışma, hikayeleştirme, hikaye, hbaer ve örnek filmleri analiz etme, işbirliği kurma, veli ve öğrencilere yönelik sunum çalışmaları gibi tekniklerin yer aldığı program temelde empati yeteneğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Program Almanya’da ortaokula devam eden 654 öğrenci ile yürütülmüş ve uzun formunun kısa formunda daha etkili olduğu görülmüştür. Program daha sonra Chaux Velasquez, Schultze-Krumbholz ve Scheithauer (2016) tarafından geleneksel akran zorbalığını önlemeye yönelik olarak uygulanmış ve uygulamanın akran zorbalığını önlemede etkili olduğu görülmüştür.

Ortega-Ruiz, Del Rey ve Casas (2012), geliştirmiş oldukları “ConRed” isimli programın temel amacını internet üzerindeki algılanan kontrolün iyileştirilmesi, dijital cihaz kullanımına ayrılan sürenin azaltılması, siber zorbalığın önlenmesi ve azaltılması oluşturmaktadır. ConRed’in temel işlevi, çocuklara, öğretmenlere ve velilere eğitimler vermek ve becerilerini geliştirmek, internet ve sosyal ağların güvenli ve sağlıklı kullanımını sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak internet bağımlılığı, zorbalık ve empati konularında çalışılmıştır. Program, temel olarak öğrencilerin çevrimiçi sosyal yetkinliklerini geliştirmek amacıyla dijital iletişimde bireylerin farkındalıklarını ve becerilerini artırmaya odaklanmaktadır. Program toplam üç ay sürmektedir. Bu süreçte öğrenciler ile sekiz oturum, veliler ile bir oturum ve öğretmenler ile iki oturum çalışılmaktadır. Araştırma sonuçları, ConRed’in siber zorbalık ve siber bağımlılığı azaltmaya, bilgi kontrolü algısını düzeltmeye ve okulda güvenlik algısını arttırmaya katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Lee, Zi-Pe, Svanström ve Dalal (2013), siber zorbalığı önlemeye yönelik olarak “WebQuest” isimli bir kurs programı oluşturmuştur. WebQuest, bir web sayfası düzeninde sunulan, öğrenci merkezli ve keşif odaklı öğrenme etkinlikleri kümesidir. WebQuest çalışmasının içeriği altı başlıktan meydana gelmektedir: 1.Giriş: Araştırmacı, öğrencileri bu öğrenme aktivitesine katılmak için günlük bilgisayar ağlarının kullanımı hakkında düşünmeye yönlendirmektedir. 2. Görevler: Öğrenciler, bu çalışmada verilen dört görevi işbirlikli öğrenme modeli ile tamamlamak için takımlara ayrılmıştır..3. Süreçler: Öğrencilerin görevi tamamlamaları için geçirdikleri prosedürler ve adımlar açıkça tanımlanmaktadır. 4. Kaynaklar: Görevi tamamlamak için gereken kaynaklar sağlanmaktadır. Kaynaklar web sayfalarını, belgeleri, veritabanlarını içermektedir. 5.

Değerlendirmeler: Öğrencilerin, yerine getirdikleri görevlerin sonuçları için çeşitli değerlendirme kriterlerini önceden anlamaları sağlanmaktadır. 6. Sonuçlar: Öğrencilere öğrenme süreci boyunca düşünceleri için yol gösterici olunmakta, geri bildirimler ve yorumlar sunulmaktadır. Çalışma ortaokul 7. sınıfa devam eden 61 öğrenci ile yürütülmüş yarı deneysel bir çalışmadır. Deney grubu ile 8 haftalık çalışma dört hafta boyunca gerçekleştirilmiş, toplam 360 dakika sürmüştür. Çalışma sonucunda WebQuest kursunun siber zorbalık bilgisini etkili bir şekilde geliştirdiği, siber zorbalık niyetlerini azalttığı ve öğrenme sonrasındaki izleme sürecinde etkilerini koruduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ancak çalışmanın siber zorbalığa karşı tutum üzerinde önemli bir etkisi bulunmamıştır.

Cross vd. (2016), İtalya’da 8. ve 9 sınıf öğrencilerin siber zorbalıklarını önlemeye yönelik olarak web tabanlı bir program geliştirmiştir. “The Cyber Friendly Schools” isimli bu program siber zorbalığı anlamak, siber zorbalık ile baş etmek, akran desteği sağlamak, arkadaşlık ilişkilerini geliştirmek gibi konulardan meydana gelen dokuz oturum halinde hazırlanmıştır. Araştırma sonucunda uygulanan programın hem ön test hem de son test sürecinde hem de izleme sürecinde siber zorbalığı azalttığı görülmüştür.

Siber Zorbalık ile İlgili Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar

Yurt içinde siber zorbalık ve mağduriyetin sıklığı ile ilgili yapılmış çalışmaların başlangıcı olarak Erdur-Baker ve Kavşut (2007)’un çalışması sayılabilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sık kullanımı ile siber zorbalığın görülme oranlarının incelendiği araştırmada 14-19 yaş grubundaki öğrencilerin siber zorbalık oranları %28, siber zorbalığa maruz kalma oranları %30 olarak bulunmuştur. Cinsiyet açısından da erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranları daha yüksek olarak bulunmuştur. Ayrıca siber zorba ya da mağdur olma interneti kullanma ile pozitif ilişkili olduğu; okul türü, ailenin ekonomik durumu, öğrencilerin yaşı ve sınıfları ile ilişkili olmadığı ortaya konmuştur.

Topcu (2008), geleneksel zorbalık ile empati arasındaki ilişkiden hareketle yapmış olduğu araştırmada siber zorbalığın empati ile ilişkisini toplumsal cinsiyet ile bağlantılı olarak ele almıştır. Ayrıca siber zorbalığı yordayan değişkenleri incelemiştir. Araştırmada ergenlerin %55,8'inin geleneksel zorbalık; %47,6'sının siber zorbalık yaptığı, erkek öğrencilerin geleneksel ve siber zorbalıkta kızlardan daha yüksek puan aldığı, daha önce geleneksel zorbalık yapmanın ve bilgi ve iletişim araçlarını sık kullanmanın siber zorbalığı yordadığı, empati düzeyi düşük olan kız ve erkek öğrencilerin daha sık siber zorbalık yaptığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Dilmaç (2009), psikolojik ihtiyaçlar ile siber zorbalığın ilişkisini araştırdığı çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin %22,5'inin en az bir kez siber zorbalık yaptığını, %55,3'ünün en az bir kez siber zorbalığa maruz kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada erkek katılımcıların siber zorbalığa katılımı kızlara oranla daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca saldırganlık ve ilgi görmenin siber zorbalığı olumlu yönde; sebat ve yakınlığın ise negatif yönde yordadığı, duyguları anlama ile siber zorbalık arasında negatif ilişki olduğu, değişim ihtiyacı ile siber zorbalığa maruz kalma arasına zayıf bir olumlu ilişkinin bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Çetinkaya (2010), ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin siber zorbalık ve siber mağduriyet durumlarını cinsiyete göre incelediği araştırmasında, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma durumlarının kız ve erkek öğrencilerde anlamlı şekilde farklılaştığını, erkek öğrencilerin daha yüksek oranlara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Çifçi (2010), öğrencilerin empatik eğilimleri ile siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, öğrencilerin empatik eğilimleri ile siber zorbalık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Eroğlu ve Peker (2011) araştırmalarında aileden algılanan sosyal desteğin siber mağduriyet ile ilişkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda aileden alınan sosyal desteğin siber mağduriyeti negatif yordadığı, aynı şekilde siber mağduriyetin arkadaştan alınan sosyal desteği negatif yordadığı bulgularına ulaşılmıştır. Eroğlu (2011), riskli internet davranışları ile koşullu özdeğerin siber zorbalık ve siber mağduriyet ile ilişkisini incelediği araştırmasında, akademik yeterlik, onay alma ve rekabet değişkenlerinden oluşan dışsal özdeğerin ve riskli internet davranışlarının siber zorbalığı ve mağduriyeti pozitif

yordadığı; erdem ve aile desteği gibi içsel özdeğerlerin ise negatif yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca siber zorbalığın ve mağduriyetin cinsiyet dışındaki yaş ve ailenin gelir düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmadığı bulunmuştur.

Sarak (2012), araştırmasında siber zorbalığın ve mağduriyetin öğrencinin yaşı arttıkça arttığı, erkek öğrencilerin, 4'ten fazla kardeşe sahip olanların, anne ve babasının eğitim düzeyi düşük olanların, akademik açıdan başarısız olanların, internet kafeye giden ve internete buradan bağlananların, cep telefonundan isimsiz çağrı bırakanların ve psikiyatrik bir rahatsızlıktan dolayı tedavi alanların daha fazla siber zorbalık yaptığı ve siber zorbalığa maruz kaldığı sonuçlarını elde etmiştir. İnterneti her gün kullanan öğrenciler ile haftada bir gün kullanan öğrencilerin siber zorbalık düzeyi arasında fark bulunmuştur. Öğrencilerin sınıf düzeyleri ve internete cep telefonları üzerinden bağlanmaları ile siber zorbalık; interneti kullanma sıklıkları ile siber zorbalığa maruz kalma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur.

Peker, Eroğlu ve Çitemel (2012), boyun eğici davranışlar ile siber zorbalık ve siber mağduriyet ilişkili olduğunu, cinsiyetin boyun eğici davranışlar ile siber zorbalığa aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Ayas ve Horzum (2012), ilköğretim öğrencilerinin siber zorbalık ve mağduriyet durumlarını inceledikleri araştırmalarında, öğrencilerin %18,6'sının siber zorbalığa maruz kaldığı, %11,6'sının siber zorbalık yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Sınıf düzeyi açısından ise 8. sınıf öğrencilerinin siber zorbalık puanlarının, 6. sınıf öğrencilerinin ise siber zorbalığa maruz kalma puanlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin daha çok MSN ile sohbet odaları üzerinden siber zorbalık yaptığı ve siber zorbalığa maruz kaldığı bir diğer bulgudur.

Yaman ve Peker (2012), ortaöğretim öğrencilerinin siber zorbalık ve mağduriyete ilişkin algılarını inceledikleri araştırmalarında, öğrencilerin siber zorbalığı dilsel zorbalık, kimliklerini gizleme ve sahtecilik şeklinde gerçekleştirdikleri; siber zorbalığı kendilerini iyi hissetmek, arkadaşlık ilişkilerini geliştirmek ve keyifli zaman geçirmek için sürdürdükleri; arkadaş ortamı, can sıkıntısı, intikam alma isteği gibi nedenler ile siber zorbalığa başvurdıkları sonuçlarına ulaşmıştır. Siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerde ortaya çıkan duyguların öfke, üzüntü ve intikam duygusu olduğu tespit edilmiştir.

Tanrıkulu (2013), araştırmasında siber zorbalığı önlemeye yönelik bir eğitim programı hazırlamış, programın etkililiğini denetlemiş ve siber zorbalığı yordayan değişkenleri incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre benlik saygısı, dolaylı saldırganlık, aktif çatışma, öfke, empatik eğilim gibi değişkenlerin siber zorbalığı yordayıcı değişkenler olduğu ortaya konmuştur. Bunun yanında siber zorbalığın cinsiyete, anne babanın eğitim durumuna, kişinin kendisine ait bilgisayarının olup olmaması durumuna, interneti kullanma süresi ve sıklığına, mobil araçlardan bağlanıp bağlanmaması durumuna göre değişiklik gösterdiği ortaya konmuştur. Çalışmanın ikinci basamağını gerçeklik terapisine dayalı olarak hazırlanan grupla danışma programı oluşturmaktadır. 10 oturum devam eden program sonrasında deney grubunda siber zorbalığın azaldığı, kontrol grubunun siber zorbalık düzeyine herhangi bir değişikliğin olmadığı görülmüştür.

Peker (2013), insani değerler yönelimli olarak bir psiko-eğitim programı hazırlamış ve bu eğitim programının problemli internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisini incelemiştir. Her biri 75 dakikadan oluşan 9 oturum devam eden eğitim programı deney grubuna uygulanmıştır. Araştırma sonucunda hazırlanmış olan psiko-eğitim programının problemli internet kullanımı ve siber zorbalık üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur. İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemli internet kullanımı ve siber zorbalığı azaltmada etkili olduğu ve bunun iki süren izleme sürecinde de devam ettiği tespit edilmiştir.

Kocatürk (2014), akran zorbalığı ile siber zorbalığın ilişkisini incelediği araştırmasında, öğrencilerin akran zorbalığı eğilimi ile siber zorbalık eğilimi arasında ve akran zorbalığı durumu ile siber zorbalık durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca erkek öğrencilerin hem akran zorbalığı hem de siber zorbalık eğilimleri ve durumları kız öğrencilerden daha yüksek olarak bulunmuştur.

Tanrıkulu (2015), araştırmasında kişilik özellikleri (çevrimiçi disinhibisyon, ahlaki değerlerden soyutlanma, narsisizm ve saldırganlık) ile siber zorbalık motivleri (eğlenme, öç alma, zarar verme ve üstünlük kurma) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kullanımlar ve Doyumlar Kuramını temel alan bir model oluşturarak modeli test etmiştir. Araştırma sonucunda kuramın siber zorbalık davranışlarını açıklayabilecek yapıda olduğu görülmüştür. Ayrıca çevrimiçi inhibisyon ile eğlenme amaçlı siber zorbalık yapma, ahlaki

değerlerde soyutlanma ve saldırganlık ile zarar verme amaçlı siber zorbalık, ahlaki değerlerden soyutlama ve narsisizm ile üstünlük kurma amaçlı siber zorbalık ile ilişkili bulunmuştur.

Kavuk (2016), ortaokul ve lise öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin farkındalık profillerini oluşturduğu ve farkındalık eğitimi geliştirdiği araştırması kapsamında birçok okulda siber zorbalığın tüm boyut, alt boyut ve maddeleriyle ilgili olarak çalışma ve etkinlik yapılmasına gereksinim olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim çalışması yapılan okullardaki tüm paydaşların siber zorbalığa ilişkin bilgi eksikliklerinin bulunduğu, siber zorbalık ile ilgili eğitimlere gereksinim duyulduğu, araştırmacı tarafından geliştirilen materyal ve eğitim ortamlarının faydalı bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Erbıçer (2017), araştırmasında siber zorbalık ve siber mağduriyetin aile ilişkilerine, sosyal normlara, antisosyal eğilimlere ve sosyal uyuma göre anlamlı farklılık gösterdiği; sosyal ilişkilere göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal uyumu düşük olan öğrencilerin siber zorbalık ve mağduriyet ortalamaları sosyal uyumu yüksek olan öğrencilerden daha yüksek olarak bulunmuştur. Erkek üniversite öğrencilerinin siber zorbalık ve mağduriyet puanları kız öğrencilerden yüksek bulunurken, anne baba tutumlarının siber zorbalık ve mağduriyet üzerinde etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Korkmaz (2018) araştırmasında, geliştirmiş olduğu bilişsel davranışçı temelli siber zorbalık önleme programını ilköğretim 7. sınıf öğrencilerine on oturum halinde uygulamış ve uygulama sonrası siber zorbalık ve mağduriyet durumlarını incelemiştir. Araştırma sonucunda önleme programının akran zorbalığına maruz kalma düzeyi hariç siber zorbalık yapma ve maruz kalma, akran zorbalığı yapma ve zorbalık bilişleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür.

Yelci (2018), ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, siber zorbalık ile saldırganlık arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca erkeklerin kızlara oranla daha fazla siber zorbalık ve saldırganlık puanına sahip olduğunu, sınıf düzeyi arttıkça saldırganlık ve siber

zorbalık oranlarının arttığı, akademik başarı arttıkça se hem saldırganlık hem de siber zorbalık oranlarının azaldığı sonuçları elde edilmiştir.

Yurt içinde siber zorbalık ile ilgili araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde çoğunlukla betimsel ve ilişkisel tarama modeline dayalı olduğu, son zamanlarda çeşitli yaklaşımlara dayalı önleyici deneysel çalışmaların da gerçekleştirildiği ancak sayıca az olduğu görülmektedir.

Empati ve Eğitimi ile İlgili Araştırmalar

Literatürde empati ile ilgili çok sayıda farklı araştırma bulunmaktadır. Empati eğitimi ile empati becerisini geliştirmeye yönelik çalışmalar olduğu gibi, şiddeti ve saldırganlığı azaltma, akran zorbalığını önlemeye yönelik olarak da geliştirilen eğitim programlarında empatiye yer verilmiştir. Ancak literatürde empati eğitimi ile siber zorbalığı önlemeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bölümde empati ve empati eğitimi ile ilgili yurt içinde ve yurt dışında yapılan araştırmalara yer verilmiştir. Araştırmanın içeriği ile ilişkili olarak daha çok empati eğitimini içeren deneysel araştırmalara yer verilmiştir. Empati ve eğitimi ile ilgili araştırmalar tarih sırası ile sunulmuştur.

Empati ve Eğitimi ile İlgili Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar

Knudson ve Kagan (1982), yapmış oldukları araştırmada prososyal davranışlar ile empati arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 66 ile 109 aylık çocuklar ile yapılan araştırmada empatinin yaş arttıkça artış gösterdiği, empati ile sosyal açıdan uyumlu davranmanın birbiri ile ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Feshbach ve Feshbach (1982), agresif davranışların azaltılması amacı ile bir empati eğitim programı hazırlamış ve programın etkililiğini incelemiştir. 3. ve 4. sınıfa devam eden 98 öğrenci ile gerçekleştirilen araştırmada hem saldırgan hem de saldırgan olmayan öğrencilerin olumlu davranış düzeylerinde artış meydana geldiği görülmüştür. Uygulanan

empati eğitiminin ayırt edici özelliği, okul müfredatına kolay bir şekilde dahil edilebilmesidir.

Roberts ve Strayer (1996), araştırmalarında empati ile duygu ifade etme ve prososyal davranış arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 73 öğrencinin katılımı ile üç grup halinde gerçekleşen araştırmada öğrencilere altı farklı video izletilmiş ve öğrencilerin bu görüntüler karşısında yüz ifadeleri ile sözel tepkileri kaydedilmiştir. Prososyal davranışları gözlemlemek için öğrencilere üç farklı laboratuvar görevi verilmiş ve öğrencilerin en yakın arkadaşları, öğretmenleri ve aileleri tarafından değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda duygusal ifadelerin ve içgörünün empatinin yüksek olmasında belirleyici olduğu, empatinin arkadaşlık kurma ve sosyal etkileşim sürecinin oluşmasında; yardımseverlik, işbirliği kurma gibi prososyal davranışların artmasında etkili olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ang ve Goh (2010), ergenler ile yürüttükleri araştırmalarında siber zorbalığın empati ve cinsiyet ile ilişkisini incelemiştir. 12 ile 18 yaş arasında değişen 396 öğrenci ile yürütülen araştırma sonucunda duygusal ve bilişsel empati puanları düşük olan erkek ve kız çocuklarının siber zorbalık puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak ergenlerin siber zorbalık düzeylerinin azaltılmasında empati eğitimi bir ihtiyaç olarak görülmüştür.

Lam, Kolomitro ve Alamparambil (2011), araştırmalarında empati eğitimi ile ilgili yapılmış 29 makalenin incelemesini gerçekleştirmiştir. İncelenen makaleler yedi farklı yöntemle dayanmaktadır. İki araştırma dışında araştırmaların (%93) empatinin bilişsel bileşeni ile empati kavramını öğrenme açısından olumlu sonuçlara ulaşmıştır. Bu bulgular empati eğitiminin empati kavramı hakkında bilgi düzeyinin artırılabilirliğini göstermektedir. Ancak empatinin başkalarının duygularını hissetme ve bakış açılarını alma ile ilgili olan duygusal boyutu ile ilgili olumlu sonuç bilgisi bulunmamaktadır. İncelenen araştırmalarda empatinin açık şekilde tanımlanmadığı, tanımlandığı şekilde eğitim verilmediği, verilen eğitime uygun ölçümlerin yapılmadığı görülmüştür. Empatinin eğitimi ile ilgili daha fazla sayıda araştırmaya gereksinim olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Teding van Berkhout ve Malouff (2016), empati eğitimi ile ilgili yapılmış 18 araştırmayı empati eğitiminin etkililiği açısından meta-analiz yöntemi ile incelemiştir. Araştırmada empati eğitimlerinin sağlık çalışanları ve üniversite öğrencilerine uygulandığında; empatinin başkalarının duygularını anlama, hissetme ve duyguları doğru yorumlama boyutlarına yer verildiğinde; nesnel ölçme yöntemleri kullanıldığında daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca empati eğitim çalışmalarının etkili olma eğiliminde olduğu bulunmuştur.

Schultze- Krumbholz, Schultze, Zagorscak, Wölfer ve Scheithauer (2016), araştırmasında empati eğitiminin siber zorbalığa olan etkisini incelemiştir. 11 ile 17 yaş arasında 722 lise öğrencisinin katılımı ile deney grubuna biri 10 hafta devam eden, diğeri 1 günlük iki versiyon ile empati eğitim uygulanmıştır. Araştırma sonuçları uzun vadeli müdahalenin siber zorbalığı azaltmada ve duygusal empatinin geliştirilmesinde etkisi olduğunu göstermiştir.

Empati ve Eğitimi ile İlgili Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar

Yılmaz (Yüksel) (2003), çalışmasında empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine olan etkisini incelemiştir. Araştırmacı tarafından rol oynamaya, bilgilendirmeye ve model almaya dayalı olarak geliştirilen empati eğitim programı haftada bir kez olmak üzere sekiz hafta boyunca uygulanmıştır. Araştırma sonucunda deney grubunda yer alan öğrencilerin empatik beceri düzeylerinde anlamlı bir artış olduğu görülmüştür.

Kahraman (2007), araştırmasında empatik beceri eğitiminin okul öncesi çocuklarının empatik becerileri ve sorun davranışlarına etkisini incelemiştir. Uygulama kapsamında beş kişilik öğrenci grubuna haftada üç gün 30 dakika süren eğitimler verilmiştir. Uygulamanın araştırmaya katılan öğrencilerin empatik beceri düzeylerini artırdığı; davranım sorunları ve hiperaktivite alt ölçeklerinden alınan puanları azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Şahin (2007), empati eğitim programının ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin zorbalık düzeylerine etkisini incelediği araştırmada, katılımcılar ile

ortalama 60 dakika süren 10 oturumluk eğitim gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda empati eğitim programı uygulanan grubun zorba davranışlarında uygulanmayan gruba oranla azalma olduğu, empatik beceri ve benlik saygısı puanlarında anlamlı düzeyde artış olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ekinci (2010), barış eğitimi programının ilköğretim kademesinde görev yapan öğretmenlerin benlik saygısı, çatışma stili ve empati düzeylerine olan etkisini incelemiştir. Eğitim programı 12 hafta devam etmiştir. Eğitim sonucunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde empati düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir artışın olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Sağkal (2011) araştırmasında barış eğitimi programının 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve barışa ilişkin görüşleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Haftada iki oturum gerçekleştirilen eğitim 24 oturumdan meydana gelmektedir. Eğitim sürecinde rol oynama, tartışma, ikili ve grup çalışmaları, beyin fırtınası, örnek olay tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda eğitim programının öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin azalması, empati becerilerinin artmasında etkili olduğu görülmüştür.

Taner Derman (2011), empati eğitim programının 10-11 yaş çocuklarının saldırganlık düzeylerine etkisini incelemiştir. Uygulama her biri 60 dakika süren sekiz oturumdan meydana gelmektedir. Oturum içeriklerini duyguları tanıma, kendi duygularını ve başkalarının duygularını fark edebilme, aynı durum karşısında farklı duyguların oluşabileceğini fark etme, dinleme becerisini geliştirme, empatik tepki verme ve bunu bir alışkanlık haline getirme amaçları oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda empati ile saldırganlık arasında ters yönlü bir ilişkinin bulunduğu, erkeklerin kızlara oranla daha saldırgan oldukları, 11 yaşındaki öğrencilerin 10 yaşındakilere göre daha saldırgan oldukları, sosyo-ekonomik düzeye göre saldırganlık düzeylerinin farklılaşmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Uygulanan empati eğitim programı öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin azalması yönünde etki etmiştir.

Yıldırım (2012), şiddetsizlik eğitim programının lise öğrencilerinin saldırganlık ve empati düzeylerine etkisini incelemiştir. Şiddetsizlik eğitim programı dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde şiddetin en olduğu, türleri, nedenleri ve alternatifleri; ikinci bölümde şiddeti önlemek için önyargıların farkına varılması ve hoşgörü, üçüncü bölümde

iletişim engelleri, etkin dinleme, duyguları fark etme, ben dili, empati ve öfke yönetimi; son bölümde ise problem çözme yöntemleri konuları üzerinde durulmaktadır. Eğitim haftada iki gün, 25 oturum şeklinde gerçekleştirilmiştir. Süreç içerisinde rol yapma, tartışma, beyin fırtınası, ikili çalışma, grup çalışmaları, örnek olay sunma teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda şiddetsizlik eğitim programının dokuzuncu sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimlerinin azalmasına ve empatilerinin artmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin şiddetsizliğe ilişkin görüşlerinde olumlu yönde bir değişme meydana gelmiştir.

Gemci (2012), etkili iletişim ve empati eğitim programı geliştirmiş ve bu programın ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin etkili iletişim ve empatik becerilerine etkisini incelemiştir. Eğitim programı haftada bir gün, 60 dakika süre ile on oturumda gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinde kendini değerlendirme, bilgi verme, tartışma, rol oynama, canlandırma, doğaçlama yapma, ev ödevleri teknikleri kullanılmıştır. Oturumlar kendini tanıma, etkin dinleme, beden dili, sen dili ben dili, duyguları tanıma, önyargı ve empati içeriklerinden meydana gelmektedir. Uygulamanın araştırmaya katılan öğrencilerin iletişim becerileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, empatik becerilerini artırıcı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ulus (2015), araştırmasında ergenlik çağında çocuğu bulunan annelere yönelik olarak geliştirmiş olduğu empati eğitim programının annelerin empati ve bağışlanma düzeyine olan etkisini incelemiştir. Empati eğitim programı 16 oturumdan oluşmaktadır. Oturum içeriğini önyargılar, duygular, kendini açma, güven duygusu, dinleme, sözsüz ve sözlü iletişim, empati, empati ile ilişkili kavramlar, empati ve bağışlanma konuları oluşturmaktadır. Uygulama sonucunda çalışmaya katılan annelerin empati ve bağışlama düzeylerinde anlamlı bir artışın meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Aslan (2017), geliştirmiş olduğu empati eğitim programı ile okul öncesi çocuklarının bakış açısı alma becerilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Programda çocukların kendi görsel algılarına, bilişsel durumlarına ve duygularına yönelik farkındalıklarını geliştirmeyi amaçlayan 30 etkinlik yer almaktadır. Eğitim programı haftada üç gün, 10 hafta boyunca uygulanmıştır. Uygulama sonucunda hazırlanan empati eğitim programının

okul öncesi çocuklarının bakış açısı alma becerilerini geliştirici bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hasgöl (2018), hazırlamış olduğu empati eğitim programının huzurevi çalışanlarının empati becerilerine ve yaşlı ayrımcılığına etkisini kontrol etmiştir. Çalışmada kullanılan Empati Eğitim Programı “Empati ve Şefkat Kültürü Kurma Merkezi” (The Center for Building a Culture of Empathy and Compassion) tarafından 2013 yılında hazırlanan “Empathy Increasing” kitabından uyarlanarak hazırlanmıştır. 4 modül ve 8 oturumdan oluşan eğitim programı toplam 16 saat sürmektedir ve oturumların en kısısı 90 dakika, en uzun 150 dakikadır. Araştırma sonucunda uygulama yapılan çalışanların yaşlı ayrımcılığı tutumlarına ilişkin olumlu yönde anlamlı bir artış olduğu, empati becerilerinde de eğitime katılmayan kişilere oranla anlamlı bir artma olduğu görülmüştür.

Turan (2018), araştırmasında empati eğitim programının ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin kaynaştırma öğrencilerine yönelik tutumlarına etkisini incelemiştir. Empati eğitim programı haftada bir gün, bir ders saati içerisinde, toplam 8 hafta boyunca uygulanmıştır. Uygulama sonucunda normal gelişim gösteren öğrencilerin etkinlik tercihlerinde daha yüksek oranda kaynaştırma öğrencilerini tercih ettikleri görülmüştür. Yani empati eğitim programının normal gelişim gösteren öğrencilerin etkinlik tercihlerine olumlu yönde etkisi olmuştur.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeline, araştırmanın yürütüldüğü çalışma grubuna, araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına, eğitim programının hazırlanmasına ve uygulanmasına, verilerin analizinde kullanılan tekniklere ilişkin bilgi verilmiştir. İki bölümden oluşan araştırma için konu başlıkları nicel ve nitel yöntemler için ayrı ayrı sunulmuştur.

Nicel Yöntem

Araştırmanın ilk bölümünde empati yönelimli siber zorbalık psikoeğitim programının etkisi incelenmiştir. Araştırmanın ilk bölümüöntest-sontest kontrol gruplu deneysel bir çalışmadır. Öntest-sontest kontrol gruplu yarı deneysel desen, seçkisiz atamanın olmadığı yöntemi ifade etmektedir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2015). Bu araştırma deseni bilimsel açıdan deneysel araştırma deseninin ardından gelmektedir (Karasar, 2016). Katılımcılara Temel Empati Ölçeği (Topcu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın, 2010), Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği (Özdemir ve Akar, 2011) ve kişisel bilgi formu uygulanarak ön-test verileri elde edilmiştir. Ardından 8 oturumdan meydana gelen “Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programı” yalnızca deney grubuna uygulanmıştır. Kontrol grubu ile herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenini empati yönelimli siber zorbalık psikoeğitim programı; bağımlı değişkenini siber zorbalık yapma, siber mağduriyet ve

empati düzeyleri oluşturmaktadır. Psikoeğitim programının uygulanmasının ardından deney ve kontrol gruplarına aynı ölçme araçları uygulanmış ve son-test verileri elde edilmiştir.

Araştırma Deseni

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının lise 9. ve 10. sınıfa devam eden ergenlerin siber zorbalık düzeylerine olan etkisinin incelendiği araştırmada karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem nitel ve nicel verilerin toplanması ve bütün hale getirilerek sonuçların ortaya konmasına dayanan bir yöntemdir (Creswell, 2017, s.2). Açıklayıcı karma yöntem, eğitim alanında en sık kullanılan karma yöntemlerden biridir ve nicel ve nitel çalışmaların güçlü yanlarının birbirini destekleyici şekilde kullanıldığı kapsamlı çalışmaları ifade etmektedir (Fırat, Kabakçı Yurdakul ve Ersoy, 2014). Bu araştırma açıklayıcı karma yöntem ile oluşturulmuştur ve iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde empati yönelimli siber zorbalık psikoeğitim programının etkisi, ikinci bölümde ise geliştirilen ve uygulanan empati yönelimli siber zorbalık psikoeğitim programına ilişkin katılımcı görüşleri incelenmiştir.

Tablo 1

Nicel Araştırma Deseni

Gruplar	Ön-test	Deneysel İşlem	Son-test
Deney grubu n=12	-Temel Empati Ölçeği -İnternet Saldırganlığı ve Siber Zorbalığı Tarama Ölçeği	Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programı uygulaması	Temel Empati Ölçeği ve İnternet Saldırganlığı ve Siber Zorbalığı Tarama Ölçeği uygulanmıştır.
Kontrol grubu n=12	-Temel Empati Ölçeği -İnternet Saldırganlığı ve Siber Zorbalığı Tarama Ölçeği		Temel Empati Ölçeği ve İnternet Saldırganlığı ve Siber Zorbalığı Tarama Ölçeği uygulanmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırmanın nicel bölümünün çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Konya ili Cihanbeyli ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Anadolu Lisesi’nde 9. ve 10. sınıfa devam etmekte olan 24 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturmak amacı ile lise 9. ve 10. sınıf öğrencilerine “Temel Empati Ölçeği” ve “İnternet Saldırganlığı ve Siber Zorbalığı Tarama Ölçeği” uygulanmıştır. “Temel Empati Ölçeği”nden en düşük puan alan ve “İnternet Saldırganlığı ve Siber Zorbalığı Tarama Ölçeği”nden en yüksek puan alan 30 kişinin isimleri yüksek puandan düşük puana doğru sıralanmıştır. Yaş ve cinsiyet değişkenleri dikkate alınarak 30 kişi deney ve kontrol gruplarına dağıtılmıştır. Deney grubunu oluşturan bireyler ile bireysel görüşmeler yapılarak süreç anlatılmış ve katılım durumları sorulmuştur. Bir öğrenci çalışmaya katılmayı kabul etmemiştir. Süreç içerisinde bir öğrenci sağlık durumu nedeni ile, bir öğrenci ise okul değişikliği nedeni ile gruba devam etmemiştir. Çalışma 12 kişi ile tamamlanmıştır. Kontrol grubunda yer alan öğrenciler ile herhangi bir görüşme gerçekleştirilmemiştir. Deney grubunun 12 katılımcıdan oluşması nedeni ile kontrol grubundaki 15 kişiden rastgele 3 tanesi gruptan çıkarılmıştır. 12 kişilik deney ve kontrol grubu katılımcılarından son-test verileri elde edilmiştir.

Deney ve kontrol grubunu oluşturan üyelere ait demografik bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2

Deney ve Kontrol Grubu Katılımcılarının Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Bilgilerine Ait Betimsel İstatistik Tablosu

Değişkenler	Özellikler	Deney Grubu n=12	Kontrol Grubu n=12
Cinsiyet	Kız	8	8
	Erkek	4	4
Yaş	14	1	0
	15	5	7
	16	6	4
	17	0	1
Sınıf	9	4	4
	10	8	8
İnternet Kullanım Süresi	Haftada Birkaç Saat	0	2
	Günde 1 veya 1’den Az	1	1
	Günde 2-3 Saat	10	4
	Günde 4-5 Saat	1	4
	Günde 6 saat ve Üstü	0	1

Tablo 2’de deney ve kontrol grubuna ait cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve internet kullanım sürelerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Tablo 2’ye göre deney ve kontrol gruplarının cinsiyet ve yaşa göre farklılaştığı, sınıf düzeyine göre eşit olduğu, internet kullanım süresinin günde 2-3 saat ile günde 4-5 saat seçeneklerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Deney ve kontrol grubunun uygulama öncesinde denklik durumunun incelenmesi amacı ile iki grubun ölçme araçlarından aldıkları öntest puanlarının karşılaştırması yapılmıştır. Araştırmanın deney ve kontrol grubunun deneysel işlem öncesinde “Temel Empati Ölçeği”, ile “Siber Zorbalık ve İnternet Zorbalığını Tarama Ölçeği” öntest uygulamalarından elde ettikleri puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığını test etmek amacı ile “Mann-Whitney U Testi” uygulanmıştır. “Mann-Whitney U Testi” analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3

Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorba Olma, Siber Zorbalık Kurbanı Olma ve Empati Düzeyleri Öntest Puanlarının Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Grup	N	$\bar{X}$	Puan Toplamı	U	p
Siber Zorba Olma	Deney	12	11,92	143,00	65,00	,683
	Kontrol	12	13,08	157,00		
Siber Zorba Kurbanı Olma	Deney	12	13,29	159,50	62,50	,565
	Kontrol	12	11,71	140,50		
Empati	Deney	12	11,00	132,00	54,00	,295
	Kontrol	12	14,00	168,00		

Tablo 3 incelendiğinde deney ve kontrol grubunun siber zorba olma, siber zorba kurbanı olma ve empati öntest puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>.05$). Bu durumdan hareketle deney ve kontrol gruplarının uygulama öncesinde birbirine denk olduğu söylenebilir.

İşlem

Bu araştırma, Konya ilinin Cihanbeyli ilçesine bağlı bir Anadolu Lisesinde 2018-2019 eğitim öğretim yılında öğrenim görmekte olan 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya başlamadan önce Gazi Üniversitesi Etik Komisyonundan (Ek 1) ve İl Milli Eğitim Müdürlüğünden (Ek 2) gerekli izinler alınmıştır.

9. ve 10. sınıf öğrencilerinin seçilmesinde yeni bir ortama girmiş olmalarınaa bağlı olarak yoğun arkadaşlık ilişkisi kurmaları ve bu dönemde alacakları eğitimin lise yaşamları boyunca fayda sağlayacağı düşüncesi etkili olmuştur. 11. ve 12. sınıf öğrencileri sınav hazırlık sürecinde olmalarından dolayı daha az katılım sağlayacakları düşünülerek örnekleme dahil edilmemiştir.

Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçların açıklanabilirliği ve daha geniş kitlelere genellenebilirliği araştırmanın iç ve dış geçerliliği ile yakından ilgili olmaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2015). Deneysel araştırmalarda iç ve dış geçerliğin sağlanması önemlidir. İç geçerlik, nedensel bir ilişkide elde edilen sonucun deneye ait değişkenler ile açıklanabilirliğidir. Araştırmada bağımsız değişkeni etkileme ihtimali bulunan diğer değişkenlerin etkisinin önlenmesi amacı ile ölçümlerin yapılması esnasında ve grupların oluşturulmasında çeşitli kontrollerin uygulanması iç geçerliği artırmaya yönelik olarak yapılan işlemlerdir. İç geçerlik; zaman, katılımcıların olgunlaşması, deney öncesi gerçekleştirilen ölçme, farklı ölçme araçları kullanma, merkeze yönelme, grupları yanlı oluşturma, denek kaybı ve gruplandırma-olgunlaşma etkisi gibi durumlardan etkilenmektedir (Karasar, 2016, s.142-143).

Dış geçerlik ise belirli bir grup üzerinden elde edilen sonuçların evrene genellenebilmesi olarak tanımlanmaktadır. Dış geçerliği etkileyen çeşitli faktörler de bulunmaktadır. Bu

faktörler ölçek-bağımsız değişkenin etkileşimi, yanlış seçim-bağımsız değişken etkileşimi, deneme tepkisi ve bağımsız değişkenlerin etkileşimi olarak sıralanmaktadır (Karasar, 2016, s. 145).

Araştırma sürecinde iç ve dış geçerliğin kontrolünü sağlamaya yönelik olarak çeşitli önlemler alınmıştır. Etkileşme etkisi araştırmalarda iç geçerliği etkileyen bir durumdur. Etkileşme etkisinin yansız atama ile oluşturulmayan gruplarda en az düzeye düşürülmesi önem taşımaktadır. Bu araştırmada etkileşme etkisini yani deney ve kontrol grubunun birbirini etkilemesini azaltmak amacı ile çalışmanın gizliliği konusunda vurgu yapılmış, uygulama boyunca grup içerisinde yapılan çalışmaların grup dışarısında paylaşılmaması temel bir ilke olarak grup kurallarına ve grup sözleşmesine eklenmiştir. Araştırma için hem deney grubu hem kontrol grubu oluşturulmuş, araştırma benzer iki grup ile gerçekleştirilmiştir. Böylece olgunlaşma etkisi, merkeze yönelme etkisi ve test etkisinin kontrolünün sağlanması amaçlanmıştır. Denek kaybının iç geçerliği etkilemesini önlemek amacı ile gruplara denek kaybı göz önüne alınarak yeterli sayıda katılımcı alınmıştır. Katılımcılara uygulanan deneysel çalışma ve psiko-eğitim programının içeriği hakkında detaylı bilgi verilmemiş, çalışma daha genel bir ifade ile kişisel gelişim çalışması olarak tanıtılmış ve beklenti etkisinin oluşması önlenmeye çalışılmıştır. Deney grubuna yapılan çalışmanın gizli kalmasının önemi vurgulanarak grup içinde elde edilen etkilerin grup dışında yayılmasının önüne geçmek amaçlanmıştır. Araştırmaya yönelik veri toplama aracı ve aracın uygulanma koşullarından kaynaklanabilecek tehditlerin önlenmesi için deney ve kontrol gruplarının oluşturulmasında aynı süreç izlenmiştir. Ölçme aracı araştırmacı tarafından katılımcılara uygulanmış, ölçme esnasında ortam koşulları uygun hale getirilmiştir.

Deneklerin seçimi iç geçerliği etkileyen önemli bir faktördür. Deneklerin benzer özellikler taşıması, uygulama öncesi denekler arasında var olan farklılıkların minimum düzeye indirilmesi önem taşımaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2015). Bu nedenle araştırmanın uygulanacağı okul seçilirken öğrencileri benzer sosyo-kültürel, ekonomik ve akademik özellikler taşıyan bir Anadolu Lisesi seçilmiştir. Ardından belirlenen okulun idaresi ile görüşülerek yapılması planlanan araştırma ayrıntılı şekilde ifade edilmiştir. Araştırma ve uygulamanın yapılması için Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli yazılı izinler alınmıştır (Ek 2). Ayrıca araştırmanın deney

grubunda yer alan katılımcıların velilerinden, araştırmacı tarafından hazırlanan “Katılımcı Velileri İçin Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu (Ek 3)” aracılığı ile yazılı izin alınmıştır.

Okul idaresi ile görüşülerek öntest çalışması için uygun gün ve saat belirlenerek, o gün uygulama amacı ile okullara gidilmiştir. Ön test verileri ders saati içerisinde ve sınıf ortamında veriler toplanmıştır. Araştırmacı tarafından her sınıfta yapılan araştırma hakkında açıklamada bulunulmuştur. Araştırma sonuçlarının bilimsel bir çalışmada kullanılacağı, araştırmaya katılımın gönüllülüğe bağlı olduğu, sonuçların bireysel olarak değerlendirilmesinin yapılmayacağı belirtilmiştir. Öğrencilerden öğrenci numaralarını uygulama formlarının üzerine yazmaları istenmiş ve öğrencilere izinleri olmadan vermiş oldukları yanıtların herhangi bir kişi ile paylaşılmayacağı vurgulanmıştır. Formların doldurulması yaklaşık olarak 25 dakika sürmüştür. Katılımcılara teşekkür edilerek ön-test veri toplama işlemi sonlandırılmıştır. Son test verileri de uygulamanın yapılmasının ardından aynı yöntemler ile uygulanmıştır.

Deney grubunda yer alan 15 kişi ile uygulamaya başlanmıştır ancak 3 kişinin gruba devam etmemesi nedeni ile deney grubunda yer alan 12 ve kontrol grubunda yer alan 12 olmak üzere, toplam 24 katılımcıdan alınan ön-test son-test verileri ile araştırma yürütülmüştür.

Oturumlar haftada bir gün bir oturum şeklinde gerçekleştirilmiştir. Oturumların her hafta aynı ders saatine denk gelmemesi için idarenin isteği ile her hafta farklı günde yapılmıştır. Oturumlar 24.05.2019 tarihinde başlayıp 10.07.2019 tarihinde bitmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcılar hakkında bilgi elde etmek için “Kişisel Bilgi Formu (Ek 4)”, katılımcıların empati düzeylerini ölçmek için “Temel Empati Ölçeği (Ek 5)”, siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeylerini ölçmek için “Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği (Ek 6)” kullanılmıştır. Aşağıda bu veri toplama araçları ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından katılımcılara ait demografik özellikler hakkında bilgi elde etmek amacı ile hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formunda yaş, cinsiyet, bölüm, sınıf gibi özellikleri belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Ayrıca formda katılımcıların hangi araçlar ile internete bağlandıkları ve günlük ortalama kaç saat internet kullandıklarına ilişkin bilgi toplamayı sağlayan iki soru yer almaktadır. Katılımcıların yöneltile sorulara içtenlikle yanıt vermeleri için form üzerine isim yazmamaları istenmiştir. Ön-test ve son-test formlarının eşleştirilebilmesi için okul numaraları sorulmuştur.

Temel Empati Ölçeği

Ölçek Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından korku, üzüntü, öfke ve mutluluk duyguları çerçevesinde empati düzeyini ölçmek amacı ile geliştirilmiştir. Ölçeğin ilk formu “Kesinlikle katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Ne katılıyorum ne katılmıyorum (3), Katılıyorum (4) ve Kesinlikle katılıyorum (5)” şeklinde beşli likert tipinde hazırlanmış 40 maddeden oluşturulmuştur. Bu form yaş ortalaması 14.8 (SS=0,48) olan 194’ü erkek, 169’u kız 363 ergene uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda bilişsel ve duygusal empati olmak üzere iki faktörlü bir yapı elde edilmiştir. 20 madde uygun görülmeyle ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin 20 maddelik yeni formunda 9 madde bilişsel empatiyi, 11 madde duygusal empatiyi ölçmektedir. Bilişsel empatiyi ölçen maddeler 3, 6, 9, 10, 12, 14, 16, 19 ve 20., duygusal empatiyi ölçen maddeler ise 1, 2, 4, 5, 7, 8, 11, 13,15, 17, 18. maddelerdir. 20 maddelik yeni ölçek uygulaması yapılmış ve doğrulayıcı faktör analizinde iki faktörlü yapı yeniden elde edilmiştir (uyum iyiliği indeksi=.89, standartlaştırılmış uyum iyiliği indeksi=.86, yaklaşık hataların ortalama karekökü=.06). Ölçeği son hali ile duygusal boyut için güvenilirlik katsayısı .85, bilişsel boyut için güvenilirlik katsayısı .79 olarak ortaya konulmuştur. Ölçekten alınabilecek en yüksek ve en düşük puanlar bilişsel empati için 45 ile 9, duygusal empati için 55 ile 11’dir.

Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından geliştirilen Temel Empati Ölçeğinin Türkçe uyarlaması Topcu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın (2010) tarafından gerçekleştirilmiştir. 20 maddeden oluşan ölçek Türkçe'ye çevrilmiş ardından da İngilizce'ye geri çevirisi yapılmıştır. Çevirisi yapılan maddelerin değerlendirilmesi yaşları 16 ile 18 arasında değişen 2 kız 4 erkek öğrenciden oluşan 6 kişilik öğrenci odak grubu ve iki uzman tarafından yapılmıştır. Ölçeği doğrulayıcı faktör analizi benzer özellikteki iki grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin iki faktörlü modeli bazı modifikasyonlarla Türk katılımcılar ile de doğrulanmıştır. Ölçeğin yapısal geçerlik analizinde Siber Zorbalık Envanteri Zorba Formu ve Geleneksel Zorbalık Anketi Zorba Formu ile ilişkisine bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ölçeği her iki formunun da Siber Zorbalık Envanteri Zorba Formu ve Geleneksel Zorbalık Anketi Zorba Formu ile alanyazın ile tutarlı olarak ters ilişkili bulunmuştur. Yapılan güvenirlik çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa katsayısı duygusal boyut için .76, bilişsel boyut için .80 olarak elde edilmiştir.

Ölçeğin Türkçe uyarlanmış formu da 20 maddeden meydana gelmektedir. Ölçeğin 9 maddesi bilişsel empatiyi, 11 maddesi duygusal empatiyi ölçmeye yöneliktir. Kesinlikle katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Ne katılıyorum ne katılmıyorum (3), Katılıyorum (4) ve Kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde derecelendirmesi olan 5'li likert tipinde bir ölçektir (Ek 5). Bilişsel empati 3, 6, 9, 10, 12, 14, 16, 19 ve 20. maddeler ile, duygusal empati ise 1, 2, 4, 5, 7, 8, 11, 13,15, 17, 18. maddeler ile ölçülmektedir. Bilişsel empati alt boyutu için ölçekten alınabilecek en düşük puan 9, en yüksek puan 45; duygusal empati alt boyutu için ölçekten alınabilecek en düşük puan 11, en yüksek puan 55'tir. Ölçekten elde edilen puanın yüksek olması temel empati düzeyinin yüksek olduğunu; puanın düşük olması ise temel empati düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği

Ölçek Hinduja ve Patchin (2009) tarafından geliştirilmiştir. Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği (SZİSTÖ), 'Siber Zorba Kurbanı Olma' ve 'Siber Zorba Olma' olmak üzere dokuzar maddelik iki alt ölçekten meydana gelmektedir. Orjinal Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışması iki farklı lisede eğitimine devam eden 266

öğrenciden toplanan veriler ile kontrol edilmiştir. Alt ölçeklerinin yapı geçerliğini bulmak amacı ile faktör analizi yapılmış ve her iki alt ölçeğin de tek faktörden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Siber Zorba Olma alt ölçeğinin öz değeri 2.92 olarak hesaplanmıştır ve faktör yük değerleri .504 ile .599 arasında değişmektedir. Ölçek varyansın %68'ini açıklamaktadır. Siber Zorba Olma alt ölçeğinin öz değeri 2.62 olarak hesaplanmıştır ve faktör yük değerleri .615 ile .800 arasında değişiklik göstermektedir. Ölçek varyansın %81'ini açıklamaktadır. 'Siber Zorba Kurbanı Olma' alt ölçeğinin alfa değeri .74, 'Siber Zorba Olma' alt ölçeğinin alfa değeri ise .87 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin alt ölçeklerinin Türk kültürüne uyarlaması Özdemir ve Akar (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin dili Türkçeye çevrilmiş ve ardından İngilizce'ye geri çevirisi yapılmıştır. Çeviri yapılan form beş kişilik uzman grubunca değerlendirilmiş ve öneriler doğrultusunda son düzenlemeler yapılmıştır. Ölçek formu orijinal ölçek ile de benzer şekilde 5 dereceli likert tipi ölçek olarak uyarlanmıştır. Ölçekte Hiç (1), Bir Defa (2), Bir İki Defa (3), Çok Kez (4), Pek Çok Defa (5) seçenekleri yer almaktadır. Ölçeğin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması Ankara ve İstanbul'daki üç lisede öğrenim görmekte olan 336 öğrenciden alınan veriler ile gerçekleştirilmiştir. Alt-ölçeklerin yapı geçerliklerini belirlemek için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve Siber Zorba Kurbanı Olma alt ölçeğinin öz değer, 3,67 olduğu ve tek faktörden meydana geldiği görülmüştür. Faktörün açıkladığı varyans oranının %40,78 olduğu; faktörün yük değerlerinin .74 ile .44 arasında değiştiği, faktörün Cronbach-Alfa güvenirlik katsayısının .78 olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Siber Zorba Olma alt ölçeğinin öz değerinin 6.41 olduğu ve tek faktörden oluştuğu; faktörün açıkladığı toplam varyansın %71,30 olduğu, faktörün yük değerlerinin .94 ile .72 arasında değiştiği, Cronbach alfa güvenirlik katsayısının ise .94 olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlara göre ölçeğin Türkçe formunun orijinal formu ile uyumlu bir yapıda olduğu söylenebilir.

Ölçeğin Siber Zorba Kurbanı Olma alt ölçeğinde “son bir ay içerisinde birisi internette benim hakkımda utanç verici ve kırıcı yorumlar yaptı” gibi maddeler yer alırken; Siber Zorba Olma alt ölçeğinde ise “son bir ay içerisinde birisi hakkında sanki internette o kişiymişim gibi yaptım ve onu utandıracak ya da küçük düşürecek şekilde davrandım” gibi maddeler bulunmaktadır.

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psikoeğitim Programı

Programın Hazırlanması

Siber zorbalık psikoeğitim programı empati yönelimli olarak hazırlanmıştır. Bu amaçla ilk olarak empati ve empati eğitimi ile ilgili teorik alt yapının oluşturulması için literatür incelemesi yapılmıştır. Empati ve eğitimi ile ilgili yurt içinde yapılan çalışmalar incelenmiş ve psiko-eğitim programının planlanması sürecinde yararlanmak üzere notlar oluşturulmuştur. Empati eğitimine yönelik hazırlanan yapılandırılmış programların kapsamlı bir incelemesi yapılmıştır (Aslan, 2017; Hasgöl, 2018; Sortullu, 2011; Taner Derman, 2011; Turan, 2018 ve Ulus, 2015).

Daha sonra siber zorbalığa yönelik önleyici, müdahale edici ve siber zorbalığa ilişkin farkındalık kazandırmaya yönelik çalışmaların (Altundağ, 2018; Kavuk, 2016; Korkmaz, 2018; Peker, 2013; Tanrikulu, 2013) araştırması yapılmış ve bu çalışmalar detaylı şekilde incelenmiştir. Siber zorbalığı önlemeye yönelik psiko-eğitim programının geliştirilmesi sürecinde siber zorbalık ile geleneksel zorbalık arasındaki ilişkiden (Bayar, 2010; Burnukara, 2009; Dooley ve diğerleri, 2009; Erdur-Baker, 2009; Grigg, 2010; Schneider ve diğerleri, 2012; Schultze-Krumbholz ve Scheithauer, 2009; Smith vd., 2008) yola çıkarak okul ve akran zorbalığı ile çatışma çözme konularında geliştirilmiş müdahale programlarının (Ayas, 2008; Dölek, 2002; Güner, 2007; Uysal, 2006) da incelemesi yapılmıştır.

Son olarak psiko-eğitim programları ile ilgili literatür incelemesi yapılmıştır. Psiko-eğitim programlarının hazırlanma süreci, eğitim sürecinde kullanılabilecek uygulama ve etkinlikler incelenmiş; siber zorbalık ve empati literatürü dikkate alınarak psiko-eğitim programı geliştirilmiştir.

Programın hazırlanmasının ardından program siber zorbalık ve psiko-eğitim programlarının hazırlanması konularında uzman bir akademisyene ve program geliştirme alanında bir uzmana sunularak görüşleri alınmıştır. Alınan görüşler doğrultusunda programa son şekli verilmiştir.

Programın Genel Amaçları ve Oturumlar

Psiko-eğitim programı lise 9. ve 10 sınıfa devam eden öğrencilerin siber zorbalık davranışlarını azaltmak ve empati düzeylerini artırmak genel amacı ile hazırlanmıştır. Bu temel amaç kapsamında siber zorbalık yapan öğrencilerin bu davranışlarına yönelik farkındalık ve duyarlılık kazanmaları, davranışlarının sonuçlarını, kendilerinin ve diğer kişilerin duygularını empati becerisi yardımı ile fark etmeleri, siber ortamlarda olumlu davranışlarının ve empati becerilerinin artırılması amaçlanmaktadır.

Bu çerçevede hazırlanan psiko-eğitim programının hedefleri şunlardır:

Öğrenciler:

1. Grup süreci ve özelliklerini tanıır
2. Grubun amaçlarını ve kendi amaçlarını belirler
3. Siber zorbalık ve empati kavramlarını tanıımlar
4. Siber ortamdaki kendi davranışlarını değerlendirir
5. Siber zorbalık kavramını örneklerle açıklar
6. Siber zorbalığa uğrayan kişilerin duygularını tanıımlar
7. Siber zorbalığın uzun süreli olumsuz etkilerini yorumlar
8. Kendi duygularını isimlendirir
9. Başkalarının sözlü veya sözsüz bir şekilde ifade ettiğı duyguları tanıır
10. Kişiler arasında farklı bakış açıları olabileceğini örneklerle ifade eder
11. Empati becerisini günlük yaşamda ve siber ortamda kullanma alışkanlığı kazanır

Bu hedeflere ulaşmaya yönelik olarak bilgi verme, anlatım, rol oynama, hayal gücünü kullanma, oyun, küçük grup etkinlikleri, plan yapma, ev ödevleri teknikleri kullanılmaktadır.

Bu genel amaç ve alt amaçlara yönelik oluşturulan 8 oturumluk psikoeğitim programının öğeleri aşağıda verilmiştir:

1. Oturum: Giriş

Amaç: Grup üyelerinin birbirleriyle tanışması, grup sürecinde dikkat edilmesi gereken kuralların oluşturulması, grup amaçlarının belirlenmesi

Kazanımlar

Oturum sonunda öğrenci:

1. Grup üyelerini tanır, grup üyeleri ile iletişim ve etkileşim kurar
2. Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programının amaçları ve programın içeriği hakkında bilgi sahibi olur
3. Kişisel amaç ve beklentileri belirler
4. Grup kurallarını benimser
5. Grup sözleşmesini imzalar
6. İnterneti günlük yaşamda hangi amaçlarla kullandığını gözden geçirir

2. Oturum: Bilgi Verme

Amaç: Siber zorbalık kavramı, siber zorbalığın nedenleri, siber zorbalık türleri ve araçları hakkında bilgi sahibi olabilme

Kazanımlar

Oturumun sonunda öğrenci:

1. Siber zorbalık kavramını açıklar
2. Siber zorbalığı diğer zorbalık türlerinden ayırt eder
3. Siber zorbalığın hangi araçlar üzerinden gerçekleştirildiğini kavrar
4. Siber zorba, siber mağdur ve izleyici rollerini tanır

3. Oturum: Siber Ortamdaki Davranışları Gözden Geçirme

Amaç: Siber ortamı tanımak, iletişim teknolojilerinin olumlu ve olumsuz kullanımını ayırt etmek, siber ortamlardaki kendi davranışlarını gözden geçirmek ve zorbalık içeren davranışlarını fark etmek

Kazanımlar

Oturum sonunda öğrenci:

1. Siber ortamda bulunan kurallar hakkında bilgi sahibi olur
2. İletişim teknolojilerinin olumlu ve olumsuz kullanımına yönelik farkındalık kazanır
3. Siber ortamlarda kendisinin gerçekleştirdiği siber zorbalıkları fark eder

4.Siber zorbaca davranışlara neden olan gereksinimleri karşılamaya yönelik sağlıklı seçimler yapar

4. Oturum:Duygular ve Siber Zorbalık

*Amaç:*Duygularını fark edebilme, siber zorbalığın mağdura ve zorba kişiye etkileri hakkında bilgi sahibi olma, duygu durumuna yönelik farkındalık kazanması

Kazanımlar

Oturumun sonunda öğrenci

1. Duygu dünyasındaki duygularını kendi algılamalarına göre sınıflar
2. Kişiliğin duygu ve düşünce boyutuna yönelik farkındalık kazanır
3. Yaşadığı duygunun nedenini açıklar
4. Siber ortamlarda olumlu ve olumsuz duyguları meydana getiren durumları ayırt eder

5. Oturum: Empati İle Tanışma

Amaç: Empati kavramı hakkında bilgi sahibi olma, algısal ve duygusal farklılıklara ilişkin farkındalık kazanma, aynı duruma ilişkin farklı bakış açılarının olabileceğini fark etme, başkalarının duygularını anlama

Kazanımlar

Oturumun sonunda öğrenci:

1. Algı ve duyguları etkileyen durumları açıklar
2. Aynı durum karşısında kişilerin birbirinden farklı bakış açılarının olabileceğine ilişkin farkındalık kazanır
3. İkili ilişkilerde empati kurar
4. Siber ortamlarda karşıdaki kişinin yüz ifadesini, jest ve mimiklerini görememenin algılamaya etkisini fark eder

6. Oturum: Siber Ortamlarda Empati

Amaç: Siber ortamlarda karşıdaki kişiyi doğru şekilde ve doğru zamanda duygu, düşünce ve davranış boyutlarında anlayabilme

Kazanımlar

Oturumun sonunda öğrenci:

1. Empatik alan ve empatinin kurulma sürecini anlar
2. Siber zorbalığa uğramış kişinin duygu, düşünce ve davranış boyutlarını irdeler
4. Siber zorbalığın kişilerde meydana getirdiği psikolojik etkileri ve ilişkilere etkilerini fark eder
3. Siber ortamlarda empati kurarak davranışlarını yeniden biçimlendirir

7. Oturum: Siber Ortamlarda Olumlu Davranış ve Empatiyi Artırma

Amaç: Empati becerisini kazanarak siber ortamlarda olumlu davranışlarda bulunmanın sağlanması

Kazanımlar

Oturumun sonunda öğrenci:

1. Siber ortamlarda olumlu davranmanın önemini fark eder
2. Siber ortamlarda olumsuz davranışların diğer insanlara etkilerini fark eder
3. Siber ortamlarda sağlıklı paylaşımlar yapar

8. Oturum: Sonlandırma

Amaç: Grup oturumlarını sonlandırmak.

Kazanımlar

Oturumun sonunda öğrenci:

1. Siber zorbalık davranışlarını önlemeye yönelik grup programı uygulamalarını değerlendirir
2. Grup sürecinden olumlu duygular ile ayrılır
3. Son test ölçümüne katılır
4. Grup uygulamasının son bulması ile ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşır

Veri Analizi

Araştırmada sekiz oturumdan meydana gelen psikoeğitim programının uygulandığı deney grubu ile, herhangi bir uygulamanın yapılmadığı kontrol grubu olmak üzere iki farklı grup bulunmaktadır. Bu iki gruba öntest ve sontest uygulaması gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde örneklemin küçük olması ($n < 30$) nedeni ile parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Deney grubunun ‘siber kurban olma’ ve ‘siber zorba olma’ sıklık düzeyleri ve ‘empati’ düzeylerine ilişkin öntest ve sontest puanları Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile karşılaştırılmıştır. Aynı şekilde kontrol grubunun ‘siber kurban olma’ ve ‘siber zorba olma’ sıklık düzeyleri ve ‘empati’ düzeylerine ilişkin öntest ve sontest puanları Wilcoxon İşaretli Sıralar testi ile karşılaştırılmıştır. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ilişkili örneklem grupları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını, farklılığın yönünü ve miktarını ortaya koymaktadır (Büyüköztürk, 2009). Deney ve kontrol gruplarının ‘siber kurban olma’ ve ‘siber zorba olma’ sıklık düzeyleri ve ‘empati’ düzeylerine ilişkin sontest puanları Mann-Whitney U testi ile karşılaştırılmıştır. Mann-Whitney U Testi, birbiri ile ilişkisi olmayan örneklem gruplarının arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını test etmektedir (Büyüköztürk, 2009). Verilerin analizi SPSS 24.0 paket programı üzerinden istatistiksel işlemlere alınmıştır. Bulguların analizlerinde anlamlılık düzeyi .05 olarak esas alınmıştır.

Ayrıca deney ve kontrol gruplarının Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma alt boyutlarına ilişkin betimsel analizi yapılmış, ölçeğe verilen yanıtların frekans ve yüzdelikleri hesaplanmıştır.

Nitel Yöntem

Araştırma Deseni

Çalışmanın nitel bölümü betimsel modele dayalı olarak hazırlanmıştır. Betimsel model bir durumun olabildiğince dikkatli şekilde açıklanması olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd. 2015). Bu bölümde empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programına ilişkin katılımcı görüşleri alınmış ve elde edilen verilerin analizi yapılmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırmanın ikinci bölümü psiko-eğitim programının tamamlanmasının ardından, deney grubunda yer alan 4'ü erkek 8'i kız 12 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

İşlem

Araştırmanın ikinci aşamasında deney grubunda yer alan öğrenciler ile okulun kütüphanesinde toplanılmış, yuvarlak masa etrafına yerleştirilmiş ve önceden hazırlanan sorular kullanılarak odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Oturum günü ve saati öğrencilere önceden duyurulmuş, oturum saatinden önce salona gelinerek yuvarlak masa düzeni oluşturulmuş ve görüşme esnasında kullanılacak formlar ve ses kayıt cihazları hazır hale getirilmiştir. Öğrenciler çalışmanın gerçekleşeceği salonun önünde karşılanmış, görüşmenin akışına ilişkin bilgi içeren yönerge katılımcılara dağıtılmıştır. Öğrenciler görüşmenin ses kayıt cihazı ile kaydedileceği konusunda bilgilendirilmiş ve onayları alınmış; bu kayıtların yalnızca araştırma sürecinde araştırmacı tarafından raporlaştırılacağı ve bu raporlarda isim bilgisine kesinlikle yer verilmeyeceği belirtilmiştir. Görüşmenin amacı ile ilgili bilgi verilerek görüşmeye başlanmıştır. Formda yer alan geçiş soruları ele alınarak konuya girilmiş; anahtar sorular ve araştırma soruları ile konunun derinleşmesi sağlanmış, kapanış soruları ile görüşme sonlandırılmıştır. Katılımcılara katılım ve katkıları için teşekkür edilmiştir. Görüşme yaklaşık 40 dakika devam etmiştir.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen Odak Grup Görüşme Formu kullanılmıştır. Bu form empati temelli siber zorbalık psiko-eğitim programına katılan deney grubundaki katılımcıların psiko-eğitim programının etkililiğine ilişkin görüşlerini belirlemek amacı ile hazırlanmıştır.

Odak Grup Görüşmesi Formu

Önceden belirlenen çeşitli yönergelere dayalı olan, görüşülen kişilerin özelliklerini, ifadelerini ve toplumsal bağlamı ön plana alan, bir konuyla ilgili derin bilgi edinmeyi sağlayan nitel araştırmalar odak grup görüşmesi olarak tanımlanmaktadır (Çokluk, Yılmaz ve Oğuz, 2011). Gerçekleştirilen psiko-eğitim programına ilişkin deney grubundaki katılımcıların görüşlerini belirlemek amacı ile odak grup görüşmesine başvurulmuştur.

Araştırmacı tarafından odak grup görüşmesi süreci planlanarak Odak Grup Görüşmesi planı hazırlanmıştır (Ek 7). Odak grup görüşmesi planlanması sırası ile soruların, zamanın, katılımcıların ve moderatörün belirlenmesi basamakları ile gerçekleştirilmiştir. Sorular belirlenirken psiko-eğitim programının konu, süre, içerik, yöntem ve başvuru alanı etkinlikler açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla geçiş soruları, anahtar sorular, araştırma soruları ve kapanış sorusu olma niteliği taşıyan 10 adet soru hazırlanmıştır. Soruların açık ve anlaşılır olmasına, katılımcıların görüşlerinin ortaya çıkmasına ve birbirleri ile etkileşim kurmalarına katkı sağlayıcı olmasına özen gösterilmiştir. Odak grup görüşmesinin amacı doğrultusunda grubun katılımcıları olarak deney grubunda yer alan 12 kişi belirlenmiştir. Odak grup görüşmesinin moderatörlüğünü araştırmacı yürütmüştür.

Veri Analizi

Odak grup görüşmelerinden elde edilen verilerin analizi diğer nitel araştırmalardan elde edilen verilerin analizi ile benzerlik göstermektedir (Britten'dan aktaran Çokluk, Yılmaz ve Oğuz, 2011). Nitel veri analizinde araştırmacı toplamış olduğu verilerin içerisinde saklı olan bilgiye ulaşmaya ve bu bilgiyi ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Özdemir, 2011). Odak grup görüşmesinden elde edilen verilerin analizi nitel veri analizi türlerinden olan betimsel analiz ile gerçekleştirilmiştir. Betimsel analizde çeşitli yöntemler ile toplanmış olan verilerin belirlenen temalara uygun şekilde özetlenmesi ve yorumlanması söz konusu olmaktadır. Katılımcı görüşlerinin ortaya konması sürecinde alınan yanıtlar sık sık alıntılar ile sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2003)

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde araştırma sorularını cevaplamak amacı ile yapılan istatistiksel analizler ve bu analizler sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Elde edilen bulgular nicel ve nitel yöntemler için ayrı ayrı sunulmuştur.

Nicel Bulgular

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programının etkililiğini belirlemeye yönelik yapılan deneysel çalışmadaki deney ve kontrol gruplarına ait bulgular aşağıda verilmiştir. Ayrıca deney ve kontrol gruplarının uygulama öncesi ve uygulama sonrası Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma durumları ile ilgili betimsel bulgular sunulmuştur.

Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Durumlarına İlişkin Betimsel Bulgular

Deney grubu katılımcılarına psiko-eğitim programının uygulanmasından önce Siber Zorbalık Kurbanı Olma ve Siber Zorba Olma alt testlerinde son bir ay içerisinde siber zorbalığa uğrayıp uğramadıkları ve siber zorbalık yapıp yapmadıkları sorusu

yöneltmiştir. Form üzerinde katılımcıların yanıtlamaları için “Hiçbir zaman”, “Bir Defa”, “Bir İki Defa”, “Çok Kez” ve “Pek Çok Kez” olmak üzere beş seçenek bulunmaktadır. Katılımcıların Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği alt testlerine vermiş oldukları yanıtların frekans ve yüzdeliklerine ilişkin bulgular Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4

Deney Grubu Uygulama Öncesi Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Testleri Yanıtlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Alt Test	Yanıt	Frekans (f)	Yüzdelik (%)
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Hiçbir Zaman	9	75
	Bir Defa	1	8,3
	Bir İki Defa	2	16,7
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--
Siber Zorbalık Yapma	Hiçbir Zaman	4	33,3
	Bir Defa	2	16,7
	Bir İki Defa	6	50
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--

Tablo 4 incelendiğinde deney grubu katılımcılarının %75’inin son bir ay içerisinde hiç siber zorbalığa maruz kalmadıkları, %50’sinin ise son bir ay içerisinde bir iki defa siber zorbalık yaptıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 5’te ise deney grubu katılımcılarının psiko-eğitim programı uygulaması sonrasında Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği alt testlerine vermiş oldukları yanıtların frekans ve yüzdeliklerine ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 5

Deney Grubu Uygulama Sonrası Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Testleri Yanıtlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Alt Test	Yanıt	Frekans (f)	Yüzdelik (%)
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Hiçbir Zaman	9	75
	Bir Defa	2	16,7
	Bir İki Defa	--	--
	Çok Kez	1	8,3
	Pek Çok Kez	--	--
Siber Zorbalık Yapma	Hiçbir Zaman	9	75
	Bir Defa	1	8,3
	Bir İki Defa	2	16,7
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--

Tablo 5 incelendiğinde deney grubundaki katılımcıların psiko-eğitim uygulamasının ardından son bir ay içerisinde %75'inin hiç siber zorbalığa maruz kalmadıkları, %75'inin ise hiç siber zorbalık yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 6'da kontrol grubundaki katılımcıların psiko-eğitim programının uygulanmasından önce Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği alt testlerine vermiş oldukları yanıtların frekans ve yüzdeliklerine ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 6

Kontrol Grubu Uygulama Öncesi Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Testleri Yanıtlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Alt Test	Yanıt	Frekans (f)	Yüzdelik (%)
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Hiçbir Zaman	9	75
	Bir Defa	2	16,7
	Bir İki Defa	1	8,3
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--
Siber Zorbalık Yapma	Hiçbir Zaman	4	33,3
	Bir Defa	3	25,0
	Bir İki Defa	4	33,3
	Çok Kez	1	8,3
	Pek Çok Kez	--	--

Tablo 6 incelendiğinde psiko-eğitim uygulaması öncesinde kontrol grubu katılımcılarının %75'i son bir ay içerisinde siber zorbalığa maruz kaldıkları, %33,3'ünün hiç siber

zorbalık yapmadıkları ve %33,3'ünün bir iki defa siber zorbalık yaptıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 7'de ise kontrol grubu katılımcılarının psiko-eğitim programı uygulaması sonrasında Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği alt testlerine vermiş oldukları yanıtların frekans ve yüzdeliklerine ilişkin bulgular sunulmuştur

Tablo 7

Kontrol Grubu Uygulama Sonrası Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Alt Testleri Yanıtlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Alt Test	Yanıt	Frekans (f)	Yüzdelik (%)
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Hiçbir Zaman	10	83,3
	Bir Defa	1	8,3
	Bir İki Defa	1	8,3
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--
Siber Zorbalık Yapma	Hiçbir Zaman	6	50
	Bir Defa	2	16,7
	Bir İki Defa	4	33,3
	Çok Kez	--	--
	Pek Çok Kez	--	--

Tablo 7 incelendiğinde psiko-eğitim uygulaması sonrasında kontrol grubundaki katılımcılarının %88,3'ünün son bir ay içerisinde hiç siber zorbalığa maruz kalmadıkları, %50'sinin hiç siber zorbalık yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programının Etkililiğine İlişkin Bulgular

Deney ve kontrol gruplarının Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinden aldıkları puanların öntest ve sontest ölçümlerine ilişkin betimsel istatistikler aşağıda tablolar halinde sunulmuştur:

Deney grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği 'siber zorba olma' ve 'siber zorbalık kurbanı olma' alt ölçekleri ile Temel Empati Ölçeği'nden aldığı

öntest ve sontest puanlarını incelemek amacı ile Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 8’de, Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları ise Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 8

Deney grubunun Temel Empati Ölçeği ve Siber Zorbalık ile İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Ön Test ve Son Test Puanlarına Ait Betimsel İstatistikler

Ölçek	Grup	Test	$\bar{X}$	Standart Sapma	Min	Max
Siber Zorba Olma	Deney	Öntest	1,2963	,23846	1,00	1,67
		Sontest	1,2037	,39874	1,00	2,33
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Deney	Öntest	1,5076	,42545	1,00	2,27
		Sontest	1,6970	,60219	1,09	3,00
Empati	Deney	Öntest	2,8458	,29423	2,10	3,25
		Sontest	2,9417	,23436	2,60	3,25

Tablo 8 incelendiğinde deney grubunun siber zorba olma, siber zorbalık kurbanı olma ve empati öntest ve sontest puanlarının aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum değerleri arasında küçük farklılıklar olduğu ancak bu farklılıkların istatistiksel olarak kanıtlanmadığı görülmüştür.

Tablo 9

Deney Grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ile Temel Empati Ölçeği Ön Test ve Son Test Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

		N	$\bar{x}$	Toplam	Z	p
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Negatif (Son)	4	5,25	21,00	-1,420	,156
	Pozitif (Ön)	8	7,13	57,00		
Siber Zorba Olma	Negatif (Son)	7	4,00	28,00	-1,411	,158
	Pozitif (Ön)	1	8,00	8,00		
	Eşit	4				
Empati	Negatif (Son)	5	4,40	22,00	-,562	,574
	Pozitif (Ön)	5	6,60	33,00		
	Eşit	2				

Tablo 9’da verilen bulgular değerlendirildiğinde deney grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Mağduru Olma alt ölçekleri ile Temel Empati Ölçeği ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı anlaşılmaktadır ($p<.05$).

Tablo 10’da Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği öntest puanlarının deney ve kontrol grubuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik uygulanan Mann-Whitney U Testi analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 10

Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Ön Test Puanlarının Deney ve Kontrol Grubuna Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçlar

	Grup	N	$\bar{X}$	Toplam	U	p
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Deney	12	11,92	143,00	65,000	,683
	Kontrol	12	13,08	157,00		
Siber Zorba Olma	Deney	12	13,29	159,50	62,500	,565
	Kontrol	12	11,71	140,50		
Empati	Deney	12	11,00	132,00	54,000	,295
	Kontrol	12	14,00	168,00		

Tablo 10'daki analiz sonuçları incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının Siber Zorbalık Kurbanı Olma ve Siber Zorba Olma alt testleri ile Temel Empati Ölçeğinden aldıkları ön test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 11'de Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği son test puanlarının deney ve kontrol grubuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik uygulanan Mann-Whitney U Testi analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 11

Temel Empati Ölçeği ile Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Son Test Puanlarının Deney ve Kontrol Grubuna Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Katılımcı	N	$\bar{X}$	Toplam	U	p
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Deney	12	14,42	173,00	49,000	,183
	Kontrol	12	10,58	127,00		
Siber Zorba Olma	Deney	12	11,63	139,50	61,500	,498
	Kontrol	12	13,38	160,50		
Empati	Deney	12	14,38	172,50	49,500	,192
	Kontrol	12	10,63	127,50		

Tablo 11'deki analiz sonuçları incelendiğinde deney ve kontrol gruplarının Siber Zorbalık Kurbanı Olma ve Siber Zorba Olma alt testleri ile Temel Empati Ölçeğinden aldıkları son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı görülmektedir.

Kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği 'siber zorba olma' ve 'siber zorbalık kurbanı olma' alt ölçekleri ile Temel Empati Ölçeği'nden aldığı öntest ve son test puanlarını incelemek amacı ile Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 12'de, Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları ise Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 12

Kontrol Grubunun Temel Empati Ölçeği ve Siber Zorbalık ile İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği Öntest ve Sontest Puanlarına Ait Betimsel İstatistikler

Ölçek	Grup	Test	$\bar{X}$	Standart Sapma	Min	Max
Siber Zorba Olma	Kontrol	Öntest	1,3241	,42761	1,00	2,56
		Sontest	1,2315	,29381	1,00	1,89
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Kontrol	Öntest	1,6061	,54866	1,00	2,82
		Sontest	1,3712	,31838	1,00	1,82
Empati	Kontrol	Öntest	2,9500	,14924	2,75	3,30
		Sontest	3,8542	,57266	2,75	4,80

Tablo 12 incelendiğinde kontrol grubunun siber zorba olma, siber zorbalık kurbanı olma ve empati öntest ve sontest puanlarının aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum puanları arasında küçük farklılıklar görülmektedir.

Tablo 13

Kontrol Grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ile Temel Empati Ölçeği Ön Test Ve Son Test Puanları Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

		N	Ortalama	Toplam	Z	p
Siber Zorbalık Kurbanı Olma	Negatif (Son)	8	5,88	47,00	-1,998	,046
	Pozitif (Ön)	2	4,00	8,00		
	Eşit	2				
Siber Zorba Olma	Negatif (Son)	6	4,25	25,50	-,360	,719
	Pozitif (Ön)	3	6,50	19,50		
	eşit	3				
Empati	Negatif (Son)	1	1,00	1,00	-2,981	,003
	Pozitif (Ön)	11	7,00	77,00		

Tablo 13 incelendiğinde kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin Siber Zorbalık Mağduru Olma alt ölçeği ile Temel Empati Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Söz konusu farklılık Siber Zorbalık Mağduru Olma sontest sonuçları ve Temel Empati Ölçeğinden elde edilen öntest puanlarının lehine gerçekleşmiştir. Fakat ‘Siber Zorba Olma

alt ölçeği öntest ve sontest puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde fark bulunmamıştır.

Nitel Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde deney grubunda yer alan katılımcılar ile sekiz hafta süren psiko-eğitim programının etkililiğine ilişkin değerlendirme amaçlı olarak gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin analizi sonucunda elde edilen nitel bulgulara yer verilmiştir. Odak grup görüşmesi kapsamında katılımcılara psiko-eğitim programının konu, süre, içerik, yöntem ve başvurulacak etkinlikler açısından değerlendirilmesine yönelik sorular yöneltilmiştir.

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programına İlişkin Odak Grup Görüşmesi ile Elde Edilen Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılara ilk olarak şu soru yöneltilmiştir:

1) Siber zorbalık kavramını eğitimden önce duymuş muydunuz?

Odak grup görüşmesine katılan 12 katılımcıdan 11'i siber zorbalık kavramını daha önce duymuş olduğunu ifade etmiştir. Bir öğrenci ise kavramı daha önce hiç duymadığını belirtmiştir. Katılımcıların bu soruya verdiği yanıtlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

“Evet, kavramı daha önce duymuştum, abim bir olay yaşamıştı, sonrasında anne ve babam da sıkça dile getiriyor artık.” (Katılımcı 1)

“Evet, ben de daha önce duydum, siber güvenlik diye bir alan da duymuştum, hackerlar ile mücadele etme gibi...” (Katılımcı 3)

“Evet, ben de Youtube’da bir videoya denk gelmiştim eğitimden önce. Ünlü Youtuberlar bununla ilgili bilgi veriyordu yanlış hatırlamıyorsam.” (Katılımcı 5)

Siber zorbalık kavramını daha önce duymadığını ifade eden bir katılımcının yanıtı ise aşağıdaki gibidir.

“Daha önce duyduğumu hatırlamıyorum ama aslında bildiğim bir şeye benzediğini, interneti dikkatli kullanma ile alakalı olduğunu tahmin etmişim ilk başta da.” (Katılımcı 7)

Katılımcılardan yedi tanesi ise daha önce siber zorbalık kavramını duyduğunu ancak kavramın açıklamasını eğitim ile birlikte öğrendiğini ifade etmiştir. Katılımcıların yanıtlarından bazıları aşağıda verilmiştir.

“Evet, duymuştum ama ne olduğunu tam olarak bilmiyordum, bu eğitimle öğrendim ne demek olduğunu.” (Katılımcı 8).

“Duymuştum ama ne olduğu, nelerin siber zorbalık olup olmadığı konusunda pek fazla bilgi yoktu, bu eğitimle daha iyi öğrendiğimi düşünüyorum.” (Katılımcı 4).

“Ben de daha önce duydum ama bu eğitim ile daha ayrıntılı öğrendim.” (Katılımcı 2)

Katılımcılara ikinci olarak şu soru yöneltilmiştir:

2) Sizce grup olarak biz bu eğitim süresince hedeflerimize ulaşabildik mi?

Katılımcıların verdikleri yanıtlar içerik olarak sınıflandırıldığında katılımcıların tamamı (n=12) eğitim süresinde a) siber zorbalığın ne olduğunu, b) ne amaçlarla gerçekleştirildiği, c) etkilerinin neler olduğu, d) empatinin ne olduğu ve nasıl gerçekleştirildiği, e) empatinin siber zorbalık sürecindeki önemi konularında bilgi ve farkındalık sahibi olduklarını ifade etmiştir. Katılımcılardan bazılarının bu soruya verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir.

“Siber zorbalıkla ilgili daha ayrıntılı bilgi sahibi oldum, seyirci olmanın da zorbalık yapmak kadar kötü olduğunu daha önce düşünmemiştim mesela.” (Katılımcı 4)

“Eğitim ile birlikte empatiye verdiğim önermin daha da arttığını düşünüyorum, yani bir durum karşısında birden fazla düşünce olabilir, kişiyi anlamak için onun yerine geçerek bakmak lazım” (Katılımcı 10)

“Eğitimdeki örnekler beni çok etkiledi, özellikle zorbalık yapılan kişileri gözümüzde canlandırdığımızda kötü bir şey olduğunu anladım.” (Katılımcı 3)

3) İçerikte olması gereken ya da içerikten çıkarılması gerektiğini düşündüğünüz konular var mı? Varsa hangi konular belirtiniz.

Katılımcıların 9 tanesi içeriği yeterli bulduklarını ve herhangi bir ekleme ve çıkarma yapmaya ihtiyaç duymadıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların 3’ü ise içeriğe eklenmesi ve içerikten çıkarılmasını istedikleri konuları belirtmiştir. Verilen yanıtlardan bazıları şu şekildedir:

“Bence eğitim içeriği ve etkinlikler yeterliydi, sıkılmadan süreç geçti.” (Katılımcı 7)

“Ben de yeterli olduğunu düşünüyorum, eklemek istediğim bir şey olmadı.” (Katılımcı 1)

“İçerik bence keyifli ve yeterliydi, belki eğitimin süresi daha uzun olabilirdi, ama içerik bence iyiydi, çok güzel anlattınız, hiç sıkılmadık.” (Katılımcı 8)

Diğer üç yanıt aşağıda verilmiştir.

“Eğitim içeriği güzeldi ancak siber zorbalığın kaç kişide görüldüğü, ne kadar sık yaşandığı gibi konularda daha çok örnek verilebilir, haberler paylaşılabildi, daha çok dikkatimizi çekebilirdi böylece.” (Katılımcı 6)

“İçerikle ilgili daha fazla video ve resim kullanılabildi, örnek olaylar artırılabilirdi bence.” (Katılımcı 3)

“Empati ile ilgili örnek hikaye bana biraz basit geldi, onu dinlerken sıkılmışım, daha ilgi çekici bir hikaye konulabilir, diğer konular gayet güzeldi.” (Katılımcı 4)

4) Bu eğitimden neler öğrendiniz? Neler hatırlıyorsunuz?

Katılımcıların 7'i eğitim sürecinde uygulanan etkinlikleri, okunan kısa hikayeleri ve örnek olayları, izlenen videoları hatırladıklarını ifade etmiştir. Bu yanıtlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

“Benim için en ilgi çeken ve aklımda kalan son hafta yaptığımız etkinlik oldu, domino taşlarını dizmiştik, çok etkiledi beni. Bence tüm haftaların özeti gibiydi.”
(Katılımcı 7)

“Videoları hatırlıyorum, konuyu daha iyi aklımızda tutmamızı sağladılar bence ve daha eğlenceli oldu.” (Katılımcı 2)

“Kırmızı başlıklı kızın hikayesinde hikaye farklı yazılmıştı, o bana epey ilginç gelmişti, empati konusunda.” (Katılımcı 6)

Katılımcıların tamamı siber zorbalığın kişiler üzerindeki olumsuz etkilerine ve empatinin bu süreçteki önemine yönelik yanıtlar vermiştir. Verilen yanıtlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

“Siber zorbalık sonrasında insanlar intihar bile edebilir, çünkü kişiyi çok kötü hissettirebiliyor.” (Katılımcı 9)

“Siber zorbalığa benzer bir olay yaşamıştım, whatsapp üzerinde hakkımda konuşulduğunu öğrenmiştim, o zaman okula gelmek hiç istemedim, yani insan kaçmaz istiyor bu durumlarda.” (Katılımcı 1)

“Utandırıcı aynı zamanda, özel fotoğrafların yayılması falan, insan bir daha dışarı çıkmak istemez bu durumda.” (Katılımcı 2)

“Olumsuz etkilerini düşününce yani o kişiyle empati kurunca bence kötülük yapmak azalabilir.” (Katılımcı 11)

a. Siber zorbalık yapma konusunda neler öğrendiniz?

Katılımcıların bu soruya yönelik verdiği yanıtlar a) siber zorbalığın bir iletişim problemi olduğu, b) etkilerinin çok ağır ve kontrol edilmesinin güç olduğu, c) empati ile ilişkili olduğu, d) kişilerin hayatını etkileyen ciddi bir problem olduğu konu başlıkları şeklinde gruplandırılabilir. Katılımcıların yanıtlarından bazıları aşağıda verilmiştir.

“Siber zorbalığın internet üzerinde kurulan yanlış bir iletişim olduğunu öğrendim, normalde birisi ile konuşurken nasıl kurallar varsa internet üzerindeyken de bu kurallar var.” (Katılımcı 11)

“Siber zorbalık kişileri çok kötü etkiliyor, insan içine çıkamaz hale gelebiliyor insanlar, okula gelmiyor, arkadaşlık kuramıyor.” (Katılımcı 7)

“Siber zorbalık yapılıyor ama kimin yaptığını bilemiyorsun, sonra bir sürü sayfa var her yere yayılabiliyor mesela kötü görüntüler, bu çok kötü bir şey.” (Katılımcı 3)

“Mesela whatsapp'ta okuldan birilerinin dedikodusunu yapıyoruz. Eğitimden sonra daha çok aklıma geliyor yani benim hakkımda konuşulsa çok sinir olurum. Yani o kişinin yerine kendimi koyunca durum baya değişiyor.” (Katılımcı 6)

b. Siber zorbalığa maruz kalma konusunda neler öğrendiniz?

Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar a) siber mağduriyetin yaygın olarak meydana geldiği, b) maruz kalmamak için interneti güvenli kullanmanın önemli olduğu, c) özel bilgileri paylaşmanın d) yabancı kişiler ile iletişime geçmemenin gerektiği şeklinde sınıflandırılabilir. Katılımcıların soruya yönelik yorumlarından bazıları şu şekildedir:

“Grubumuzda dahi maruz kalmayan kimse yoktu, herkesin başına gelebilen bir problem, çoğu zamanımızı internet üzerinde geçiriyoruz artık, dikkatli olmamız gerektiğini öğrendim.” (Katılımcı 5)

“İnterneti kullanırken daha dikkatli olmam gerektiğini, bana ait bilgileri paylaşmamın sıkıntılı olduğunu öğrendim.” (Katılımcı 2)

“Maruz kalmamak için önlem almak gerektiğini, tanımadığımız kişiler ile iletişime geçmememiz gerektiğini öğrendim.” (Katılımcı 8).

İki katılımcı siber zorbalığa maruz kaldığında eğitim öncesinde bildirmeye karşı olduklarını ancak eğitimden sonra kendi güvenlikleri için bildirmeleri gerektiğini fark ettiklerini ifade etmiştir. Bu katılımcıların yanıtları aşağıda verilmiştir.

“Ben öncesinde bu durumu öğretmene veya anne babaya haber verme konusunda kararsızdım, yani çekiniyordum, baya kötü tepki verebilirlerdi ama şimdi olsa haber veririm çünkü sonrasında sonuçları daha kötü oluyor, daha çok zarar görebiliyorsun.” (Katılımcı 12)

“Maruz kaldığımda haber vermem gerektiğini öğrendim, birisi suç işlediğinde bunun cezasını almalı ki başka insanlara da zarar vermesin.” (Katılımcı 9).

c. Empati konusunda neler öğrendiniz?

Katılımcıların empati konusunda öğrendiklerine ilişkin cevaplarına bakıldığında katılımcıların a) siber zorbalığı önlemede etkili olduğunu, b) empatinin çatışmaları azalttığını, c) düşünce ve davranışların değişmesini sağladığını öğrendikleri görülmektedir. Katılımcıların yanıtlarından bazıları şu şekildedir:

“Siber zorbalığın olmaması için empati kurmanın önemli olduğunu öğrendim.” (Katılımcı 4)

“Siber zorbalığın olumsuz sonuçlarını düşününce insanların bunu yapmaktan vazgeçebileceklerini öğrendim.” (Katılımcı 7)

“Bazen bence doğru bu diyoruz ama aslında diğer taraftan bakınca öyle olmuyor, empati kurup diğer taraftan da bakınca aslında ikisinin de doğru olduğu anlaşılıyor, kişi ile çatışmıyorsun böylece.” (Katılımcı 11)

“Empati kurunca mesela o olay başta seni kızdırırken ve üzerken artık öyle olmuyor, olayı daha iyi anlamış oluyorsun fikrin değişiyor, bunu öğrendim.” (Katılımcı 3)

5) Sizce grup arkadaşlarınız bu eğitimden faydalandılar mı? (Evet ise ne şekilde? Örnek verebilir misiniz?)

Katılımcılardan 4 tanesi grup arkadaşlarının daha az siber zorbalık yaptığını, 5 tanesi siber zorbalığa karşı daha dikkatli olduklarını ve önlem aldıklarını ifade etmiştir. Yanıtlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

“Gruptan biriyle siber zorbalık olayı yaşamıştık, benim hakkımda dedikodu yapmışlardı, ama şimdi böyle bir problem yaşamıyoruz, yani faydası oldu bence.”
(Katılımcı 10)

“Evet bence faydası oldu. Mesela bazı arkadaşlarla birlikte artık profilimizi gizli hale getirdik, her ekleyeni kabul etmiyoruz, yani daha dikkatliyiz artık.”
(Katılımcı 7)

6) Çalışmanın en sevdiğiniz yönleri nelerdir?

Katılımcılardan altısının bu soruya yönelik yanıtı a) video ve görsellerin ilgi çekici olduğu, dördünün yanıtı b) etkinliklerin eğlenceli olduğu, ikisinin yanıtı c) grup içi etkileşimin iyi olduğu şeklinde gruplandırılmıştır. Katılımcıların yanıtlarından bazıları aşağıda verilmiştir.

“Hemen hemen her konudan sonra bir video ve resimin olması bence güzeldi, sıkıcı değildi böylece.” (Katılımcı 4)

“Bazı etkinlikler gerçekten etkileyiciydi, onları yaparken hem düşündüm hem eğlendim.” (Katılımcı 8)

“Bazı grup etkinliklerinde çok eğlendik, komik yanıtlar da olmuştu, grup içinde genelde kendimi ifade etmekte zorlanırım ama bu grupta kendimi ifade edebildim.” (Katılımcı 12)

7) Çalışmanın sevmediğiniz yönleri nelerdir? Siz olsaydınız eğitimi nasıl yapardınız/planlardınız?

Bu soruya yönelik olarak üç katılımcı a) konu ve örneklerde tekrara düşüldüğü, iki katılımcı b) grup içi katılımlara katılmakta güçlük yaşadığı, bir katılımcı c) grup içi katılımın az olduğı yanıtlarını vermiştir. Yanıtlardan bazıları şu şekildedir.

“Bazı basit konular birkaç kez anlatıldı, bence bir kere anlatılması ya da bir örnek verilmesi yeterliydi, çünkü biraz sıkıcı oldu böyle.” (Katılımcı 5)

“Bazen grup etkinliklerine katılmak istmediğim halde katıldım, o zaman konuşmakta çok zorlanmıştım.” (Katılımcı 3)

“Bazen grubun enerjisi düştü, kimse konuşmalara katılmadı, o anlarda grup etkinlikleri sıkıcı geçti, grup daha enerjik hale getirilebilirdi” (Katılımcı 9)

8) Empati ile siber zorbalık davranışı arasındaki ilişki konusunda neler hatırlıyorsunuz?

Katılımcılardan bazıları (n=6) empatinin siber zorbalığı azalttığını; bazıları (n=2) empati ile duygu, düşünce ve davranışların değişebileceğini; bazıları (n=2) etkili iletişimi sağladığını hatırladıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların soruyla ilgili yorumlarından bazıları şunlardır.

“Empati siber zorbalığı önlemek için önemli, neler olabileceğini görebilmeyi sağlıyor.” (Katılımcı 7)

“Bir etkinliğı hatırlıyorum, örnek olaylar vardı, empati kurmadan okuyunca sinirleniyorduk ama empati kurunca sinirimiz geçiyordu.” (Katılımcı 10)

“Empati ile daha iyi bir iletişim kurabiliriz. Karşımızdaki kişiyi daha iyi anlarız. Farklı görüşleri kabul edebiliriz.” (Katılımcı 12)

9) Sizce bu program amacına ulaştı mı? Bu konudaki olumlu ya da olumsuz görüşünüzü açıklar mısınız?

Katılımcılardan bazıları (n=2) eğitim süresinin yeterli olmadığını, büyük çoğunluğu ise (n=8) programın empati ve siber zorbalık konusunda amacına ulaştığını ifade etmiştir. Bu yanıtlardan bazıları şunlardır.

“Eğitim daha uzun süre devam edebilirdi. Birbirimiz daha yeni alışıyoruz ki bitti.” (Katılımcı 5)

“Bence eğitim çok keyifliydi, hiç sıkılmadım, daha devam etseydi güzel olurdu.” (Katılımcı 8)

“Bence amacına ulaştı. Siber zorbalığı daha iyi öğrendik. İnternette daha dikkatli olmayı öğrendik.” (Katılımcı 9)

“Evet amacına ulaştı. Empati kurarak zorbalıktan vazgeçmeyi öğrendik.” (Katılımcı 10)

10) Tanıdıklarınıza ya da başkalarına benzer bir çalışmaya katılmalarını tavsiye eder misiniz/önerir misiniz?

Katılımcıların tamamı (n=12) benzer bir çalışmaya katılmayı tanıdıklarına ya da başkalarına önereceklerini ifade etmiştir. Katılımcılardan bazılarının yanıtları aşağıdaki gibidir.

“Evet önerirdim. Sonuçta herkesin öğrenmesi gereken bir konu.” (Katılımcı 10)

“Evet önerirdim. Çünkü sıkılmadan eğlenerek bir şeyler öğrendik.” (Katılımcı 6)

“Önerirdim. Çünkü önemli bir konu ve herkesin başına gelebiliyor. Bilmek ve dikkatli olmak gerekiyor.” (Katılımcı 4).

Odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen yanıtlar değerlendirildiğinde eğitim programının amacına ulaştığı (n=12), empati ve siber zorbalık konularında yeterli bir içeriğe sahip olduğu (n=9), uygulanan etkinliklerin ve kullanılan video ve görsellerin yeterli olduğunu (n=11); grup arkadaşlarının fayda gördüğünü (n=6), bazı konuların tekrarlanmasını (n=3) ve grup içi etkileşimin zaman zaman azalmasını (n=2) sevmediklerini belirtmişlerdir.

BÖLÜM V

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada, geliştirilen empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının öğrencilerin empati düzeylerine ve siber zorbalık davranışlarına etkisi incelenmiştir. Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacına yönelik elde edilen nicel ve nitel bulgular, literatür doğrultusunda tartışılmıştır.

Deney ve Kontrol Gruplarının Siber Zorba Olma ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Durumlarına İlişkin Betimsel Bulguların Tartışılması

Deney grubunun siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma durumlarına psiko-eğitim uygulaması öncesi ve sonrası bakıldığında; siber zorbalık yapma alt testine verdikleri %50 oranındaki “bir iki defa” yanıtının psiko-eğitim sornasında %16,7’ye gerilediği görülmektedir. Aynı zamanda psiko-eğitim uygulaması öncesi siber zorbalık yapma alt testinde %33,3 olarak işaretlenen “Hiçbir zaman” seçeneğinin oranı eğitim sornasında %75’e yükselmiştir. Bu bulgular istatistiksel olarak anlamlı bulunmasa da psiko-eğitim programının deney grubu öğrencilerinin siber zorbalık yapma sıklıklarının azalmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Kontrol grubunun psiko-eğitim uygulaması öncesi ve sornasına ilişkin siber zorbalık mağduru olma ve siber zorbalık kurbanı olma durumlarına ilişkin betimsel analiz bulgularına bakıldığında kontrol grubunun siber zorbalık yapma alt testinde “hiçbir zaman”

seçeneğini işaretleme oranı %33,3'ten %50'ye yükselmiştir. %25 olan “bir defa” seçeneği yanıt oranı ise %16,7'ye gerilemiştir. “Çok kez seçeneğine verilen yanıt oranı ise %8,3'ten %0'a gerilemiştir. Bu bulgulardan hareketle kontrol grubundaki siber zorbalık yapma oranlarında uygulama sonrası az miktar bir azalma olduğunu gösterdiği söylenebilir.

Betimsel analiz sonucunda elde edilen bulguların literatürde siber zorbalığı önleme veya müdahale etme amaçlı olarak hazırlanan ve uygulanan eğitim programlarının siber zorbalığı azaltma ve önlemede etkili olduğunu gösteren araştırmalar (Altundağ, 2018; Gökmen, 2019; Özbay, 2017; Peker, 2013; Tanrikulu, 2013; Yüksel, 2018) ile farkındalık geliştirme amaçlı eğitimlerin etkililiğini ortaya koyan (Aydın, 2016; Kavuk, 2016) araştırmalar ile tutarlılık göstermektedir. Kontrol grubuna ait verilerde de siber zorbalık oranlarının azalmasında aynı dönem içerisinde okul rehberlik servisi tarafından yapılan siber zorbalık ve internet güvenli kullanma konulu çalışmaların etkili olduğu söylenebilir.

Psiko-Eğitim Programının Etkisine Yönelik Nicel Bulguların Tartışılması

Bu bölümde araştırmanın deney ve kontrol gruplarının Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ve Temel Empati Ölçeği öntest ve sontest puanları ile yapılan istatistiksel analizlerden elde edilen bulgular literatür doğrultusunda tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Psiko-Eğitim Programının Siber Zorba ve Siber Zorbalık Kurbanı Olma Durumlarına Etkisine Yönelik Bulguların Tartışılması

Deney grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma alt ölçekleri öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılığa rastlanılmamıştır. Kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeğinin siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma alt ölçekleri öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılığa rastlanılmamıştır. Kontrol grubu ile herhangi bir çalışma yürütülmediği için bu bulgu beklenen sonuç ile tutarlıdır. Kontrol grubu araştırmalarda uygulanan deneysel

çalışmanın etkisini göstermek amacı ile oluşturulan gruplardır ve uygulama sonrasında değiştirilmek istenilen durum veya kazandırılmak istenilen beceri ile ilgili istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın oluşmaması beklenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015). Deney ve kontrol grubunun Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği siber zorba olma ve siber zorbalık kurbanı olma alt ölçekleri öntest ve sontest puanları arasında da anlamlı düzeyde bir farklılığa rastlanılmamıştır.

Bu bulgulardan hareketle empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının öğrencilerin siber zorba ve siber zorbalık kurbanı olma durumlarına beklenen etkisinin olmadığı söylenebilir.

Literatürde siber zorbalığı önleme ve müdahale etme (Altundağ, 2018; Gökmen, 2019; Özbay, 2017; Peker, 2013; Tanrikulu, 2013; Yüksel, 2018) ile farkındalık geliştirme (Aydın, 2016; Kavuk, 2016) amaçlı yapılmış olan araştırmalar ve araştırma sonuçları siber zorbalığı önleme veya müdahale etme amaçlı olarak hazırlanan ve uygulanan eğitim programlarının siber zorbalık ve siber mağduriyeti azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçlarının literatürden farklı olmasında çeşitli durumların etkili olduğu söylenebilir. Aşağıda bu durumlar literature doğrultusunda tartışılmıştır.

Cioppa, O'Neil ve Craig (2015), siber zorbalık müdahale programlarının sistematik incelemesini yaptıkları çalışmalarında inceledikleri programları çeşitli kriterler açısından değerlendirmişlerdir. Bu kriterler; programın birden fazla yerde uygulanması, deney ve kontrol grubunun benzer özellikler taşıması, izleme sürecinin gerçekleştirilmesi, verilerin birden fazla kaynaktan elde edilmesi, zorbalık ve zorbalığa maruz kalma konularında etkili sonuçlanması, okula yönelik olumlu sonuçların olması, programın öntest ve sontest sonuçlarından hareketle düzenlenmesi şeklinde sıralanmaktadır. Bu araştırmada etkisi test edilen eğitim programının; deney ve kontrol gruplarının benzer özellikler taşıması, ön test ve son test gruplu yarı deneysel desene dayalı olması, uygulaması kolay bir şekilde hazırlanması kriterleri ile benzerlik taşıdığı söylenebilir. Elde edilen bulgularda psiko-eğitim programının siber zorba olma ve siber zorbalık mağduru olma konularında etkili şekilde sonuçlanmamasında siber zorbalık değişkeninin doğası, çalışma grubunun yaş ve kültürel özellikleri, çalışma bağlamı, oturum içerikleri ve sayısı gibi durumların etkili olduğu söylenebilir.

Araştırma sürecinde kullanılan empati yönelimli siber zorbalık eğitim programı psiko-eğitim olarak hazırlanmıştır. Psiko-eğitim grupları bir beceriyi kazandırmak amaçlı, daha çok önleyici amaçla kullanılan, eğitsel içerikli grupları ifade etmektedir ve günümüzde okullarda ve daha çok bilişsel-davranışçı, duyuşsal ve varoluşsal konularda kullanılmaktadır. Çocuk ve ergen psiko-eğitim grupları yetişkinler için hazırlanan gruplardan farklı şekilde tasarlanmaktadır. Kazandırılması amaçlanan davranışlar ile ilgili aktivitelerin program içerisinde yer alması gerekmektedir. Bir oturum ergenler için 50-60dakika sürmeli ve haftada bir grup toplanmalıdır. Oturumların gerçekleştirildiği yerin katılımcıların etkileşimine ve ulaşım sağlamasına elverişli olması gerekmektedir (Güçray, vd., 2009). Psiko-eğitim programının hazırlanması sürecinde tüm bu hususlara dikkat edilmiştir. Yalnızca oturum süreci içeriğin yoğunluğu nedeni ile 75 dakika olarak planlanmıştır. Bu durumun araştırma sonuçları üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

Araştırmanın ergenlik döneminde yer alan öğrenciler ile gerçekleştirilmesinde, ergenlik döneminde yer alan çocukların soyut düşünebilme, duygu ve inançlara odaklanabilme, empati ve etkili iletişim kurabilme konularında daha yeterli ve ilgili oldukları görüşünden yola çıkılmıştır. Soyut düşünebilme ve kendini başka birinin yerine koyabilme becerisi yaş ile birlikte artmaktadır. Sosyal açıdan olumlu olan davranışların gelişiminde ergenlik dönemi önemli bir role sahiptir. Çocukluk döneminin sonlanarak ergenlik döneminin başlaması ile birlikte kişilerarası ilişkilerde, duygusal ve bilişsel yapılarda, girilen sosyal ortamlarda artış ve gelişme meydana gelmektedir (Ulus, 2015). Önleyici uygulamalar psikoloji alanında önemli bir yere sahiptir (Korkut, 2004). Bireylerin hem psikolojik gelişimlerini koruma hem de yaşamın getirdiği problemler ile baş etmelerini salama yönünde önleyici çalışmaların özellikle ergenlik döneminde gerçekleştirilmesi, ergenlik döneminin duygusal açıdan çok sayıda farklılaşmayı içeren bir dönem olması nedeniyle önemli olmaktadır (Çivilidağ, 2013). Bu nedenlerde empati eğitiminin soyut düşünme ile duygusal ve sosyal becerilerdeki artış nedeni ile ergenlik döneminde önemli bir ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. 9. ve 10. Sınıf öğrencilerinin seçilmesinde, sınava hazırlanmıyor olmaları nedeni ile eğitim programına daha iyi şekilde odaklanacakları, öğretmenlerinden daha kolay şekilde izin alınabilmesi, lisede görev yapan psikolojik danışmanların siber zorbalık konusunda çalışmalara lise kademesinde daha fazla gereksinim olduğuna ilişkin görüşleri etkili olmuştur.

Araştırma kapsamında siber zorbalığı önlemeye yönelik olarak geliştirilen empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının siber zorbalık yapma ve siber zorbalık mağduru olma sıklıklarının azaltmada etkili olmadığı bulunmuştur. Daha önce yapılmış olan araştırmalar incelendiğinde siber zorbalığı önleme amaçlı programların siber zorbalık yapma ve siber zorbalık mağduru olma davranışlarını azalttığı sonucuna ulaşıldığı görülmektedir (Altundağ, 2018; Gökmen, 2019; Özbay, 2017; Peker, 2013; Tanrıkulu, 2013; Yüksel, 2018). Empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının siber zorba olma ve siber zorbalık mağduru olma düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamasının sebepleri yaş grubu içerisinde eğlenme ve şaka amaçlı olarak siber zorbalık yapıyor olmaları ve bunu bir zorbalık olarak nitelendirmemeleri, dedikodu yapma ve olumsuz yorum yapma gibi davranışları siber zorbalık olarak değerlendirmemeleri, programın uygulandığı grubun dışındaki öğrenciler tarafından siber zorbalık davranışlarının devam ediyor olma ihtimali nedeni ile mağduriyetlerin engellenememesi olabilir. Psiko-eğitim okul içerisinde 9. ve 10. Sınıfa devam etmekte olan 12 öğrenciye uygulanmıştır. Eğitimi alan öğrencilerin diğer sınıflar ile etkileşimi devam ettiğinden mağduriyet olaylarının devam ettiği söylenebilir. Ayrıca psiko-eğitim uygulamasının ikinci dönem sonlarında gerçekleşmesi ve öğrencilerin ders yoğunluklarının azalmasına bağlı olarak dikkat ve ilgilerinin azalması, siber zorbalık davranışlarında artışın meydana gelmesi gibi durumların da sonuç üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Donat-Budacıoğlu (2014), şiddet ve saldırganlığı önleme ve müdahale etmeye yönelik yapılan çalışmaların incelemesini yaptığı araştırmasında 22 farklı çalışmanın incelemesini gerçekleştirmiş ve on oturumdan fazla süren çalışmaların daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Schultze-Krumbholz vd. (2012), ortaokul öğrencilerine yönelik olarak “The Media Heroes” isimli bir zorbalık müdahale programı geliştirmiştir. Programın uzun formu 45 dakikalık 15 oturumdan meydana gelirken, kısa formu 90 dakikalık dört oturumdan oluşmaktadır ve uzun formunun daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortega-Ruiz, Del Rey ve Casas (2012), geliştirmiş oldukları “ConRed” isimli siber zorbalığı önleme programı öğrenciler ile 8 oturum, veliler ile bir oturum, öğretmenler ile 2 oturum olmak üzere toplam 11 oturumdan meydana gelmekte ve üç ay sürmektedir. ConRed’in siber zorbalık ve siber bağımlılığı azaltmaya, bilgi kontrolü algısını

düzeltebilmeye ve okulda güvenlik algısını arttırmaya katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tanrıku (2013), gerçeklik terapisine dayalı olarak grupla danışma programı hazırlamış 10 oturum boyunca uygulamıştır. Uygulama sonrasında deney grubunda siber zorbalığın azaldığı sonucu elde edilmiştir. Korkmaz (2018) geliştirmiş olduğu bilişsel davranışçı temelli siber zorbalık önleme programını ilköğretim 7. sınıf öğrencilerine on oturum halinde uygulamış ve siber zorbalık yapma ve maruz kalma, akran zorbalığı yapma ve zorbalık bilişleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada siber zorbalık davranışı sonuçlarında beklenen etkinin görülmemesinde oturum sayısının 10'dan az olmasından kaynaklanıyor olabileceği söylenebilir.

Psiko-Eğitim Programının Empati Düzeyine Etkisine Yönelik Bulguların Tartışılması

Araştırma bulgularına bakıldığında deney grubunun Temel Empati Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulgudan hareketle deney grubunu katılımcılarının empati düzeylerinde psiko-eğitim uygulaması sonucunda istenilen düzeyde bir farklılığın meydana gelmediği söylenebilir. Ayrıca deney ve kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık görülmemiştir. Araştırma bulgularından hareketle uygulanan empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının öğrencilerin empati düzeylerini geliştirmede etkili olmadığı söylenebilir. Psiko-eğitim programının empati becerisini geliştirmede etkili olmamasında etkili olan durumlara ilişkin tartışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen sonuçların etkililiği, önleme amaçlı olarak geliştirilen psiko-eğitim programının yapısı, içeriği ve teknikleri ile de doğrudan ilişkili olmaktadır. Siber zorbalığı önleme amaçlı olarak geliştirilen psiko-eğitim programı empati becerisi ile desteklenmiştir. Siber zorbalığı önleme psiko-eğitim programının empati yönelimli olarak geliştirilmesinde son yıllarda alanyazında siber zorbalık ve empati arasındaki ilişkiyi gösteren araştırmaların varlığı etkili olmuştur (Ang ve Goh, 2010; Barlińska, Szuster, ve Winiewski, 2013; Brewer ve Kerslake, 2015; Ciminli, 2016; Çifçi, 2010; Del Rey vd., 2016; Doane, Pearson ve Kelley, 2014; Topçu ve Erdur-Baker, 2012). Var olan

bu çalışmalar siber zorbalığın meydana gelmesinin önlenmesinde empati becerisinin geliştirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır (Ang ve Goh, 2010; Brewer ve Kerslake, 2015; Çifçi, 2010; Topcu ve Erdur-Baker, 2012).

Empati becerisinin siber zorbalık davranışları üzerindeki etkisi ile ilgili alan yazın incelendiğinde düşük empatiye sahip olmanın siber zorbalık yapma eğilimini artırdığı (Doane vd., 2014; Brewer ve Kerslake, 2015), empati becerisi düşük öğrencilerin daha fazla siber zorbalık yaptığı (Ang ve Goh, 2010) sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle empatinin siber zorbalık konusundaki rolünün önemli olduğu ve siber zorbalığı önleme sürecinde empati becerisinin geliştirilmesinin programın etkililiğini artırabileceği görülmektedir. Literatürde empati yönelimli olarak hazırlanan siber zorbalığı önleme çalışmasına rastlanılmamıştır. Ancak empati eğitimi ile zorbalık ve saldırganca davranışları önleme çalışmalarına rastlanmaktadır (Şahin, 2007; Taner Derman, 2011).

Bu araştırmada empati becerisinin kazandırılması sürecinde empati eğitimi ile ilgili çalışmalardan faydalanılmıştır. Empati/iletişim becerisini geliştirmek üzere kullanılan dört teknik didaktik/bilgi verme (didactic) modeli, yaşantıyla öğrenme (experiential) modeli, rol oynama (role playing) ve modelden öğrenme (modeling) şeklinde sıralanmaktadır (Dalton, Sundblad ve Hylbert, 1973; Payne, Weiss ve Kapp, 1972;). Empati eğitimlerinde yukarıda belirtilen yaklaşımların hepsi kullanılabileceği gibi bir veya birkaçı da kullanılabilmektedir (Dökmen, 1988).

Brewer ve Kerslake (2015), siber zorbalığa yönelik geliştirilen eğitim programlarının oluşturulmasında empati becerisine yer verilmesinin ve psikolojik açıdan ele alınmasının programı daha etkili hale getirdiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Lee ve Shin (2017), siber zorbalık mağdurlarının neler yaşadıklarını empati aracılığıyla fark ettirmenin siber zorbalığın azaltılmasında etkili olacağını belirtmektedir. Empati eğitimi sürecinde örnek olay temelli siber zorbalık videolarının kullanılmasının, siber zorbalığa maruz kalan kişilerin neler hissettiklerini anlama çalışmalarının yapılmasının, siber zorbaları bu davranışa hangi durumların ittiğinin anlaşılmasının; empatiyi siber zorbalığı önleme sürecinde etkili kıldığı belirtilmektedir (Akbulut, 2014; Brewer ve Kerslake, 2015; Lee ve Shin, 2017; Slonje ve Smith, 2008). Bu bilgiler empati aracılığı ile siber zorbalığın

önlenmesi sürecinde çeşitli görsellerden ve örnek olaylardan faydalanılması gerektiğini göstermektedir. Akbulut (2014) ve Gökmen (2019) gerçek olaylardan hareketle oluşturulan eğitim amaçlı videoların konuya yönelik ilgiyi artırdığını, empati kurmayı kolaylaştırdığını vurgulamıştır.

Bu araştırma kapsamında hazırlanan eğitim programında empati eğitimi sürecinde empati kavramına ilişkin ilk aşamada bilgi verilmiş, duygularla ilgili çalışmalar yapılmış, örnek olaylar ve rol oynamaya dayalı örnek hikayelerden faydalanılmıştır. Ancak bu hikayeler kısa film ve video halinde değil sözlü olarak paylaşılmıştır. Eğitim programının siber zorbalık davranışlarını azaltmada etkili bulunmamasının eğitim programı içerisinde gerçek olay ve kişilerden hareketle hazırlanan video ve siber araçlara dayalı görsellere yeterince yer verilmemiş olmasının etkili olduğu söylenebilir. Yeni nesil gençlerin teknoloji ve görsel/işitsel araçlar ile iç içe büyümesi ve görsel ve işitsel materyallere alışkın olmaları (Prensky, 2004), video filmlerin hedeflenen duyuşsal etkiyi daha kolay sağlaması hususları göz önüne alındığında eğitim programı içeriğinin görsel ve işitsel araçlar ile zenginleştirilmesinin önemli olduğu görülmektedir.

Siber zorbalığı önlemeye ve azaltmaya yönelik çalışmaların bir bütün halinde yürütülmesinin önemli olduğu söylenebilir. Bu süreçte Eğitim Bakanlıklarının, kolluk kuvvetlerinin, eğitim ve hukuk akademisyenlerinin, internet şirketlerinin ve toplum örgütlerinin siber zorbalığı azaltmak için işbirliği yapması önem taşımaktadır. İlk adım, eğitimcilere, hızla gelişen yeni teknolojiler çağında kapsayıcı, eğitici ve yasal olarak savunmasız politikalar ve uygulamalar geliştirmek ve uygulamak için ihtiyaç duydukları araçları sağlamaktır. Bu sürecin devamı ile öğrencileri daha güvenli tutmak mümkün olmaktadır (Shariff, 2005). Araştırma sürecinde uygulanan psiko-eğitim programının siber zorbalık davranışlarına beklenen etkisinin meydana gelmemesinde, önleme ve azaltmaya yönelik tek yönlü bir çalışma yapılmış olmasının ve bu çalışmanın diğer kaynaklar tarafından desteklenmemesinin etkili olduğu söylenebilir.

Bu sonuçlardan hareketle empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının siber zorbalık ve empati düzeyleri üzerinde beklenen etkiyi sağlayamamasında, programın süresinin bir beceri kazandırmak için yeterli uzunlukta olmamasının; eğitim içeriğinde bilgi ve iletişim teknolojilerine, siber araçlara ve gerçek yaşamdan alınmış hikayelere

yeterince yer verilmemiş olmasının, çalışmanın tek bir kaynaktan yürütülerek aile, okul ve arkadaşlar gibi diğer kaynakların sürece dahil edilmemesinin etkili olduğu söylenebilir.

Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programının Değerlendirilmesine İlişkin Nitel Bulguların Tartışılması

Bu bölümde deney grubunda yer alan katılımcılar ile gerçekleştirilen odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen bulguların literatür doğrultusunda tartışması yapılmıştır. Odak grup görüşmesi kapsamında katılımcıların yanıtları psiko-eğitim programının konu, süre, içerik, yöntem ve başvurulacak etkinlikler açısından değerlendirilmesi çerçevesinde alınmıştır.

Katılımcılara siber zorbalık kavramını daha önce duyup duymadıkları sorulduğunda, katılımcıların çoğunluğu (n=11) siber zorbalık kavramını daha önce duymuş olduklarını ifade etmiştir. Ancak kavramın içeriği ile ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum psiko-eğitim uygulaması sürecinde de gözlenmiştir. Katılımcıların siber zorbalığa ilişkin bilgi düzeylerindeki gelişimin grup içi katılımlara yansıdığı, eğitim öncesinde siber zorbalık olarak değerlendirmedikleri dedikodu yapma, olumsuz yorum yazma gibi davranışların siber zorbalığın bir türü olduğunu öğrendikleri gözlenmiştir.

Katılımcılara eğitim sürecinde hedefe ulaşıp ulaşamadığı sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamı (n=12) eğitim süresinde a) siber zorbalığın ne olduğunu, b) ne amaçlarla gerçekleştirildiği, c) etkilerinin neler olduğu, d) empatinin ne olduğu ve nasıl gerçekleştirildiği, e) empatinin siber zorbalık sürecindeki önemi konularında bilgi ve farkındalık sahibi olduklarını ifade etmiştir. Bu yanıtlardan yola çıkıldığında katılımcıların psiko-eğitim programı uygulama sürecinde bilgi ve farkındalık açısından geliştikleri, konu ile ilgili bilgi düzeylerinin arttığını düşündükleri söylenebilir. Araştırma sonucu ile birlikte değerlendirildiğinde bu bilgi ve farkındalık artışının siber zorbalık davranışlarını azaltmaya yetecek seviyede olmadığı söylenebilir. Eğitim programının içeriğinin elde edilen bilgi ve farkındalığı davranışa dönüştürme konusunda geliştirilmesi yararlı olabilir.

Katılımcılara yöneltilen bir diğer soru programın içeriğine eklemek veya çıkarmak istedikleri herhangi bir hususun olup olmadığıdır. Katılımcıların çoğunluğu (n=9) içeriğin yeterli olduğunu ifade etmiştir. Bazı katılımcılar (n=3), psiko-eğitim programı sürecinde içeriğe siber zorbalığın yaygınlığı, sonuçları gibi konularda istatistiksel bilgilerin eklenmesini; resim ve video ile yapılan paylaşımların artırılmasını; içerikte kullanılan örnek hikayenin daha ilgi çekici bir hikaye ile değiştirilmesini istediklerini ifade etmiştir. Bu yanıtlardan hareketle psiko-eğitim programının görsel ve işitsel öğeler ile zenginleştirilmesinin, daha ilgi çekici ve gerçek hayattan yola çıkarak hazırlanmış hikayelere yer verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Katılımcılara eğitim sürecinde hatırladıkları/akıllarında kalan şeylerin neler olduğu sorulduğunda, gelen yanıtların çoğunluğunun oturumlarda uygulanan etkinlikler, izlenen videolar ve paylaşılan örnek olaylar ile ilgili olduğu gözlenmiştir. Bu durum içerikte kullanılan yöntem, materyal ve örnek olayların kalıcılığı artırdığını düşündürmüştür.

Mishna vd. (2009), 38 ortaokul öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdikleri odak grup görüşmesi sürecinde katılımcıların siber zorbalık ile ilgili görüşlerine yönelik bilgi elde etmeyi hedeflemiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlarda siber zorbalık konulu gerçekleştirilen eğitim programlarının sanal ilişkilerin önemini ve bu ilişkilerin mevcut risklerinin neler olduğunu ortaya koyması gerektiği vurgulanmıştır. Empati yönelimli olarak hazırlanan bu psiko-eğitim programında bu hususlara dikkat edilmiştir.

Empati eğitimi, siber zorbalığı önleme sürecinde sıklıkla kullanılan bir konudur. Siber zorbalık yapıldığında mağdur olan kişinin yaşayacağı olumsuz yaşantıları bilmenin siber zorbalık davranışını yapma üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Siber zorbalığı önleme ve azaltma konulu çalışmalara bakıldığında, bazı programlar empati ile ilgili çalışma ve etkinliklere yoğun şekilde yer vermektedir. “The Media Heroes” programı gibi bazı programlar ise temeline empatiyi geliştirme amacını almıştır. “ConRed” programı da empatiye programın temel bir parçası olarak yer vermiştir. Benzer şekilde Şahin (2007), geliştirmiş olduğu empati geliştirme programının zorbalığı azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmada empati ve siber zorbalık iki temel bileşen olarak kabul edilmiş ve empatiyi geliştirme amaçlanmıştır. Katılımcıların odak grup görüşmesinde neler öğrendikleri sorusuna verdikleri yanıtlarda empati kurmanın önemini, siber ortamlarda

davranışları şekillendirmede etkili olduğunu, farklı bakış açılarının varolduğunu öğrendiklerini ifade etmiştir. Katılımcılara yöneltilen siber zorbalık ile empati arasındaki ilişkiye dair neler öğrendikleri sorusuna katılımcılardan bazıları (n=6) empatinin siber zorbalığı azalttığını; bazıları (n=2) empati ile duygu, düşünce ve davranışların değişebileceğini; bazıları (n=2) etkili iletişimi sağladığını hatırladıklarını ifade etmiştir. Bu yanıtlara bakıldığında eğitimin empati konusunda farkındalık geliştirmeye katkı sağladığı söylenebilir.

Empati, duygu ve düşünceler ile ilişkili bir kavramdır. Empatinin bilişsel ve duygusal olmak üzere iki ögesi bulunmaktadır. Duygusal öge karşısaki kişinin ne hissettiği, bilişsel öge ise ne düşündüğü ile ilgilidir (Dökmen, 1988). Empati yönelimli siber zorbalık psiko-eğitim programının içerisinde empati becerisini kazandırmaya duygu ifadeleri ve duyguları tanımak ile başlanmıştır. Katılımcıların öncelikli olarak duyguları tanımaları, duygularının düşünce ve davranışlarını ile ilişkilerini fark etmeleri, empati sürecinde duyguların ve düşüncelerin önemi konusunda bilgi ve farkındalık sahibi olmaları amaçlanmıştır. Katılımcıların empati konusunda neler öğrendikleri ile ilgili yanıtlarına bakıldığında duygu ve düşüncelerinin davranışlarına olan etkisini öğrendikleri, empati ile anlaşılan duygunun olumsuz davranışlardan alıkoyduğu yanıtları alınmıştır. Bu yanıtlar empati becerisinin kazandırılması sürecinde duygular ile ilgili yapılan çalışmaların faydalı olduğunu göstermektedir.

Psiko-eğitim gruplarında grup içi dinamiğin varlığı, grup üyelerinin birbirlerine geri bildirim vermesini, beyin fırtınası yapılmasını, farklı düşüncelerin öğrenilmesini ve yeni fikirler oluşturulmasını sağlayıcı olmaktadır (Güçray vd., 2009). Katılımcılara grup arkadaşlarının bu eğitim faydalanıp faydalanmadığı sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan 4 tanesi grup arkadaşlarının daha az siber zorbalık yaptığını, 5 tanesi siber zorbalığa karşı daha dikkatli olduklarını ve önlem aldıklarını ifade etmiştir. Grubun arkadaşlarına ilişkin bu görüşleri eğitimin siber zorbalık yapmama, siber ortamlarda dikkatli davranma ve güvenlik önlemi alma konusunda faydalı olduğu söylenebilir. Nicel bulgularda siber zorba olma davranışında istenilen azalma olmadığı sonucu elde edilmiştir. Ancak Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği ön test ve son test verilerinin betimsel analizine bakıldığında siber zorba olma davranışlarında düşüş olduğu görülmektedir. Katılımcı görüşleri ile bu sonuçlar tutarlıdır.

Katılımcılara eğitim programının sevmedikleri yönlerinin neler olduğu sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya yönelik olarak üç katılımcı a) konu ve örneklerde tekrara düşüldüğü, iki katılımcı b) grup içi katılımlara katılmakta güçlük yaşadığı, bir katılımcı c) grup içi katılımın az olduğu yanıtlarını vermiştir. Psiko-eğitim gruplarında oturumlar dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama olan başlangıç aşaması bir önceki oturumun özetlendiği, önceki oturumda verilen ev ödevlerinin değerlendirildiği, önceki oturumdan bugüne neler yaşandığının konuşulduğu aşamadır. Bu aşamanın ardından çalışma, süreç ve sonlandırma aşamaları gerçekleşmektedir (Güçray, Çekici ve Çolakkadıoğlu, 2009). Aşamalar ve oturumlar arası geçişi kolaylaştırmak amacı ile zaman zaman tekrarlara yer verilmektedir. Psiko-eğitim programı hazırlanırken empati ve siber zorbalık konularında elde edilen bilgilerin anaşılır hale gelmesi için etkinlik ve örnek olaylara; kalıcılığını artırmak amacı ile konuların oturum içerisinde tekrarlarına sıkça yer verilmiştir. Katılımcı yanıtları değerlendirildiğinde bu tekrarların zaman zaman katılımcıların ilgisini azalttığı söylenebilir.

Katılımcılara eğitim programının amacına ulaşp ulaşmadığı sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan bazıları (n=2) eğitim süresinin yeterli olmadığını, büyük çoğunluğu ise (n=8) programın empati ve siber zorbalık konusunda amacına ulaştığını ifade etmiştir. Katılımcılar eğitim programının empati kurma becerilerini artırma, siber zorbalık hakkında ayrıntılı bilgi edinme, siber zorbalığın olumsuz etkileri, siber zorbalığı empati ile önleme konularında bilgi düzeylerini artırdığını ifade etmiştir.

Özetle odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen nitel sonuçlar değerlendirildiğinde psiko-eğitim programının siber zorbalığın ne olduğu, hangi türlerinin bulunduğu, mağdurlar için ne gibi etkilerinin olduğu, siber ortamlarda güvenliği sağlamanın önemi, empatinin ne olduğu, nasıl kurulduğu ve siber ortamlardaki davranışlar üzerindeki etkileri konularında bilgi ve farkındalık sağladığı ancak siber zorbalık davranışlarını azaltma ve empati düzeyini artırma hususunda beklenen etkiyi sağlayamadığı; programın içeriğinde kullanılan teknikler ve materyallerde çeşitli güncellemelerin eğitim programının etkililiğini artırabileceği söylenebilir.

Öneriler

Araştırmanın bu bölümünde araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan yola çıkılarak bundan sonra yapılması planlanan empati ve siber zorbalık konulu çalışmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

Araştırma Sonuçlarına Dayalı Öneriler

Araştırma sonucunda empati yönelimli olarak hazırlanan siber zorbalık psiko-eğitim programının siber zorbalık davranışları ve empati düzeyleri üzerinde beklenen etkisinin olmadığı görülmüştür. Siber zorbalığın bir sosyal beceri olduğu ve eğitim programları aracılığı ile azaltılabileceği göz önünde alınarak, araştırmada kullanılan psiko-eğitim programının tartışma bölümünde üzerinde durulan eksikliklerinin yeniden düzenlenerek farklı araştırmaların gerçekleştirilmesi önerilebilir.

Siber zorbalığı önleme ve müdahale çalışmalarında geliştirilen eğitim programlarının on oturumdan fazla olmasının programın etkisini arttırdığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Donat-Bacıoğlu, 2014). Bundan sonraki araştırmalarda siber zorbalığı önleme ve müdahale çalışmasının hazırlanmasında eğitim programının en az on oturumdan meydana gelmesi önerilebilir.

Araştırma sonucunda siber zorbalık davranışlarının sıklığını azaltmada tek başına bir eğitim programının etkili olamayabileceği görülmektedir. Siber zorbalığı önlemeye ve azaltmaya yönelik çalışmaların bir bütün halinde yürütülmesi önemlidir. Bu süreçte Milli Eğitim Bakanlıklarının, kolluk kuvvetlerinin, eğitim ve hukuk akademisyenlerinin, internet şirketlerinin ve toplum örgütlerinin siber zorbalığı azaltmak için işbirliği yapması önem taşımaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda farklı kaynakların da süreç içerisinde destekleyici olarak kullanılması önerilebilir.

Literatürde empati, siber zorbalık ile ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmada empati yönelimli olarak hazırlanan psiko-eğitim programının siber zorbalığa davranışlarının sıklığını azaltmada istenen etkisi görülmemiştir. Eğitim programının

içeriği ve yöntemlerinin empati eğitim teknikleri ile zenginleştirilerek farklı araştırmalarda denenmesi önerilebilir.

Gelecekte Yapılabilecek Araştırmalara Yönelik Öneriler

Siber zorbalığın çocuklar ve gençler arasında sıklıkla karşılaşılan ve hem çocukları hem aileleri hem de toplumu olumsuz etkileyen sonuçları olan sosyal bir problem olduğu söylenebilir. Bu nedenle siber zorbalığın önlenmesi, farklılıkların sağlanması, siber zorbalığın ve mağduriyetin azaltılması konulu çok sayıda araştırmaya gereksinim duyulmaktadır. Siber zorbalık ile ilişkili faktörler, siber zorbalığın önlenmesi, siber zorbalığa müdahale, siber zorbalık ile baş etme yöntemleri konularında çalışmaların yapılması önerilebilir.

Bu araştırma siber zorba olma ve siber zorbalık mağduru olma durumlarını birlikte ele almıştır. Bundan sonra yapılması planlanan araştırmalarda sonuçların etkililiğinin artırılması amacı ile uygulanan eğitim programlarının siber zorba olma ve siber zorbalık mağduru olma açısından ayrı ayrı hazırlanması ve uygulanması önerilmektedir. Ayrıca siber zorbalık sürecinde tanıkların da önemli bir rolü olduğu düşünülmekte ve tanık rolündeki kişilerin de eğitim süreçlerine dahil edilmesi önerilebilir.

Zorbalıkla mücadele etme sürecinde okul içerisinde bütüncül bir yaklaşım sergilenmesi (Murray-Harvey, Skrzypiec ve Slee, 2012), sadece zorbalık mağdurlarına yönelik çalışmaların dışında zorbalara, tanıklara, öğrenci velilerine, okulda yer alan tüm paydaşlara yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi (Huebner ve Morgan, 2002) gerekmektedir. Bu sürecin daha etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için ise zorbalığın hem zorba hem de mağdur açısından belirtilerini bilmek (Ögel, Tan ve Yılmazçetin-Eke, 2005) önem taşımaktadır. Siber eylemler ile mücadele ancak okul, aile, ilgili kamu kurumları ve mağdurla yapılacak işbirliği ile mümkün olmaktadır (Yetim, 2015). Okullarda siber zorbalığın önlenmesi ve zorbalığa müdahale etme ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların birbirinden bağımsız olmaması gerekmektedir. Okul içerisinde tüm paydaşların zorbalıkların oluşmasını önleme, zorbalık mağdurlarının baş etme becerilerini geliştirme ve zorbalık olaylarına müdahale etme noktalarında birlikte

hareket etmesi gerekmektedir (Dölek, 2002). Bu nedenlerle siber zorbalığın önlenmesi sürecinde öğrenci ailelerine, okul psikolojik danışmanlarına ve öğretmenlerine, okul idarelerine önemli roller düşmektedir. Siber suçlar, bu suçlara karşılık gelen cezalar, internetin güvenli kullanımı konularında farkındalık ve bilgilendirme çalışmaları yapılması önerilebilir.

Şu anda, birçok okul danışmanı, öğrencilere, fakültelere ve velilere siber zorbalığa ilişkin tehlike ve riskler konusunda yardımcı olmak için eğitim ve öğretime ihtiyaç duymaktadır (Burnhan, Wright ve Houser, 2011). Bu nedenle siber zorbalığı önleme ve müdahale etme çalışmalarının artırılması önerilebilir.

Yeni nesil gençlerin teknoloji ve görsel/işitsel araçlar ile iç içe büyümesi ve görsel ve işitsel materyallere alışkın olmaları (Prensky, 2004), video filmlerin hedeflenen duyuşsal etkiyi daha kolay sağlaması hususları göz önüne alındığında eğitim programı içeriğinin görsel ve işitsel araçlar ile zenginleştirilmesinin önemli olduğu görülmektedir. Hazırlanacak görsel ve işitsel araçların ise bir öğrenme kuramına dayanması ve hedef kitlenin hem duyuşsal hem de bilişsel alanlarına yönelik olması önem taşımaktadır (Gökmen, 2019). Bundan sonraki araştırmalarda hazırlanacak eğitim planlarının teknolojiye dayalı görsel ve işitsel öğelerden oluşması ve duygusal ve bilişsel alanlara yönelik olarak hazırlanması önerilebilir.

Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri, okullarda öğrenci sayısının fazla olması, öğrenci sayısı ile görevli psikolojik danışman sayısının birbirini karşılamaması, az kaynak ile çok sayıda iş yüküne sahip olunması nedenleri ile yoğun bir çalışma süreci içerisinde yer almaktadır (Güven, 2009; Tuzgöl-Dost ve Keklik, 2012). Okullarda rehberlik uygulamaları için var olan ders saatlerinin kaldırılması da okullarda uygulanması planlanan çalışmaların uygulanabilirliğini düşürmektedir. Psiko-eğitim programlarının okullarda uygulanması, sürecin yürütülebilmesi için uygun zaman ve ortamın bulunmasında güçlükler yaşanmaktadır. Bu durum psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri için yeni yöntemlere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Tüm öğrencilere ulaşabilmeyi sağlayan pratik ve etkili yöntemlere ve programlara ihtiyaç duyulmaktadır (Korkut, 2004). Bundan sonraki araştırmacılara hazırlanması ve uygulanması planlanan psiko-eğitim çalışmalarında

teknoloji kullanımına da dayanılarak, okullar için uygulaması pratik ve etkili yeni yollar geliştirmeleri önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Akbulut, Y. (2014). Effect of case-based video support on cyberbullying awareness. *Australian Educational Computing*, 29(1).
- Akkoyun, F. (1982). Empatik anlayış üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 63-69.
- Akkoyun, F. (1983). Empatik olmak, değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 103-124.
- Altundağ, Y. (2018). *Lise rehber öğretmenlerine yönelik tüm okul yaklaşımına dayalı sanal zorba farkındalığı ve sanal zorbalıkla başa çıkma stratejilerini kazandırma programının etkililiği*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ang, R. P. & Goh, D. H. (2010). Cyberbullying among adolescents: the role of affective and cognitive empathy, and gender. *Child Psychiatry & Human Development*, 41(4), 387-397.
- Arıcak, O. T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (34), 167-184.
- Arıcak, O. T. (2011). Siber zorbalık: Gençlerimizi bekleyen yeni tehlike. *Kariyer Penceresi*, 2(6), 10-12.

- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglu, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N., & Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & behavior*, 11(3), 253-261.
- Aslan, D. (2017). *Okul öncesi dönem çocuklarının bakış açısı alma becerilerine empati eğitim programının etkisinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ayas, T. (2008). *Zorbalığı önlemede tüm okul yaklaşımına dayalı programın etkililiği*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ayas, T. (2014) Depresyon, anksiyete ve cinsiyet değişkenlerine göre sanal zorbalığa maruz kalma düzeylerinin yordanması. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying* 1, 1-17
- Ayas, T., & Horzum, M. B. (2010). Sanal zorba/kurban ölçek geliştirme çalışması. *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 1-17.
- Ayas T., & Horzum, M.B. (2012). İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma durumu. *İlköğretim Online*, 11(2), 369-380.
- Aydın, F. (2016). *Sanal zorbalık eğitiminin 6. sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık farkındalığına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Balci Celik, S. (2008). The effects of an emotion strengthening training program on the optimism level of nurses. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 8(3), 793-804.
- Balkıs, M., Duru, E., & Buluş, M. (2005). Şiddete yönelik tutumların özyeterlik, medya, şiddete yönelik inanç, arkadaş grubu ve okula bağımlılık duygusu ile ilişkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 6(2), 81-97.
- Barlińska, J., Szuster, A., & Winiewski, M. (2013). Cyberbullying among adolescent bystanders: Role of the communication medium, form of violence, and empathy. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 23(1), 37-51.
- Barrett-Lennard, G. T. (1981). The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept. *Journal Of Counseling Psychology*, 28(2), 91.

- Barrett- Lennard, G. T. (1993). The phases and focus of empathy. *British Journal of Medical Psychology*, 66(1), 3-14.
- Batmaz, M. & Ayas, T (2013) İlköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorbalık düzeylerinin yordanması. *Suje* 3, 43-53
- Batson, C. D., Fultz, J., & Schoenrade, P. A. (1987). Distress and empathy: Two qualitatively distinct vicarious emotions with different motivational consequences. *Journal of personality*, 55(1), 19-39.
- Bayar, Y. (2010). *Okul sosyal iklimi ile geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiler: Genellenmiş akran algısının aracı rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayram, N. & Saylı, M. (2013). Üniversite öğrencileri arasında siber zorbalık davranışı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1),107-116.
- Beckerman, L. & Nocero, J. (2003). High-Tech Student Hate Mail. *The Education Digest*, 68(6), 37-40.
- Beran, T., & Li, Q. (2005). Cyber harassment: A study of new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265-277.
- Björkqvist, K., Österman, K. & Kaukiainen, A. (2000). Social intelligence empathy = aggression? *Aggression and Violent Behavior*, 5, 191-200.
[https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(98\)00029-9](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(98)00029-9)
- Brewer, G. & Kerslake, J. (2015). Cyberbullying, self-esteem, empathy and loneliness. *Computers In Human Behavior*, 48, 255-260.
- Burnham, J. J., Wright, V. H., & Houser, R. A. (2011). Cyberbullying: emergent concerns for adolescents and challenges for school counselors. *Journal of School Counseling*, 9(15), 1-31.
- Burnukara, P. (2009). *İlk ve orta ergenlikte geleneksel ve sanal akran zorbalığına ilişkin betimsel bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem.

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz & Ş., Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(1), 68-76.
- Carr, M. B. & Lutjemeier, J. A. (2005). The relation of facial affect recognition and empathy to delinquency in youth offenders. *Adolescence*, 40(159), 601-619.
- Cassidy, W., Jackson, M., & Brown, K. (2009). Sticks and stones can break my bones, but how can pixels hurt me? Students' experiences with cyber-bullying. *School Psychology International*, 30, 383-402. doi:10.1177/0143034309106948
- Ceyhan, E. (2008). Ergen ruh sağlığı açısından bir risk faktörü: İnternet bağımlılığı, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15(2), 109-116.
- Chaux, E., Velasquez, A. M., Schultze-Krumbholz, A., & Scheithauer, H. (2016). Effects of the cyberbullying prevention program media heroes (Medienhelden) on traditional bullying. *Aggressive Behavior*, 42, 157-165. doi:10.1002/ab.21637
- Ciminli, A. (2016). *Ergenlerde sanal zorbalık ve mağduriyetin empati ve kişilik özellikleriyle ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Cioppa, V. D., O'Neil, A. & Craig, W. (2015). Learning from traditional bullying interventions: A review of research on cyberbullying and best practice. *Agression and Violent Behavior*, 23 (2015), 61-68. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.05.009>
- Colwell, J. & Kato, M. (2003). Investigation of the relationship between social isolation, self-esteem, aggression and computer game play in Japanese adolescents, *Asian Journal of Social Psychology*, 149-158.
- Corey, G., & Ergene, T. (2008). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuram ve uygulamaları* (T. Ergene, Çev.). İstanbul: Mentis.
- Creswell, J. W. (2017). Karma yöntem araştırmalarına giriş. (M. Sözbilir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem.

- Cross, D., Shaw, T., Hadwen, K., Cardoso, P., Slee, P., Roberts, C., & Barnes, A. (2016). Longitudinal impact of the cyber friendly schools program on adolescents' cyberbullying behavior. *Aggressive Behavior*, 42, 166-180. doi:10.1002/ab.21609
- Cüceloğlu, D. (1994). *Yeniden insan insana*. İstanbul: Remzi.
- Çalışgan, H. (2013). *İlköğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı ve siber zorbalık*. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çetinkaya, B. (2010). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde siber zorbalığın yaygınlığı*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çifci, S. (2010). *Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık düzeyleri ile empatik eğilim düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Çivilidağ, A. (2013). *Gelişim süreci odağında ergenlik psikolojisi*. Ankara: Nobel.
- Çokluk, Ö., Yılmaz, K., & Oğuz, E. (2011). Nitel bir görüşme yöntemi: odak grup görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4 (1), 95-107.
- Dalton, R. F., Sundblad, L. M., & Hylbert, K. W. (1973). An application of principles of social learning to training in communication of empathy. *Journal of Counseling Psychology*, 20(4), 378.
- Dehue, F., Bolman, C., & Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 217-223.
- Del Rey, R., Lazuras, L., Casas, J. A., Barkoukis, V., Ortega-Ruiz, R. & Tsorbatzoudis, H. (2016). Does empathy predict (cyber) bullying perpetration, and how do age, gender and nationality affect this relationship?. *Learning and Individual Differences*, 45, 275-281.
- Diamanduros, T., Downs, E., & Jenkins, S. J. (2008). The role of school psychologists in the assessment, prevention, and intervention of cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 45(8), 693-704. doi:10.1002/pits.20335
- Dilmaç, B. (2009). Sanal zorbalığı yordayan psikolojik ihtiyaçlar: Lisans öğrencileri için bir ön çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(3), 1291-1325.

- Doane, A.N. (2011). *Testing of a brief internet cyberbullying prevention program in college students*. Doctorate's Thesis, Old Dominion University, ABD.
- Doane, A. N., Pearson, M. R. & Kelley, M. L. (2014). Predictors of cyberbullying perpetration among college students: an application of the theory of reasoned action. *Computers in Human Behavior*, 36, 154-162.
- Donat-Bacıoğlu, S., (2014). Şiddet ve saldırganlığın azaltılmasında önleme ve müdahale programlarının etkililiği: meta-analiz çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(41),294- 304.
- Donchi, L. & Moore, S. (2004). It's a boy thing: The role of the internet in young people's psychological well being. *Behaviour Change*, 21(2), 76–89.
- Dooley, J. J., Pyzalski, J., & Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying a theoretical and conceptual review. *Journal of Psychology*, 217(4), 182–188.
- Dökmen, Ü. (1987). Empati kurma becerisi ile sosyometrik statü arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20(1-2), 183-207
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1-2), 155-190.
- Dökmen, Ü. (2005). *İletişim çatışmaları ve empati*. İstanbul: Sistem..
- Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde zorbaca davranışların araştırılması ve önleyici bir program Modeli*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Eisenberg, N. & Miller, P. A., (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 101, 91-119.
- Ekinci, B. (2010). *Diyarbakır'ın Eğil ilçesi ve köylerinde ilköğretim kademesinde görev yapan öğretmenlerin benlik saygıları, çatışma stilleri ve empati düzeylerine "barış eğitimi" programının etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Erbiçer, E. S. (2017). *Üniversite öğrencilerinin siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeylerinin sosyal uyuma ve bazı kişisel değişkenlere göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media & Society*, 12, 109-125.
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). A new face of peer bullying: Cyber bullying. *Journal of Euroasian Educational Research*, 27, 31-42.
- Erdur-Baker, Ö. & Tanrıkulu, İ. (2010). Psychological consequences of cyberbullying experiences among Turkish secondary school children. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 2771-2776.
- Eroğlu, Y. (2011). *Koşullu öz-değer riskli internet davranışları ve siber zorbalık/mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Eroğlu, Y. & Peker, A. (2011). Aileden ve arkadaştan algılanan sosyal destek ve siber mağduriyet: Yapısal eşitlik modeliyle bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, 27(1), 20.
- Escortell, R., Delgado, B., Martínez-Monteagudo, M. C., & Inglés, C. J. (2017). *Cyberbullying: Prevalence and risk factors for being a victim, bully and bystander*. Proceedings of EDULEARN17 Conference.
- Feshbach, N. D., & Feshbach, S. (1982). Empathy training and the regulation of aggression: Potentialities and limitations. *Academic Psychology Bulletin*, 4(3), 399-413.
- Fırat, M., Kabakçı Yurdakul, I., & Ersoy, A. (2014). Bir eğitim teknolojisi araştırmasına dayalı olarak karma yöntem araştırması deneyimi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Qualitative Research in Education*, 2(1), 65-86.
- Finn, J. & Banach, M. (2000). Victimization online: The down side of seeking humanservices for women on the internet. *CyberPsychology & Behavior*, 3(2), 243-254.

- Fitzpatrick, K. M., Dulin, A. J., & Piko, B. F. (2007). Not just pushing and showing: school bullying among African American adolescence. *Journal of School Health*, 77(1), 16-22.
- Gati, A., Tényi, T., Túry, F., & Wildmann, M. (2002). Anorexia nervosa following sexual harassment on the internet: A case report. *International Journal of Eating Disorders*, 31(4), 474-477. <https://doi.org/10.1002/eat.10029>
- Gemci, H. (2012). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerine uygulanan etkili iletişim ve empatik beceri eğitiminin öğrencilerin iletişim ve empatik becerilerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gökkaya, F. (2015). *İlköğretim öğrencilerinde zorbalık eğilimini azaltmaya yönelik bilişseldavranışçı bir müdahale programının geliştirilmesi ve etkililiğinin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gökmen, F. G. (2019). *Örnek olay temelli sanal zorbalık ile ilgili kısa filmlerin ortaokul öğrencilerinin sanal zorba/mağdur, farkındalık, empati düzeylerine ve baş etme stratejilerini öğrenmelerine etkisi*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Grigg, D. W. (2010). Cyber-aggression: Definition and concept of cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), 143-156. doi:10.1375/ajgc.20.2.143
- Gulanick, N., & Schmeck, R. R. (1977). Modeling, praise, and criticism in teachingempathic responding. *Counselor Education and Supervision*, 16(4), 284-290.
- Güçray, S. S., Çekici, F., & Çolakkadıoğlu, O. (2009). Psiko-eğitim gruplarının yapılandırılması ve genel ilkeleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 134-153.
- Güner, İ. (2007). *Grupla çatışma çözme becerileri eğitiminin genel lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ve problem çözme becerileri algıları üzerine etkisi*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

- Güven, M. (2009). Milli Eğitim Bakanlığı müfettişlerinin okul rehberlik hizmetler ve denetimiyle ilgili görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 171-179.
- Hasgül, E. (2018). *Empati eğitim programının huzurevi çalışanlarının empati becerileri ve yaşlı ayrımcılığına yönelik tutumları üzerine etkisi: Kastamonu, Tosya örneği*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Herring, S. C. (2002). Gender violence: Recognizing and resisting abuse in online environment. *Asian women*, 14, 187-212.
- Hinduja, S. & Patchin, J.W, (2009). *Bullying beyond the schoolyard: preventing and responding to cyberbullying*. California: Corwin Press.
- Hinduja, S. & Patchin, J. (2009b). Cyberbullying research summary: Emotional and psychological consequences. Cyberbullying Research Center. https://cyberbullying.org/cyberbullying_emotional_consequences.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Hodges, S. A. (1991). An experiment in the development of empathy in student nurses. *Journal of advanced Nursing*, 16(11), 1296-1300.
- Hoff, D. L.& Mitchell, S. N. (2009). Cyberbullying: Causes, effects, and remedies, *Journal of Educational Administration*, 47(5), 652-665.
- Horzum, M.B & Ayas, T. (2014) Orta öğretim öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorba ve sanal mağdur düzeylerinin yordanması. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 1 (2) , 21-36.
- Huebner, A. & Morgan, E. (2002). Adolescent bullying. *Virginia cooperative extension, Human Development Publication*, (2002), 350-852.
- Irving, P., & Dickson, D. (2004). Empathy: towards a conceptual framework for health professionals. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 17(4), 212-220.
- Ivey, A. E. (1987). The multicultural practice of therapy: Ethics, empathy, and dialectics. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 5(2), 195-204.

- Jolliffe, D. & Farrington, D.P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 9, 441-476. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.03.001>
- Kahraman, H. (2007). *Empatik beceri eğitiminin okul öncesi dönemdeki çocukların empatik becerilerine ve sorun davranışlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Kandemir, M., & Özbay, Y. (2006). İlköğretimde algılanan sınıf içi empatik atmosfer ile benlik algısı arasındaki etkileşimin akran zorbalığıyla ilişkisi. *Elementary Education Online*, 2009; 8(2), 322-333.
- Karahan, T. F., & Sardoğan, M. E. (2004). *Psikolojik danışma ve psikoterapide kuramlar*. Samsun: Deniz Kültür.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Kaukiainen, A. A., Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K., Osterman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S., & Ahlbom, A. (1999). The relationship between social intelligence, empathy, of aggression. *Aggressive Behavior*, 25(2), 81-89. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1999\)25:2<81::AID-AB1>3.0.CO;2-M](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1999)25:2<81::AID-AB1>3.0.CO;2-M)
- Kavuk, M. (2016). *Ortaokul ve liselerin siber zorbalık farkındalık profillerinin oluşturulması ve okul paydaşlarına yönelik siber zorbalık farkındalık eğitiminin etkililiğinin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, A., & Siyez, D.M. (2010). KA-Sİ Çocuk ve ergen için empatik eğilim ölçeği: Geliştirilmesi, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim* 25(156), 110-125.
- Kemp, S. (2018). *Digital in 2018*. <https://digitalreport.wearesocial.com/sayfasından> erişilmiştir.
- Knudson, K. H., & Kagan, S. (1982). Differential development of empathy and prosocial behavior. *The Journal of Genetic Psychology*, 140(2), 249-251.
- Kocatürk, M. (2014). *Ortaokul öğrencilerinde akran zorbalığı ve siber zorbalık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Kocatürk, M. (2017). Siber zorbalık konusunda yapılan tez çalışmalarının metodolojik değerlendirmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 266-271.
- Koç Erdamar, G. (2013). Sosyal öğrenme kuramı. A. Ulusoy (Ed.). *Gelişim ve öğrenme* içinde (s. 65-89). Ankara: Anı.
- Korkmaz, K. (2018). *Bilişsel davranışçı temelli siber zorbalık önleme programının etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Korkut, F. (2004). *Okul temelli önleyici rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: Anı.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140, 1073-1137.
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal Of Adolescent Health*, 41(6), S22-S30
- Lam, T. C. M., Kolomitro, K., & Alamparambil, F. C. (2011). Empathy training: Methods, evaluation practices, and validity. *Journal of Multidisciplinary Evaluation*, 7(16), 162-200.
- Lee, C. & Shin, N. (2017). Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among korean adolescents. *Computers in Human Behavior*, 68, 352-358.
- Lee, M.S., W. Zi-Pei, L., Svanstrom & K., Dalal (2013). Cyber-bullying prevention: intervention in Taiwan. *Plos One*, 8(5), 1-6. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0064031>
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School Psychology International*, 27, 157-170. doi:10.1177/0143034306064547
- Li, Q. (2007a). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation, *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4), 435-454.
- Li, Q. (2007b). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in human behavior*, 23(4), 1777-1791.
- Li, Q. (2008). A cross-cultural comparison of adolescents' experience related to cyberbullying. *Educational Research*, 50(3), 223- 234.

- Loudin, J. L., Loukas A., & Robinson, S. (2003). Relational aggression in college students: Examining the roles of social anxiety and empathy. *Aggressive Behavior*, 29, 430-439. <https://doi.org/10.1002/ab.10039>
- McMahon, S.D., Wernsman, J., & Pernes, A. L. (2006). Understanding prosocial behavior: The impact of empathy and gender among African American adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 39(1), 135-137. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2005.10.008>
- Mishna, F., McLuckie, A., & Saini, M. (2009). Real-world dangers in an online reality: A qualitative study examining online relationships and cyber abuse. *Social Work Research*, 33, 107-118.
- Mishna, F., Saini, M., & Solomon, S. (2009). Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying. *Children and Youth Services Review*, 31 (12), 1222-1228.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G. & Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: a meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55, 602-611. doi:10.1016/j.jadohealth.2014.06.007
- Monks, C.P., Robinson, S. & Worlidge, P. (2012). The emergence of cyberbullying: A survey of primary school pupils' perceptions and experiences. *School Psychology International*, 33(5), 477-491.
- Murray-Harvey, R., Skrzypiec, G. & Slee, P. (2012). Effective and ineffective coping with bullying strategies as assessed by informed professionals and their use by victimised students. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 22(1), 122- 138.
- Musu-Gillette L., Hansen R., Chandler K., & Tom Snyder T. (2015). Measuring student safety: bullying rates at school. <https://nces.ed.gov/blogs/nces/post/measuring-student-safety-bullying-rates-at-school> sayfasından erişilmiştir.
- Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R. & Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, behaviours and definition in three european countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), 129-142. doi:10.1375/ajgc.20.2.129

- Olweus, D. (2011). Bullying at school and later criminality: findings from three Swedish community samples of males. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 21, 151–156.
- Olweus, D., & Limber, S. P. (2010). Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(1), 124-134.
- Ögel, K., Tarı, I. & Yılmazçetin, E, C. (2005). *Okullarda suç ve şiddeti önleme kılavuzu*. İstanbul: Yeniden Yayınları. <http://www.ogelk.net/kilavuzlar/vio14.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Özbay, A. (2017). *Örnek olay temelli sanal zorbalık ile ilgili kısa filmlerin ortaokul öğrencilerinin sanal zorba/mağdur, farkındalık, empati düzeylerine ve baş etme stratejilerini öğrenmelerine etkisi*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Özdağ, Ş. (1999). *Psikodrama gruplarının hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin benliksaygısı atılğan davranış empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerine etkisi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, M., & Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 17(4), 605-626.
- Özer, G. (2016). *Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık yaşama düzeyleri ile siber zorbalığın öğrenciler üzerindeki etkileri ve öğrencilerin siber zorbalıkla baş etme stratejileri*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Padır, M. A., Eroğlu, Y., & Çalışkan, M. (2015). Ergenlerde öznel mutluluk ile siber zorbalık ve mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction ve Cyberbullying*, 2(1), 32-51.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Patchin, J. ve Hinduja, S. (2011). Traditional and nontraditional bullying among youth: a test of general strain theory. *Youth and Society*, 43, 727–751.

- Payne, P. A., Weiss, S. D., & Kapp, R. A. (1972). Didactic, experiential, and modeling factors in the learning of empathy. *Journal of Counseling Psychology*, 19(5), 425.
- Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemli internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Peker, A., Eroğlu, Y., & Ada, Ş. (2012). Ergenlerde siber zorbalığın ve mağduriyetin yordayıcılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Peker, A., Eroğlu, Y. & Çitemel, N. (2012). Boyun eğici davranışlar ile siber zorbalık ve siber mağduriyet arasındaki ilişkide cinsiyetin aracılığının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 205-221.
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimler*, 2(2), 531-562.
- Poole, A. D., & Sanson-Fisher, R. W. (1980). Long-term effects of empathy training on the interview skills of medical students. *Patient Counselling And Health Education*, 2(3), 125-127.
- Raskauskas, J. & Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564-575.
- Riebel, J., Jager, R. S., & Fischer, U. C. (2009). Cyber-bullying in Germany- an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*, 51, 298-314.
- Roberts, W., & Strayer, J. (1996). Empathy, emotional expressiveness, and prosocial behavior. *Child Development*, 67(2), 449-470.
- Sağkal, A. S. (2011). *Barış eğitimi programının ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve barışa ilişkin görüşleri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Sarak, Ö. (2012). *Lise öğrencilerinde sanal zorbalık*. Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Schneider, S. K., O'Donnell, L., Stueve, A. & Robert, W. S. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: a regional 73 census of high school students. *American Journal of Public Health, 102* (1), 171-177.
- Schultze- Krumbholz, A., Schultze, M., Zagorscak, P., Wölfer, R., & Scheithauer, H. (2016). Feeling cybervictims' pain—The effect of empathy training on cyberbullying. *Aggressive behavior, 42*(2), 147-156.
- Selkie, E. M., Fales, J. L. & Moreno, M. A. (2016). Cyberbullying prevalence among US middle and high school-aged adolescents: a systematic review and quality assessment. *Journal of Adolescent Health, 58*, 125–133. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4724486/sayfasından> erişilmiştir.
- Shariff, S. (2005). Cyber-dilemmas in the new millennium: School obligations to provide student safety in a virtual school environment. *McGill Journal of Education/Revue des sciences de l'éducation de McGill, 40*(3), 457-477.
- Slonje, R. & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology, 49*, 147-154.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology And Psychiatry, 49*(4), 376-385.
- Sonnby-Borgström, M., Jönsson, P. & Svensson, O. (2003). Emotional empathy as related to mimicry reactions at different levels of information processing. *Journal of Nonverbal Behavior, 27*, (3-23). doi: 10.1023/A:1023608506243
- Sortullu, C. (2011). Empati eğitimi programının 12 yaş grubu erkek basketbolcularda empati becerileri ve takım birlikteliği üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Soydaş, D. K. (2011). *Ergenlerde ebeveyn izlemesi, sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin cinsiyete göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, M. (2007). *İlköğretim okullarında zorbacı davranışların azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Şahin, M. & Akbaba, S. (2017). *Okulda ve sanal ortamda zorbalık ve empati*. Ankara: Nobel.
- Şahin, M., Sarı, S. V., Özer, Ö., & Er, S.H. (2010). Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarında bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21, 257-270.
- Tamer, N. (2014). *Ergenlerin teknolojik zorbalık algıları ve buna yönelik teknolojik zorbalık farkındalığı eğitimi: pilot uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Taner Derman, M. (2011). *Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki 10-11 yaş çocuklarına uygulanan empati eğitim programının saldırganlık düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Tanrıkulu, T. (2013). *Siber zorbalıkla ilgili değişkenlerin incelenmesi ve gerçeklik terapisi yönelimli bir müdahale programının siber zorba davranışlar üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Tanrıkulu, İ. (2015). *The relationships between cyber bullying perpetration motives and personality traits: testing uses and gratifications theory*. Doktora Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanrıkulu, İ. & Campbell, M., (2015). Correlates of traditional bullying and cyberbullying perpetration among Australian students. *Children and Youth Services Review*, 55, 128-146. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2015.06.001>
- Tanrıkulu, İ. (2017). Cyberbullying prevention and intervention programs in schools: a systematic review. *School Psychology International*, 39(1),74-91. <https://doi.org/10.1177/0143034317745721>
- Teding van Berkhout, E., & Malouff, J. M. (2016). The efficacy of empathy training: A meta-analysis of randomized controlled trials. *Journal of Counseling Psychology*, 63(1), 32-41.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277-287. doi:10.1016/j.chb.2009.11.014

- Topcu, Ç. (2008). The relationship of cyberbullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Topcu, Ç., Yıldırım, A., & Erdur-Baker, Ö. (2013). Cyber bullying @ schools: What do Turkish adolescents think? *International Journal for the Advancement of Counselling*, 35(2), 139-151.
- Topcu, Ç., Erdur-Baker, Ö. & Çapa-Aydın, Y. (2010). Temel empati ölçeği Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), 174-182.
- Turan, M. (2018). *Empati eğitim programının ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin kaynaştırma öğrencilerine yönelik tutumlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Tuzgöl-Dost, M. & Keklik, İ. (2012). Alanda çalışanların gözünden psikolojik danışma ve rehberlik alanının sorunları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 389-407.
- TÜİK. (2017). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması*. Türkiye İstatistik Kurumu: 28 Ocak 2019 tarihinde http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewiW7qGz94_gAhWts4sKHVtIA04QFjAAegQIBBAB&url=http%3A%2F%2Fwww.tuik.gov.tr%2FPreIstatistikTablo.do%3Fistab_id%3D1615&usg=AOvVaw2C2WS1sYD4OgvvbXPez6Vb sayfasından erişilmiştir.
- Ulus, L. (2015). *Annelere uygulanan empati eğitiminin empati ve bağışlama düzeylerine etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uysal, Z. (2006). *Çatışma çözme eğitim programının ortaöğretim dokuzuncu sınıf düzeyindeki öğrencilerin çatışma çözme becerilerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Valkenburg, P. M., & Soeters, K. E. (2001). Children's positive and negative experiences with the internet. *Communication Research*, 28, 652-675.

- Vandebosch, H., & Van Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: A qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 499-503
- Varjas, K., Henrich, C. C., & Meyers, J. (2009). Urban middle school students' perceptions of bullying, cyberbullying, and school safety. *Journal of School Violence*, 8(2), 159-176.
- Warden, D. & Mackinnon, S. (2003). Prosocial children, bullies and victims : an investigation of their sociometric status, empathy and social problem-solving strategies. *British Journal of Developmental Psychology*, 21(3), 367-385. <https://doi.org/10.1348/026151003322277757>
- Walker, J. L., (2009), *The Contextualized Rapid Resolution Cycle Intervention Model for Cyberbullying*, Doctoral Dissertation, Arizona State Üniversitesi.
- Willard, N. (2005). *Educator's guide to cyberbullying addressing the harm caused by online social cruelty*. <http://clubtnt.org/safeOnline/printResources/EducatorsGuideToCyberbullyingAddressingTheHarm.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Williams, K. & Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, 14-21.
- Wright, V., Burnham, J. J., Inman, C., & Ogorchock, H. (2009). Cyberbullying: Using virtual scenarios to educate and raise awareness. *Journal of Computing in Teacher Education*, 26, 35-42.
- Yaman, E. , Eroğlu, Y. , & Peker, A. (2011). *Okul zorbalığı ve siber zorbalık*. İstanbul:Kaknüs.
- Yaman, E., & Peker, A. (2012). Ergenlerin siber zorbalık ve siber mağduriyete ilişkin algıları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(3), 819-833.
- Ybarra, M. L. (2004). Linkages between depressive symptomatology and internet harassment among young regular internet users. *Cyber Psychology and Behavior*, 7, 247-257.

- Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308-1316.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. L., Wolak, J., & Finkelhor, D. (2007). Internet prevention messages: Targeting the right online behaviors. *Archives Pediatric Adolescence*, 161, 138-145.
- Yelci, H. (2018). *Ortaokul öğrencilerinde siber zorbalık ile saldırganlık ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yetim, S. (2015). Siber zorbalık, Türkiye ve ABD karşılaştırması (ABD v. Drew dosyası). *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 120, 325-384.
- Yıldırım, T. (2012). *Şiddetsizlik eğitim programının lise öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve şiddetsizliğe ilişkin görüşleri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir. .
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, A. (2003). *Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yurtal, F., & Cenkseven, F. (2016). İlköğretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğası. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28).

EKLER

EK 1. Etik Komisyon İzni

Evrak Tarih ve Sayısı: 29/04/2019-E.54295

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Ölçme Değerlendirme Etik Alt Çalışma Grubu

Sayı : 91610558-302.08.01-
Konu : Bilimsel ve Eğitim Amaçlı

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 26/02/2019 tarih ve E.26578 sayılı yazı.

İlgi yazınız ile göndermiş olduğunuz, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı **Yüksek Lisans Öğrencisi Ayşe BİBER'in, Dr.Öğr.Üyesi Zihni KOÇ'un** danışmanlığında yürüttüğü *"Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Lise 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi (Konya Cihanbeyli Güven Belgin Anadolu Lisesi Örneği)"* adlı tez çalışması ile ilgili konu Kurulumuzun **24.04.2019** tarih ve **04** sayılı toplantısında görüşülmüş olup,

İlgilinin çalışmasının. yapılması planlanan yerlerden izin alınması koşuluyla yapılmasında etik açıdan bir sakınca bulunmadığına oybirliği ile karar verilmiş ve karara ilişkin imza listesi ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

e-imzalıdır
Prof. Dr. Mehtap ÇAKAN
Kurul Başkanı

Araştırma Kod No: 2019-084

Ek: 1 Liste

EK 2. İl Milli Eğitim Müdürlüğü İzni

**T.C.
KONYA VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü**

Sayı : 83688308-605.99-E.10486655
Konu: Araştırma İzni (Ayşe BİBER)

28.05.2019

GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü)

İlgi : a) MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün 22.08.2017 tarihli ve 2017/25 sayılı Genelgesi.
b) 26/02/2019 tarihli ve 80287700-302.08.01-E.7151 sayılı yazınız.

Üniversiteniz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi Ayşe BİBER'in "Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko Eğitim Programının Lise 9. 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi" konulu araştırmasını uygulama talebi incelenmiştir.

Araştırmanın, Cihanbeyli ilçesi Güven Belgin Anadolu Lisesinde eğitim gören 9. ve 10. sınıf öğrencilerine eğitim öğretimi aksatmamak ve ilgi (a) Genelgede belirtilen açıklamalara uyulması kaydıyla uygulanmasında sakınca görülmemektedir. Müdürlüğümüzde bağlı eğitim kurumlarındaki çalışmaların 2018-2019 eğitim öğretim yılı içerisinde tamamlanması zorunludur. Araştırma kapsamında yürütülecek çalışmaların 2018-2019 eğitim öğretim yılında tamamlanmaması durumunda Müdürlüğümüzden tekrar izin alınması gerekmektedir.

Araştırmada Müdürlüğümüz tarafından onaylanarak gönderilen veri toplama araçlarının kullanılması, elde edilecek kişisel verilerin gizliliği hususuna dikkat edilmesi ve araştırma sonucunun CD ortamında iki nüsha olarak Müdürlüğümüze gönderilmesi gerekmektedir.

Bilgilerinizi ve adı geçene tebliğini arz ederim.

Seyit Ali BÜYÜK
İl Milli Eğitim Müdürü

Ek:

- 1-Genelge (2 Sayfa)
- 2- Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığı Tarama Envanteri (2 Sayfa)
- 3-Temel Empati Ölçeği (1 Sayfa)
- 4-Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programı (55)

Akçeşme Mah.Gazij Cad. No: 4 Katı/KONYA
Elektronik Ad: <http://konya.meb.gov.tr>
e-posta: istanisik42@meb.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için : Abdurrahman KAYNAK - Şef
Tel: (0332) 351 30 99 -1246
Faks : (0 332) 351 59 40

Bu evrak gizli değil olmak üzere iletilmektedir. <https://konya.meb.gov.tr> adresinden 2cc8-4f1b-358a-9a41-3327 koda ile kayıt edilebilir.

EK 3. Katılımcı Velileri İçin Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu

KATILIMCILAR İÇİN BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

Velisi bulunduğunuz öğrenciyi, **Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu**’ndantarih /sayı ile izin alınan* ve Ayşe Biber tarafından yürütülen “Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-eğitim Programının Lise 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi (Konya Cihanbeyli Güven Belgin Anadolu Lisesi Örneği)” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Velisi bulunduğunuz öğrenci çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkına sahiptir. Bu çalışmaya katıldığı için velisi bulunduğunuz öğrenciden herhangi bir ücret istenmeyecektir. Çalışmaya katıldığı için velisi bulunduğunuz öğrenciye bir ödeme yapılmayacaktır. Çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup velisi bulunduğunuz öğrencinin kişisel bilgileri gizli tutulacaktır.

Araştırmanın Amacı	Kişisel Gelişim ve Kendini Tanıma
Araştırmanın Yöntemi	Etkinlik ve bilgi paylaşımı odaklı grup eğitimi
Araştırmanın Öngörülen Süresi (Başlama ve Bitiş Tarihi)	8 Hafta (13.05.2019-01.07.2019)
Araştırmaya Katılması Beklenen Katılımcı/Gönüllü Sayısı	15
Araştırmanın Yapılacağı Yerler	Cihanbeyli Güven Belgin Anadolu Lisesi
Görüntü ve/veya ses kaydı alınacak mı?	Evet Hayır ☐ ☒

KATILIMCI BEYANI

Yukarıda amacı ve içeriği belirtilen bu araştırma ile ilgili bilgiler tarafıma aktarıldı. Bu bilgilerden sonra velisi bulunduğum öğrenci araştırmaya katılımcı olarak davet edildi. Velisi bulunduğum öğrencinin bu çalışmaya katılmayı kabul etmesi halinde gerek araştırma yürütülürken gerekse yayımlandığında kimliğinin gizli tutulacağı konusunda güvence aldım. Velisi bulunduğum öğrenciye ait verilerin kullanımına izin veriyorum. Araştırma sonuçlarının eğitim ve bilimsel amaçlarla kullanımı sırasında velisi bulunduğum öğrencinin kişisel bilgilerinin dikkatle korunacağı konusunda bana yeterli güven verildi. Araştırmanın yürütülmesi sırasında velisi bulunduğum öğrenci herhangi bir sebep göstermeden çekilebilir. Araştırma için yapılacak harcamalarla ilgili herhangi bir parasal sorumluluk altına girmiyor. Bana ve velisi bulunduğum öğrenciye herhangi bir ödeme yapılamayacaktır. Araştırma ile ilgili bana yapılan tüm açıklamaları ayrıntılarıyla anlamış bulunmaktayım. Bu çalışmaya velisi bulunduğum öğrenci hiçbir baskı altında kalmadan kendi bireysel onayı ile katılmaktadır. İmzalı bu form kağıdının bir kopyası bana verilecektir.

Adı ve Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Zihni KOÇ	Tarih ve İmza
Adres ve telefonu	Gazi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim dalı 3122021651	01.03.2019

Katılımcı

Adı ve Soyadı		Tarih ve İmza
Adres ve telefonu		

Velayet veya Vesayet Altındaki Katılımcılar için Veli/Vasi

Adı ve Soyadı		Tarih ve İmza
Adres ve telefonu		

EK 4 . Kişisel Bilgi Formu

Sevgili Öğrenciler,

Bu form sizinle ilgili bazı bilgiler edinmek amacıyla hazırlanmıştır. Verilen forma adınızı veya soyadınızı yazmayınız. Vereceğiniz cevaplar bilimsel bir çalışma için kullanılacak ve kesinlikle gizli tutulacaktır. Bu bakımdan doğru cevaplar vermeniz önem taşımaktadır. Sizi

1. Öğrenci No:	2. Cinsiyetiniz: Kız () Erkek ()
3. Yaşınız:	4. Okulunuz:
5. Sınıfınız:	6. Ailenizin ortalama aylık geliri:
7. Annenizin en son bitirdiği okul: ()Okuma Yazması Yok ()Okur-yazar ()İlkokul Mezunu ()Ortaokul Mezunu ()Lise Mezunu ()Üniversite Mezunu ()Yüksek lisans ()Doktora	8. Babanızın en son bitirdiği okul: ()Okuma Yazması Yok ()Okur-yazar ()İlkokul Mezunu ()Ortaokul Mezunu ()Lise Mezunu ()Üniversite Mezunu ()Yüksek lisans ()Doktora
9. İnternete hangi cihazlarla bağlanıyorsunuz? (Birden çok seçenek işaretleyebilirsiniz) ()Masaüstü bilgisayar ()Dizüstü bilgisayar ()Akıllı telefon ()Tablet bilgisayar ()Diğer (Lütfen Belirtiniz) _____	10. Ortalama kaç saat internet kullanıyorsunuz? ()Haftada birkaç saat ()Günde 1 veya 1'den az ()Günde 2-3 saat ()Günde 4-5 saat ()Günde 6 saat veya üstü

en iyi anlatan ifadeyi yanına “X” işareti koyarak belirtiniz. Katılımınız için teşekkür ederim.

EK 5. Temel Empati Ölçeği

Aşağıda size uyan ve uymayan özellikler sıralanmıştır. Lütfen her maddeye NE ÖLÇÜDE KATILIP KATILMADIĞINIZI uygun kutuyu X ile işaretleyerek belirtiniz. Lütfen cevap verirken olabildiğince dürüst olunuz.

- 1= Kesinlikle katılmıyorum
2= Katılmıyorum
3= Ne katılıyorum ne katılmıyorum
4= Katılıyorum
5= Kesinlikle katılıyorum

		1	2	3	4	5
1	Arkadaşımın duyguları beni pek etkilemez.					
3	Arkadaşım başarılı olduğunda onun ne kadar mutlu olduğunu anlayabilirim.					
5	Başkalarının duygularından hemen etkilenirim.					
7	Başka insanları ağlarken gördüğümde üzülmem.					
9	Birisi kendini kötü hissettiğinde onun neler hissettiğini genellikle anlayabilirim.					
11	Televizyonda ya da filmlerde üzüntülü bir şeyler izlerken çoğunlukla ben de üzülürüm.					
13	Kızgın birini görmek hislerimi etkilemez.					
15	Bir şeylerden korkmuş arkadaşlarımla birlikteyken ben de korkarım.					
17	Arkadaşlarımla hissettiklerine çoğunlukla kendimi kaptırırım					
19	Arkadaşımın hissettiklerinin genellikle farkında değilimdir.					

EK 6. Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği

SİBER ZORBALIK NEDİR? Siber zorbalık, bir kişinin sürekli olarak başka birisini, internet ortamında ya da cep telefonu ve benzeri elektronik araçlar kullanarak rahatsız etmesi, ona kötü davranması ya da onunla dalga geçmesidir.

Lütfen aşağıdaki durumların gerçekleşme sıklığını işaretleyiniz.

Siber zorbalık mağduru olma

A- Başkalarının siber zorbalığa uğradıklarına tanık oldum.

() Hiçbir zaman () Bir defa () Bir İki defa () Çok kez () Pek çok defa

D- Son bir ay içerisinde şu şekilde siber zorbalığa uğradım.

		Hiç	Bir defa	Bir iki	Çok	Her
1	Birisi internette benim hakkımda utanç verici ve kırıcı yorumlar yaptı					
3	Birisi internet üzerinden beni utandıracak görüntülerimi gönderdi					
5	Birisi internet üzerinden benim hakkımda dedikodu yaptı					
7	Birisi beni internet üzerinden tehdit etti					

E- Son bir ay içerisinde aşağıda belirtilen ortamlarda siber zorbalığa maruz kaldım.

(X) ile işaretleyiniz. Birden fazla işaretleyebilirsiniz.

1	Sohbet odasında	
3	Bilgisayardayken anlık mesajlar olarak	
5	Cep telefonuyla	
7	Mysapace'de	
9	Myspace'de ya da facebook dışında başka sosyal paylaşım sitelerinde	
11	Youtube'de	
13	İnteraktif oyun sitelerinde (tavla, islambil, okey, satranç vb.)	

Siber zorba olma

A-Son bir ay içerisinde başkalarına siber zorbalık yaptım.

() Hiçbir zaman () Bir defa () Bir İki defa () Çok kez () Pek çok defa

B-Son bir ay içerisinde başkalarına aşağıda belirtilen şekillerle siber zorbalık yaptım

		Hiç	Bir defa	Bir iki	Çok kez	Her gün
1	Birisi hakkında internette utanç verici ve kırıcı yorumlar yaptım					
3	Birisinin internet üzerinden onu utandıracak görüntülerini gönderdim					
5	Birisini internet üzerinden tehdit ettim					
7	Birisi hakkında onu utandıracak ve küçük düşürecek bir web sayfası yaptım					

D-Son bir ay içerisinde aşağıdaki ortamlarda siber zorbalık yaptım

(X)ile işaretleyiniz. Birden fazla işaretleyebilirsiniz.

1	Sohbet odasında	
3	Bilgisayardayken anlık mesajlar olarak	
5	Cep telefonuyla	
7	Myspace’de	
9	Myspace’de ya da facebook dışında başka sosyal paylaşım sitelerinde	
11	Youtube’de	
13	İnteraktif oyun sitelerinde (tavla, islambil, okey, satranç vb.)	

EK 7.Odak Grup Görüşmesi Oturum Planı

Süre	45 dk
Katılımcı Sayısı	12
Değerlendirme Kriterleri	· Konu · Süre · İçerik · Yöntem · Etkinlikler
Soru Dağılım Planı	· Açılış · Odak grup görüşmesinin amacının aktarılması · Geçiş Soruları · Anahtar Sorular · Görüşmeyi özetleme · Araştırma Soruları · Kapanış Sorusu
Katılımcılara Sorulacak Sorular	1) Siber zorbalık kavramını eğitimden önce duymuş muydunuz? 2) Sizce grup olarak biz bu eğitim süresince hedeflerimize ulaşabildik mi? 3) İçerikte olması gereken ya da içerikten çıkarılması gerektiğini düşündüğünüz konular var mı? Varsa hangi konular belirtiniz. 4) Bu eğitimden neler öğrendiniz? Neler hatırlıyorsunuz? (Alt sorular gerekli olduğu durumda sorulacak) a. Siber zorbalık yapma konusunda neler öğrendiniz? b. Siber zorbalığa maruz kalma konusunda neler öğrendiniz? c. Empati konusunda neler öğrendiniz? 5) Sizce grup arkadaşlarınız bu eğitimden faydalandılar mı? (Evet ise ne şekilde? Örnek verebilir misiniz?) 6) Çalışmanın en sevdiğiniz yönleri nelerdir? 7) Çalışmanın sevmediğiniz yönleri nelerdir? Siz olsaydınız eğitimi nasıl yapardınız/planlardınız? 8) Empati ile siber zorbalık davranışı arasındaki ilişki konusunda neler hatırlıyorsunuz? 9) Sizce bu program amacına ulaştı mı? Bu olumlu ya da olumsuz bu konudaki görüşünüzü açıklayınız? 10) Tanıdıklarınıza ya da başkalarına benzer bir çalışmaya katılmalarını tavsiye eder misiniz/önerir misiniz?

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...